

MICHAL ŠTEFAŇÁK

Ústřední výbor KSČ, Praha

Vliv úspěchů socialistických zemí na revoluční a pokrokový vývoj ve světě

Celé pokrokové lidstvo oslavuje spolu se sovětskými národy šedesáté výročí Velké říjnové socialistické revoluce. Je to svátek všech pokrokových lidí na celém světě, je to přehlídka revolučních sil současnosti.

Když zvítězila v Rusku Velká říjnová socialistická revoluce, psalo se první čtvrtletí našeho věku. Tehdy se začínaly psát dějiny vítězného postupu socialismu na naší planetě. Socialismus vstoupil — podle slov V. I. Lenina — z oblasti knižního programu do oblasti praktické činnosti. V období oslav šedesátého výročí Velkého října vstoupilo lidstvo již do posledního čtvrtstoletí XX. století, charakterizovaného obrovskými sociálními a společenskými přeměnami — do „atomového“ a „kosmického“ věku.

I.

Největší vymožeností mezinárodního komunistického a dělnického hnutí po vítězství Velké říjnové socialistické revoluce je vznik světové socialistické soustavy. Složitý a všestranný proces, v němž se formovalo socialistické společenství, postupně ovlivňoval vývoj ve světě i samu politickou atmosféru tak, že dnes socialistické společenství představuje silný a mocný faktor, který rozhodujícím způsobem usměrňuje současné dějiny v duchu pokroku, míru a socialismu.

Utváření světové socialistické soustavy v letech 1944—1949 postupovalo po dvou vzájemně spjatých liniích. Uvnitř zemí vytržených z kapitalistického bloku probíhal bouřlivý proces formování nové socialistické společnosti; v mezinárodní sféře přitom současně docházelo k neustálému upevňování pozic socialismu. V tomto dvojím procesu se zároveň mezi těmito zeměmi vytvářely i nové pevné politické,

ekonomické a kulturní vztahy, které je sjednocovaly ve velkém socialistickém společenství. V čele tohoto procesu byly komunistické a dělnické strany, opírající se o nejrevolučnější marxisticko-leninskou teorii a všestranně ji aplikující na národní a specifické podmínky svých zemí. Pod jejich vedením se rozvinula všestranná vzájemně výhodná spolupráce, respektující dějinnou zkušenost, že zárukou národní svobody a bezpečnosti, jakož i dalšího úspěšného postupu při výstavbě socialismu, je pevné a nerozborné spojenectví se Sovětským svazem.

Pevný politický svazek socialistických zemí vznikl na základě spojeneckých smluv mezi těmito zeměmi, zejména pak na základě smluv se Sovětským svazem. Spojenecký systém socialistických zemí byl v podstatě dobudován v roce 1949.

Situace ve vzájemném poměru sil mezi socialismem a kapitalismem se podstatně změnila ve druhé polovině padesátých let. V rozhodující míře k tomu přispěly především úspěchy při výstavbě socialismu v jednotlivých socialistických zemích. Tyto vnitřní úspěchy se aktivně projevovaly i v mezinárodní oblasti. Byly odstraněny prostředky nátlaku imperialismu na socialistické země, například tzv. „atomový monopol“, a před socialismem a mírovým vývojem ve světě se otevřely nové příznivější perspektivy.

Život potvrdil správnost závěrů mezinárodní rady komunistických a dělnických stran v listopadu 1957, které jsou shrnuty v přijatém dokumentu, kde se říká kromě jiného: „solidarita socialistických států není namířena proti žádným jiným státům. A co více, slouží zájmům všech mírumilovných národů a brzdí agresivní snahy výbojných imperialistických kruhů. Socialistické státy jsou spojeny

v jedno společenství tím, že vstoupily na společnou cestu socialismu, že mají společnou třídní podstatu sociálního hospodářského zřízení i státní moci, že potřebují vzájemnou podporu a pomoc, že mají společné zájmy a cíle v boji proti imperialismu, za vítězství socialismu a komunismu, že mají společnou marxisticko-leninskou ideologii“ [Deklarace 1957].

Duší a organizující silou spolupráce socialistických zemí je nerozborný bojový svazek jejich komunistických a dělnických stran, jednota jejich světového názoru, cílů a vůle. Jednou z osvědčených forem této spolupráce jsou pravidelná setkání vedoucích představitelů komunistických stran, zabývající se aktuálními problémy výstavby socialismu a komunismu, zahraniční politiky a společného postupu vpřed.

Rozvoj socialistické soustavy je determinován několika základními aspekty. Plyne to ze složitých a mnohotvárných procesů výstavby socialismu v zemích různého stupně společenského a hospodářského rozvoje. V. I. Lenin zdůrazňoval, že cesta k socialismu „nikdy nebude přímá, bude neuvěřitelně složitá“ [Lenin 1954 : 113]. Jde především o odbourání mnohých stoletých tradic týkajících se všech tříd a sociálních skupin, o budování úplně nového typu společenských vztahů, o výchovu lidí s novou psychologií a novým světovým názorem. Ve vztazích mezi státy jde o překonání národních nešvarů a vybudování nových rovnoprávných vztahů sloužících rozkvětu každého národa, každé země.

Život a praxe socialistických přeměn ukázaly, že převzetí politické moci proletariátem a zespolečenštění výrobních prostředků vytvářejí jen objektivní předpoklady, objektivní možnosti pro řešení problémů budování nové socialistické společnosti. Socialistické země musely překonat celou řadu problémů a těžkostí, které vyplynuly jak z objektivních, tak i ze subjektivních příčin. Úkoly, které si vytyčily na sjezdech svých vládnoucích marxisticko-leninských stran, pod vedením těchto stran úspěšně řešily a plnily. Nezastavily je přitom ani disproporce ve vývoji ekonomiky, nerovnoměrný růst jednotlivých odvětví národního hospodářství, zaostávání zemědělství za rozvojem průmyslu, ani

různé pokusy imperialismu o embargo vůči socialistickým zemím, nebo dokonce o vyvolávání přímých agresivních útoků. Úspěchy socialistických zemí v politické, hospodářské a kulturní sféře neustále rostou, a tím se zvyšuje vliv socialismu na pracující celého světa.

Krátký historický pohled do minulosti ukazuje, že začátkem šedesátých let byly ve většině socialistických zemí vyřešeny základní politické úkoly, související s výstavbou socialistické společnosti. Byla vybudována materiálně technická základna socialismu, vytvořeny předpoklady pro všestranný rozvoj socialistické ekonomiky. Významné změny nastaly i v oblasti kultury, ideologie a uvědomění pracujících. Tuto skutečnost velmi výstižně charakterizovala deklarace mezinárodní porady komunistických a dělnických stran v Moskvě v r. 1969: „Socialistický svět nyní vstoupil do takové etapy, kdy je možno mnohem plněji využívat mohutných rezerv nového zřízení. Přispívá k tomu příprava a zavádění dokonalejších ekonomických a politických forem, odpovídajících potřebám vyspělé socialistické společnosti, jejichž vývoj se opírá o novou společenskou strukturu“. Spolu s tím bylo zdůrazněno, že „světová socialistická soustava je rozhodující silou v protiimperialistickém boji“.

Konec šedesátých a začátek sedmdesátých let představuje v mnoha zemích socialistické soustavy období dovršení výstavby socialismu a přechodu k budování rozvinuté socialistické společnosti. Sovětský svaz úspěšně řeší úkoly velké výstavby komunistické společnosti.

Období od r. 1970 patří mezi nejúspěšnější roky ve vývoji socialistického společenství. Úspěšný postup je poznamenán dynamickým růstem ekonomiky a kultury, rozvojem nových společenských vztahů, prohlubováním a rozšiřováním socialistické demokracie a celého systému řízení společnosti.

Tomuto stupni rozvoje socialismu odpovídá i nový typ mezinárodních vztahů, vycházející z proletářského a socialistického internacionalismu. Ve vztazích mezi státy socialistického společenství se všestranně rozvinuly takové principy, jako je bratrská spolupráce, vzájemná pomoc,

plná rovnoprávnost, nevměšování do vnitřních záležitostí a vzájemná výhodnost. Z mezinárodně ekonomických vztahů bylo navždy odstraněno vykořisťování a snaha obohacovat se na úkor druhých národů, nerovnoprávnost, využívání cizích lidských a přírodních zásob, což je typické a charakteristické pro kapitalistickou společnost.

Socialistické mezinárodní a mezistátní vztahy, které mají internacionalistickou podstatu, nejsou determinovány jen vlastními zájmy jednotlivých zemí. „Kdo chce být internacionalistou“, psal V. I. Lenin, „musí myslet nejen na svůj národ, ale nad jeho zájmy stavět zájmy všech, jejich společnou svobodu a rovnoprávnost“ [Lenin 1957 : 318—319].

Úspěšné řešení úlohy socialistické výstavby v socialistických zemích má mimořádně velký význam i při řešení ostrých mezinárodních problémů. Socialismus jako systém zasahující téměř všechny kontinenty vytvořil společenství bratrských národů spojených jednotnými zájmy — s cílem důsledně realizovat marxistickoleninské principy při výstavbě nové socialistické společnosti v národním a internacionálním měřítku.

Růst socialistického společenství a jeho vliv na světový vývoj vysoce hodnotili i účastníci konference komunistických a dělnických stran Latinské Ameriky a Karibské oblasti v Havaně v prosinci 1975. V přijatém dokumentu zdůraznili, že dosažené úspěchy socialistických zemí na politickém a sociálním úseku přinášejí blahobyt a štěstí každé jednotlivé zemi a jejím národům. Přitom zvláště vysoce byla hodnocena úloha Sovětského svazu a jeho komunistické strany, která „vy-nikajícím způsobem plní svoji internacionální proletářskou úlohu“. Pomáhá vytvářet podmínky revoluční přeměny v zemích Evropy a Asie a zajišťuje, aby imperialismus již nemohl zasahovat do vnitřních záležitostí těchto zemí.

Úspěšná realizace cílů socialistické výstavby nové společnosti, rozkvět socialistických národů a vytváření nových principů v mezinárodních vztazích mají vliv nejen na dnešek a zítřek národů socialistického společenství, ale i na celý vývoj událostí na mezinárodním kolbišti, na

osud míru a perspektiv revolučního hnutí. Rostoucí vliv světového socialismu má ve skutečnosti základní strategický význam pro postup revolučního procesu. „Socialistické země hrají významnou úlohu v procesu odvrácení nové světové války, upevnění mezinárodní bezpečnosti a dalšího rozvoje procesu zmírňování napětí“, jak je uvedeno v dokumentu přijatém na Berlínské konferenci komunistických a dělnických stran v Evropě, konané v červnu 1976 [Konference 1976].

II.

Velké úspěchy, které dosáhly Sovětský svaz a další socialistické země v politické, hospodářské, ideologické oblasti i v dalších oblastech, mají obrovský význam i pro život národů jiných zemí. Socialistické země poprvé v dějinách jednou a navždy odstranily ze svého politického instrumentaria agresí proti druhým zemím. Je to jedna z podstatných přirozených vlastností nového socialistického řádu. V zájmu svých národů vyřešily také problémy, které jsou pro pracující v ostatním světě zatím jen úkolem v boji proti imperialismu. Zlikvidovaly vykořisťování člověka člověkem, odstranily samu příčinu třídního antagonismu — soukromé vlastnictví výrobních prostředků — a nahradily ho zespolečenštěnou výrobou, nastolením nových vztahů vzájemného porozumění a soudružskosti. Do čela celého vývoje vstoupila nejvyspělejší třída současnosti, dělnická třída, která — vedená marxistickoleninskou stranou — vytvořila předpoklady harmonického vývoje socialistické společnosti ve všech jejích sférách. Zájmy a cíle dělnické třídy se staly vlastní všem pracujícím socialistické společnosti. Do popředí vystupuje řešení sociálních problémů, a to ve směru stále větší sociální stejnorodosti.

Významné leninské zásady, jako je rovnoprávnost, vzájemná internacionální pomoc, organické spojení kursu na všestranný rozvoj a rozkvět každého národa s kursem na jejich všestranné sblížování, se promítají do specifických otázek rozvoje jednotlivých národů a národnostních vztahů v rámci jednoho státu na jedné straně a otázek souvisejících se soustavou

svrchovaných socialistických států na straně druhé.

Obě roviny jsou propojeny tak, že se národní a mezinárodní procesy ve vývoji socialismu mohou uskutečňovat pouze na základě socialistického internacionalismu. Realizace předností socialismu jak v národním, tak v mezinárodním měřítku závisí do značné míry na upevňování semknutosti socialistického společenství, umožňující urychlování procesu internacionalizace hospodářského a společenského života národů socialistických zemí. Těsné spojení dělnické třídy, družstevního rolnictva a inteligence vytvořilo široký svazek morálně politické jednoty všech pracujících socialistické společnosti, což tvoří sílu a předpoklad dalšího úspěšného rozvoje socialismu.

Kromě sociálních problémů byla v socialistických zemích vyřešena i taková složitá otázka, jako je národnostní problém. Byla odstraněna nevraživost, nacionalistické předsudky a vytvořeny podmínky pro všestranný rozkvět každého národa, každé národnosti bez ohledu na její početnost. Do života národů socialistických zemí vstoupila taková základna, která vytváří předpoklady pevného přátelství a bratrství národů v každé jednotlivé socialistické zemi i v rámci celého socialistického společenství. L. I. Brežněv na XXIV. sjezdu KSSS mezi jiným řekl: „Usilujeme o to, aby světová socialistická soustava byla družnou rodinou národů, společně budujících, společně hájících novou společnost, vzájemně se obohacujících o zkušenosti a poznatky, rodinou semknutou a pevnou, v níž by lidstvo spatřovalo předobraz budoucího světového společenství svobodných lidí.“ [Zpráva 1971]

Na všech sjezdech bratrských komunistických a dělnických stran, které proběhly v r. 1975—1976 v socialistických zemích, bylo zdůrazněno, že jedním z hlavních úkolů řešení problémů výstavby rozvinuté socialistické společnosti je upevňování a prohlubování jednoty a síly světového socialistického společenství. Jde o to, aby se v plné míře využívaly zkušenosti i možnosti celého společenství pro upevnění silý každé země zvláště i celého společenství.

Spolupráce socialistických zemí vyrůstá z totožnosti jejich sociálně ekonomického zřízení, z totožnosti ideologie národních oddílů dělnické třídy a její komunistické avantgardy, ze shody základních zájmů národů. Tyto objektivní faktory současně vyjadřují tendenci k internacionalizaci výroby a celého společenského života. Proces stmelování socialistických států se velmi intenzívně projevuje při řešení otázek jejich vnitřního rozvoje. Doslova ve všech oblastech společenské činnosti se styky umocňují, výměna zkušeností ze socialistické výstavby je stále hlubší a plodnější. Všechny tyto skutečnosti jsou odrazem objektivní nevyhnutelnosti, vyplývající ze samé podstaty socialismu, a vyjadřují shodu úkolů, které řeší bratrské země. Přesto se semknutí socialistických zemí neuskutečňuje automaticky a spontánně. Při existenci potřebných předpokladů a objektivních základů tohoto procesu vyžaduje vědomé úsilí subjektivních hnacích sil sblížení stran a států.

Protože se všeobecné zákonitosti uplatňují za zcela konkrétních, to znamená rozdílných historických a národních podmínek, a nikoli samovolně, může být sjednocení socialistických zemí vědomě a plánovitě utvářeným procesem.

V posledních letech jednotlivé marxisticko-leninské strany v socialistických zemích principiálně studují otázky podstaty národních a státních zájmů, cest a metod jejich harmonického sladění, což je nezbytným předpokladem upevňování jednoty socialistických států. Zvláště velké možnosti v tomto smyslu poskytuje studium zkušeností KSSS, kde jsou nejbohatší výsledky marxisticko-leninského přístupu a budování socialistické a komunistické společnosti. Vytvářejí se předpoklady pro koordinovanost socialistické zahraniční politiky v boji za mír, bezpečnost, demokracii a sociální pokrok. Společné zájmy socialistických zemí vytvářejí možnost využívat zdroje a zkušenosti celého společenství pro rozvoj a stanovení tempa rozvoje každé země; přispívají současně k urychlení procesu vzájemného vyrovnávání růstu životní úrovně každé jednotlivé země. Nápadně to vidíme například na činnosti RVHP. Některé země (zvláště to pocítujeme my v Česko-

slovensku), které nemají dostatek přírodních zdrojů a surovin, kryjí svoji velkou spotřebu energie, surovin a materiálů ze zdrojů jiných členských zemí RVHP, hlavně Sovětského svazu, což je činí nezávislými na kapitalismu a jeho hospodářských otřesech. Tím se zároveň posiluje proces internacionalizace socialistického rozvoje. Hybnou silou vzájemných vztahů socialistických zemí a zvláště procesu mezinárodní socialistické ekonomické integrace je spolupráce bratrských národů a harmonie zájmů zemí. Ekonomicky vyspělejší státy pomáhají jiným zemím při vytváření moderního průmyslu, pomáhají překonávat počáteční potíže a zvyšovat efektivnost výroby.

Roky, které uplynuly od vzniku světové socialistické soustavy, názorně povrdily nejen stabilitu a dynamičnost socialistického společenského řádu, ale i opodstatněnost a revoluční perspektivu socialismu jako mezinárodní soustavy. Již více než 25 let aktivně působí RVHP a více než 20 let úspěšně rozvíjí svoji činnost organizace Varšavské smlouvy. Z její iniciativy vzešlo na pravidelných schůzích nejvyšších stranických a státních představitelů mnoho návrhů, které v podstatě míře ovlivňují život milionů lidí na celém světě. I to je důkazem růstu socialismu, který pozitivně ovlivňuje chod nejnovějších světových dějin.

Změna v poměru sil ve prospěch socialismu, pokroku a míru umožnila zabezpečit mírové podmínky pro práci lidí nejen v socialistických zemích, ale i na celém světě. Tato skutečnost je všeobecně uznávána pokrokovým a demokratickým lidstvem právě tak, jako je proces uvolňování mezinárodního napětí a upevňování mírového soužití států s rozdílným společenským zřízením spojován s iniciativou Sovětského svazu a ostatních socialistických zemí. Aktivní a cílevědomý boj těchto zemí za zmírnění mezinárodního napětí a vybudování nové struktury mezinárodních vztahů, které by v plné míře odpovídaly epoše přechodu lidstva od kapitalismu k socialismu, se úzce váže na vytváření podmínek otevírajících před všemi národy široký prostor pro sociální pokrok a mezinárodní bezpečnost, kdy

války budou navždy vyloučeny ze života lidstva.

Budováním socialistické a komunistické společnosti zahájily země světového socialismu novou etapu v dějinách boje lidstva za mír. Tento úkol je dnes vyjádřen již nejen jako čistě humanistický cíl, ale jako objektivní historická nutnost. Umožňuje pokrokovým a revolučním silám na celém světě daleko úspěšněji bránit a rozvíjet demokratická práva i životní potřeby; a to nikoli v rámci pouhých reforem.

V hlavní a rozhodující sféře společenského vývoje, ve sféře materiální výroby, zaznamenaly poslední roky — pokud jde o poměr hospodářské síly kapitalismu a socialismu — opravdu historické přeměny. Socialistické země nejen upevnily a rozšířily výrobní možnosti, ale dále zdokonalily socialistické výrobní vztahy, metodiku plánu řízení a vedení socialistické ekonomiky; dosáhly i obrovské úspěchy ve zvyšování výroby, produktivity práce a růstu životní úrovně.

V hospodářském rozvoji zemí socialistického společenství vzrůstá v současné etapě — etapě budování rozvinuté socialistické společnosti — význam intenzivních faktorů, jako je růst produktivity práce, vysoká efektivnost a kvalita. Celá ekonomická kapacita zemí světového socialistického společenství je využívána ve prospěch člověka.

Objektivní podmínky současné etapy socialistické výstavby a skutečnost, že většina zemí RVHP řeší v podstatě tytéž úkoly ekonomického rozvoje, ještě více vyzdvihují do popředí význam mezinárodní socialistické ekonomické integrace na základě komplexního programu, vypracovaného a přijatého v r. 1974. Dosavadní vývoj potvrzuje, že RVHP jako integrovaná ekonomická síla socialistického společenství sehrává stále větší úlohu v rámci socialistických zemí a jejich vlivu na mezinárodní ekonomické vazby. Za posledních pět let, tj. za léta 1971—1975, se průmyslová výroba v členských státech RVHP rozvíjela 4krát rychleji než v totéž období v průmyslově vyspělých kapitalistických zemích. V r. 1975 dosáhla průmyslová výroba v členských zemích RVHP dvakrát většího objemu než v zemích EHS. Nyní je produkce zemí RVHP

jen o 10 % menší než produkce USA před 20 lety, kdy USA a země EHS vyráběly 3krát více než členské země RVHP. Zvláště dobrým příkladem pro pracující v kapitalistických zemích, trpících krizí a nezaměstnaností, je i další pozitivní skutečnost socialistických zemí. Je to dynamický růst celého národního hospodářství a s tím související růst životní úrovně v období, kdy kapitalistický svět se svíjí v neustálé krizi, poklesu výroby, růstu nezaměstnanosti a snižování životní úrovně.

Socialistická integrace je cestou, jak spojit úsilí socialistických zemí při řešení národohospodářských problémů v zájmu rozvoje výroby a zvýšení životní úrovně lidových mas. Na příklad jen úspory získané vzájemnou výměnou vědeckotechnických informací za dobu trvání RVHP představují cca 31 mld. rublů (v přepočtu na ceny technické dokumentace na světovém trhu).

Jedním z nejnáročnějších příkladů realizace socialistického internacionalismu v praxi je řešení problémů vyrovnávání ekonomické úrovně jednotlivých států na základě urychleného rozvoje národního hospodářství méně vyspělých zemí a vyrovnávání jejich úrovně s úrovní vyspělých zemí. Tento rozvoj je zvláště patrný v takových zemích, jako je Bulharsko, Maďarsko a Polsko, které dnes již představují průmyslově vyspělé země, schopné poskytovat ekonomickou a technickou pomoc ostatním zemím. Úspěchy socialistické integrace jsou velmi výrazně dokumentovány i růstem vědeckého potenciálu členských zemí RVHP. Dnes mohou země RVHP samostatně řešit vědeckotechnické problémy v témže rozsahu jako Sovětský svaz v první polovině šedesátých let, kdy zaujal přední místo v kosmonautice, atomové energii, automatizaci výrobních procesů apod.

Růst a zdokonalování hospodářského potenciálu socialistického společenství je nevyhnutelnou podmínkou rozvoje světového revolučního procesu. Národně osvobozené hnutí — i když způsobuje imperialismu těžké rány — není schopné bez podpory ostatních sil světového revolučního procesu, především socialistických zemí, zničit sociálně ekonomický systém,

který zrodil kapitalismus a kolonialismus. Imperialismus, opírající se o svoji ekonomickou sílu i mimoekonomický vliv, vytvořil takový mechanismus vykořisťování přírodních a lidských rezerv závislých zemí, že na jedné straně neustále rostlo a hromadilo se bohatství světového kapitalistického hospodářství a na druhé straně rostla bída a chudoba národů závislých zemí.

Socialismus redukoval sféru imperialistického vykořisťování. Zbavil imperialistické státy panství na světových trzích a vytvořil předpoklady pro zásadní změny v postavení ekonomicky méně rozvinutých zemí ve světovém hospodářství. S upevňováním ekonomické síly socialismu vzrůstá i jeho přímý vliv na světový obchod, průmysl a vědeckotechnickou spolupráci i na pevnosti finančně valutového systému. Mezinárodní autorita světového socialismu, jeho politický vliv a hospodářská síla, jeho bezprostřední pomoc mladým nezávislým státům, aktivní boj proti jakékoli diskriminaci, úsilí o zlepšení mezinárodních vztahů na základě dodržování principů suverenity a rovnoprávnosti, nevmešování do vnitřních záležitostí, vzájemné výhodnosti a spolupráce se všemi státy — to všechno ovlivňuje i světové hospodářské klima. Je všeobecně známo, že bez vlivu a pomoci socialistických zemí by nebylo došlo v r. 1973 k spravedlivějšímu rozdělení zisků mezi zeměmi vyvážejícími naftu a západními zeměmi, které ji spotřebovávají. Celý vývoj politického i ekonomického života ukazuje, že přirozený svazek socialistických a rozvojových zemí má rozhodující význam při přestavbě mezinárodních vztahů v politické a ekonomické oblasti.

Současná situace dokumentuje, že bez aktivní účasti zemí socialistického společenství není možné řešit takové problémy, jako je například internacionalizace ekonomického života, prohloubení mezinárodní dělby práce, bouřlivý rozvoj vědy a techniky, likvidace zaostalosti mladých nezávislých zemí a vybudování nového systému mezinárodních ekonomických vztahů.

Hospodářský vliv světové socialistické soustavy se projevuje i v tom, že mladé

státy a jejich národy mohou porovnávat a volit cesty organizace ekonomického života společnosti. Socialistické země dodávají těmto zemím za výhodných podmínek zařízení nutné pro jejich industrializaci, poskytují jim půjčky a úvěry. Členské země RVHP poskytují například hospodářskou a technickou pomoc více než 60 zemím Asie, Afriky a Latinské Ameriky; podílely se na výstavbě více než 3000 průmyslových podniků, přehrad, různých budov a zařízení v těchto zemích.

Socialistická ekonomická integrace jako hlavní trend současného ekonomického vývoje socialistického společenství v žádném případě toto společenství neizoluje od světového procesu rozšiřování hospodářské a vědeckotechnické spolupráce. RVHP je otevřenou organizací, která není budována ani namířena proti zájmům třetích zemí. Je v ní zaručena rovnoprávnost, kolektivnost přístupu a vyloučena jakákoli diskriminace. Proto země RVHP chápou integraci jako cestu zvyšování efektivnosti ekonomického rozvoje socialistických zemí, nikoli však v izolaci od ostatních zemí. V tomto duchu se rozvíjejí vztahy RVHP s Finskem, Mexikem, Irákem, dále s různými mezinárodními ekonomickými organizacemi a seskupeními; tyto cíle sleduje i návrh RVHP na dohodu a rozvoj spolupráce s EHS.

Sbližování socialistických zemí není omezeno na sféru ekonomickou, projevuje se i v oblasti kulturní a ideologické. Socialismus zajistil každému člověku právo na práci a vzdělání, uskutečnil kulturní revoluci, otevřel lidovým masám cestu k důstojnému, materiálně zabezpečenému a duševně bohatému životu. Hodnoty kultury se staly majetkem všeho lidu. Každý národ i národnost má možnosti projevit své schopnosti i nadání, obohatit bohatstvím své kultury jiné národy a seznámit se s jejich kulturou. Kulturní styky socialistických zemí s ostatním světem sledují především to, aby se poznávalo bohatství kultur jednotlivých národů, aby toto poznání sloužilo zájmům dalšího vzájemného poznání, posílení ducha přátelství, míru a užitečné spolupráce. Rozšiřujeme a tvoříme kulturu, která slouží ušlechtilým cílům lidstva, která vysoce vyzdvihuje pracujícího člověka jako nositele

všeho bohatství. Jsou to právě socialistické země, které nejen věnují velké prostředky na rozvoj kultury vlastních národů, ale rozšiřují nejlepší díla kulturní produkce tak, aby se stala majetkem všeho lidstva. Aktivně napomáhají rozvojovým zemím při přípravě vysoce kvalifikovaných kádrů pro překonávání zátěží zděděné po kolonialismu.

Na Západě se mnoho hovoří o nevyhnutelnosti výměny myšlenek a lidí, přičemž se tvrdí, že je to socialismus, který tuto výměnu brzdí. Stačí připomenout, že právě socialistické země seznamují celý svět se svou kulturou, se všemi uměleckými žánry. V socialistických zemích se vydává podstatně více západní literatury než socialistické literatury na Západě. Podobné srovnání platí i pro filmy, divadelní hry a výstavy.

Je jisté, že socialistické země propagují nejširší výměnu takových hodnot, které člověka povznášejí, pomáhají mu pochopit jeho místo v životě a rozvíjejí všechny jeho schopnosti. Jsme a budeme proti tomu, aby se pod záminkou „svobody informace“ šířily lži a napadání socialismu, rozněčovalo se nepřátelství a nenávisť mezi národy — jak jsme byli nedávno svědky v II. programu televize NSR či při uvedení protičeskoslovenských divadelních her ve Vídni a v New Yorku.

Existence reálného socialismu je tou silou, která aktivně působí na současný svět. Vystupují proti ní různé buržoazní „teoretici“ a „ideologové“, kteří se na jedné straně snaží zmenšit dosažené výsledky socialismu, zakrýt je nebo znehodnotit před pracujícími kapitalistických zemí, a na druhé straně často vymýšlejí pro socialismus a komunismus různé přívlastky v zájmu jakéhosi „zkvalitňování či demokratizování a zlidštění socialismu“. Tak vznikají různé nálepky, jako „národní komunismus“, „demokratický socialismus“, „socialismus s lidskou tváří“ apod. Obavy buržoazie o její panství a strach ze stále rostoucího vlivu socialismu na myšlení a city stimulují vznik různých teorií o tzv. „industriální společnosti“, společnosti „všeobecného blahobytu“ apod.

Objevují se i různé teorie dokazující, že socialistické země upouštějí od zaběhnutých norem a principů plánování, říze-

ní a rozdělování a přijímají „kapitalistické stimuly“. Přitom vývoj ve světě názorně potvrzuje, že právě v buržoazních zemích státní orgány a hospodářské centrály stále šířeji a častěji přistupují k určitému regulování hospodářství, ba dokonce i k vlastnímu plánování, a to nejenom v posledních letech.

III.

Velká říjnová socialistická revoluce vytvořila začátek radikálních změn ve všech oblastech společenského života, včetně mezinárodních vztahů. Tento kurs v mezinárodních vztazích je vyjádřen bojem za upevnění míru a bezpečnosti ve světě, za vyloučení války ze života společnosti, za nastolení rovnoprávných politických a ekonomických vztahů; vychází z leninské politiky mírového soužití mezi státy s rozdílným společenským zřízením, což odpovídá etapě přechodu od kapitalismu k socialismu.

Vznikem dvou protikladných systémů — socialismu a kapitalismu — začal a pokračuje proces demokratické přestavby mezinárodních vztahů. Vyplyvá to z toho, že převzetím moci dělnickou třídou byly vytvořeny kvalitativní změny ve vývoji lidstva. Do popředí se posunuly nejvládnější zájmy širokých vrstev pracujících, jako je zajištění míru, svobody, demokracie a sociálního pokroku. Pro jejich zabezpečení byly vytvořeny i materiální podmínky — základna mírového vývoje — světové socialistické společenství. Největším úspěchem jednotného postupu zemí socialistického společenství v mezinárodní oblasti je proces zmírňování mezinárodního napětí, který se dnes stává hlavní tendencí světového vývoje. Bez Sovětského svazu a ostatních socialistických zemí, a tím méně proti jejich vůli, není dnes možné v podstatě řešit žádnou vážnou otázku týkající se problému míru a bezpečnosti národů.

Obrovský růst hospodářského a obranného potenciálu Sovětského svazu způsobil, že ozbrojené střetnutí se socialistickými zeměmi by bylo pro agresora beznadějně, bylo by sebevraždou. V tom je hlavní příčina, proč realisticky smýšlející politikové kapitalistických zemí přehod-

nocují dogmata a politické doktríny „z pozice síly“.

Současně roste zájem kapitalistických zemí o rozvoj hospodářských, vědeckotechnických a obchodních vztahů se socialistickými zeměmi; rostou pokrokové a mírumilovné síly v kapitalistických zemích, které bojují za mír, bezpečnost a sociální pokrok.

To znamená, že mírové soužití států s rozdílným společenským zřízením není přáním, ale objektivní nutností v podmínkách boje dvou rozdílných systémů. Tato změna poměru sil ve prospěch socialismu, pokroku a míru našla svůj konkrétní výraz v mírové zahraniční politice Sovětského svazu a dalších socialistických zemí, koncipované v Programu míru schváleném na XXIV. sjezdu KSSS a dále rozpracovaném a konkretizovaném na XXV. sjezdu. Základní strategie této politiky míru byla přijata a aplikována na konkrétní podmínky ostatních socialistických zemí právě na posledních sjezdech jejich komunistických stran.

Socialistická zahraniční politika se stala reálnou silou, která aktivně řeší velmi složitý úkol — vyloučení války ze života společnosti a zabezpečení mírového života pro národy celého světa. Je to zvláště důležité v současném světě, kdy v důsledku hromadění zbraní hromadného ničení rostou materiální předpoklady pro vedení války. Sovětský svaz a s ním ostatní socialistické země soustavně navrhuji konkrétní kroky jak postupovat, aby se zastavilo horečné zbrojení, vytvořily předpoklady pro zahájení všeobecného odzbrojení v celosvětovém měřítku, aby se nepoužívalo násilí v mezinárodních vztazích a byla odstraněna ohniska války.

Socialistické země zaujímají dnes otevřené stanovisko ke všem klíčovým mezinárodním otázkám. Je to stanovisko vyvěrající ze zájmů pracujících nejen socialistických zemí, ale i kapitalistických zemí, protože politika zabezpečování pevného míru je srozumitelná a blízká demokratické veřejnosti na celém světě.

Socialistické země vycházejí z toho, že všechny, i složité problémy je možno řešit mírovými prostředky, a ne vojenským střetem. Princip nepoužití síly v mezinárodních vztazích, jak to potvrdily i sjezdy

bratrských stran socialistických zemí, se musí stát zákonem v mezinárodním životě. Jeho přijetí by vneslo do života všech národů jistotu mírového života a přispělo by k snižování horečného zbrojení.

V zájmu společného postupu při řešení otázek míru a pokroku vypracovaly socialistické země účinné formy koordinace své zahraniční politiky. Patří mezi ně především zasedání politického poradního výboru Varšavské smlouvy, kde jsou posuzovány otázky vzájemných vztahů socialistických zemí, které jsou signatáři smlouvy, kde jsou projednávány evropské i mezinárodní problémy a společně vypracovávána koordinovaná politická linie. Je zcela přirozené, že zasedání politického poradního výboru jsou vždy významnou mezinárodní událostí. Svědčí o tom i zasedání v listopadu 1976 v Bukurešti, které dále rozpracovalo postup jak rozvíjet a prohlubovat zmírňování mezinárodního napětí ve všech oblastech.

S velkým zájmem pokrokové veřejnosti jsou sledována i setkání vedoucích představitelů socialistických zemí. Jako impulsy mírového postupu socialistických zemí se do paměti lidí vryly setkání generálů a prvních tajemníků bratrských stran na Krymu a návštěvy stranických, státních a vládních delegací v jednotlivých zemích.

Při řešení ostrých světových problémů mají mimořádný význam i setkání vedoucích osobností socialistických zemí s vedoucími představiteli kapitalistických států. Již v době protihitlerovské koalice se ukázalo, že tato forma kontaktů umožňuje společně řešit závažné problémy dotýkající se jednotlivých národů za aktivní účasti jejich představitelů. Získané zkušenosti potvrdily, že je možné najít společný jazyk a dosáhnout příznivé oboustranně užitečné výsledky, jestliže vládnoucí kruhy protikladné společenské soustavy střízlivě hodnotí situaci a poctivě plní přijaté dohody. Názorně jsme se o tom mohli přesvědčit při přijetí dohod o omezení strategických zbraní, zákazu zkoušek s jadernými zbraněmi nad zemí i pod vodou, jakož i dalších dohod uzavřených mezi socialistickými a kapitalistickými zeměmi.

Výsledkem konstruktivní leninské politiky KSSS a Sovětského svazu i dalších socialistických zemí, podporovaných progresivními silami ve světě, jakož i realistického přístupu některých vedoucích představitelů kapitalistických zemí, bylo úspěšné završení Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Bylo nesporně výsledkem dynamismu socialistické zahraniční politiky, houževnatě uskutečňované KSSS, vládou Sovětského svazu — osobně generálním tajemníkem ÚV KSSS s. L. I. Brežněvem. Úspěchy, které byly v mezinárodním životě dosaženy, značně ozdravily ovzduší života národů Evropy a celého světa. Ukazují jasnou perspektivu dalšího přebudování evropských mezinárodních vztahů do systému, v němž mír a bezpečnost jsou vyzdvíženy do rámce zákonů regulujících vztahy mezi státy, v němž jsou vytvořeny nejlepší podmínky pro širokou mírovou spolupráci mezi všemi zeměmi. Tento postup může sloužit jako příklad i národům a státům na dalších kontinentech naší planety.

V současném světě je již všeobecně uznáváno, že mezinárodní vývoj spěje k mírovému soužití a bezpečnosti národů. Přitom si plně uvědomujeme, že mírovým soužitím nezaniká základní rozpor epochy — rozpor mezi imperialismem a socialismem. „Uvolnění a mírové soužití“ — jak to zdůraznil L. I. Brežněv na XXV. sjezdu KSSS — „se týká vztahů mezi státy. To především znamená, že spory a konflikty mezi zeměmi se nesmějí řešit válkou, používáním síly nebo hrozby silou. Uvolnění v žádném případě neruší a nemůže rušit nebo změnit zákony třídního boje“ [Zpráva 1976].

Stanovení přesného rozmezí mezi těmito dvěma sférami tvoří jeden z východiskových principů leninské zahraniční politiky mírového soužití států s rozdílným společenským zřízením — politiky zásadové a přitom realistické, hluboce třídní v chápání problémů současnosti a zároveň čestně navrhuující jiným zemím mír a spolupráci.

Útoky, které jsou v této souvislosti adresovány různými levičáckými a revizionistickými kruhy Sovětskému svazu a ostatním socialistickým zemím — totiž, že přijetím závěrečného dokumentu v Hel-

sinkách a prosazováním mírového soužití souhlasily se sociálním „statusem quo“ ve světě — jsou naprosto vymyšlené a ničím nepodložené.

Sovětský svaz a další země socialismu po rozvinutí široké mírové ofenzívy, aktivního a důsledného boje za uvolnění mezinárodního napětí, za vítězství zásad mírového soužití v mezinárodních vztazích nepřevzaly a ani nemohly převzít závazek, že zaručí sociální „status quo“ ve světě. Nikdo nemůže zastavit nebo změnit zákony třídního a národně osvobozeneckého boje, vyrůstajícího z objektivních zákonů historického vývoje.

Logika třídního boje je neúprosná. V ostrém zápase mezi imperialismem a socialismem probíhá složitý proces přizpůsobování vládnoucí buržoazie novým podmínkám boje proti socialismu. Buržoazie je si vědoma, že otevřený vojenský útok proti socialismu je pro ni velkým rizikem. Vypracovává proto strategii postupného oslabování socialismu. V první řadě v ní jde o to, aby byla oslabena jednota socialistického společenství, vnesen rozkol mezi jednotlivé socialistické země, zejména do jejich vztahu k Sovětskému svazu. Současně jsou rožširovány v dějinách již dobře známé a překonané teorie o „agresivnosti“ socialistického společenství, hlavně Sovětského svazu, o nebezpečí světového komunismu pro tzv. svobodné země a podobně. Zdá se, že buržoazie zapomíná na to, že ideje socialismu, výsledky reálného socialismu jsou dostatečnou silou a příkladem, který si získává stále širší vrstvy pracujících na celém světě. Socialismus zdomácněl na všech kontinentech naší planety. „Socialismus“, jak to zdůraznil L. I. Brežněv — „je dnes nejvlivnějším faktorem světové politiky. To nás všechny naplňuje hrdostí, že jeho vliv je blahodárný pro všechny národy. Stalo se skutečností, že nyní prakticky všechny velké kroky k míru i k rozvoji vzájemně výhodné spolupráce zemí přímo nebo nepřímo jsou spojeny s iniciativou a aktivními společenskými akcemi socialistických států“ [Vystoupení 1974]. Každému realisticky myslícímu člověku musí být jasné, že socialistickým zemím, které budují nový život, nový společenský řád, je každá agrese nebo ohrožení míru cizí. Prostá

logika naznačuje, že pro expanzivní cíle není třeba zmírňování mezinárodního napětí; naopak, pro expanzi je výhodnější zotřovávání situace.

Nejsou to socialistické, ale kapitalistické země, které neustále stupňují horečné zbrojení a neúměrně zvyšují vojenské rozpočty. Snaží se modernizovat a aktivizovat agresivní blok NATO, jehož využívají také jako přímého nástroje vývozu kontrarevoluce a reakce. O jejich cílech vypovídají události v Chile, Uruguayi, na Kypru, na Blízkém a Středním východě, Thajsku a v dalších zemích.

Program míru rozpracovaný na XXV. sjezdu KSSS jako jeden z hlavních směrů boje za zmírnění mezinárodního napětí vytyčil úkol zastavení horečného zbrojení, snižování zásob zbraní a omezení strategických zbraní. Jedním z klíčových cílů v oblasti odzbrojení je snižování vojenských rozpočtů. USA má v r. 1977 rekordní vojenský rozpočet v celé historii země — 112,7 mld. dolarů. NSR vynaložila v r. 1976 na zbrojení 31,7 mld. marek. Podobně vzrostly rozpočty ve Francii, Anglii a Itálii. Jak bylo zdůrazněno na XXXI. zasedání OSN, náklady, které jsou dnes ze státních rozpočtů vyčleňovány na zbrojení, představují cca 300 mld. dolarů, což převyšuje národní důchod rozvojových zemí Asie a Afriky. Toto ničím nepodložené horečné zbrojení ilustruje jednoduchý příklad: na výcvik jednoho vojáka k používání prostředků ničení se vynakládá 60krát více prostředků než na výchovu člověka pro tvořivou práci.

Návrhy, které i v tomto směru přednesl Sovětský svaz na XXXI. zasedání Valného shromáždění OSN, našly širokou podporu světového pokrokového mínění. Svědčí o tom i úspěšně provedená všesvětová konference o zastavení horečného zbrojení v Helsinkách, jakož i diskuse na Valném shromáždění OSN.

Politika mírového soužití, důsledně prosazovaná Sovětským svazem a dalšími socialistickými zeměmi, si získala přívrženec ve všech zemích naší planety. To ovšem neznamená, že je již vyhráno. Dosažené úspěchy nemohou vést k sebeuspokojení. Imperialismus zůstává i nadále nebezpečným a silným protivníkem. Jeho agresivní charakter se nezměnil, změnily se jen

podmínky, které mu již neumožňují dělat to, co bylo typické v období, kdy neexistoval Sovětský svaz a socialistické společenství. Proto je třeba ještě důsledněji bojovat a prosazovat mírové návrhy socialistických zemí, získávat pro jejich plnění světové veřejné mínění, všechny pokrokové a realistické síly, odhalovat agresivní síly a omezovat prostor jejich působení.

Socialistické společenství, které představuje avantgardní sílu současného vývoje ve světě, je i hlavní silou v boji proti imperialismu a kolonialismu. Je přirozeným a nenahraditelným spojencem všech, kteří bojují proti imperialismu. Reálný socialismus, jeho váha i místo v současném světě, stále silněji a hlouběji ovlivňuje myšlení a city miliónů lidí v kapitalistických a rozvojových zemích. Všechny úspěchy socialistických zemí při řešení základních problémů sociálního postavení pracujících, jako je odstranění vykořisťování člověka člověkem, dosažení široké demokratické správy státu a řízení národního hospodářství, zabezpečení právních a sociálních jistot pracujících — to všechno aktivně ovlivňuje boj dělnické třídy v kapitalistických zemích.

Úspěchy dosažené pracujícími v socialistických zemích povzbuzují dělnickou třídu kapitalistického světa k důslednějšímu boji za politické a sociální požadavky. Tento boj se stává stále aktivnější, všestrannější, nesmiřitelný a masový, jak o tom svědčí masové vystoupení proti fašistickému nebezpečí, neofašismu a reakci. Zvláště se pak vyhrcoje v poslední době v důsledku narůstající krize kapitalismu, která v období po druhé světové válce nemá obdoby. Pracující kapitalistických zemí stále šířeji a hlouběji chápou, že příčiny současné krize leží v samé podstatě kapitalismu. Zároveň vidí, že socialistický svět nezná takové jevy, jako krize, že dynamicky rozvíjí národní hospodářství a životní a kulturní úroveň pracujících. Socialistické země neznají inflaci, valutové horečky ani finanční otřesy. Nejen že nemají nezaměstnanost, ale pociťují nedostatek pracovních sil. Všechny tyto argumenty využívají komunistické a dělnické strany v kapitalistických zemích při rozvoji politické uvědomělosti mas. Velmi jasně to charakterizoval tajemník ÚV

KSSS B. N. Ponomarjov, když napsal: „Komunistické strany nemohou provádět opravdovou ideově politickou práci v masách jinak, než že budou šířit pravdu o socialismu. Jejich aktivní obrana socialismu a vyvrácení pomluv šířených o Sovětském svazu a ostatních socialistických zemích mají obrovský význam jak pro tyto země, tak pro úspěšný rozvoj světové socialistické soustavy i celého revolučního hnutí“ [Ponomarjov 1975 : 10].

Takový přístup upevňuje jednotu národního a internacionálního citění a posiluje jistotu a důvěru dělnických mas v socialismus a komunistickou politiku. Vzájemná a organická spjatost politiky komunistických a dělnických stran v kapitalistických zemích s neustálým a mohutným rozvojem socialistického společenství má značný vliv na vzájemný poměr sil v třídním boji jak ve světovém měřítku, tak v jednotlivých kapitalistických zemích.

Když zvítězila Velká říjnová socialistická revoluce, existovala pouze jedna marxisticko-leninská strana, která měla o něco více než 400 000 členů. Dnes ve světě pracuje více než 90 stran, v nichž je organizováno cca 60 miliónů členů. Mezinárodní komunistické hnutí dnes představuje nejmasovější a politicky nejorganizovanější sílu, která působí na všech kontinentech naší planety.

V těchto podmínkách mohou marxisticko-leninské strany tvořivě hledat různé možnosti přechodu k socialismu, zapojovat do tohoto procesu stále širší pokrokové demokratické síly. Již dnes vidíme, že se do tohoto procesu zapojují stále širší masy nových bojovníků, kteří se sjednocují na základě cílů a zájmů dělnické třídy.

Vytváří se tak i platforma upevňování jednoty pracujících v jejich boji proti reakci i proti různým projevům oportunistu a revizionismu. Formy boje dělnické třídy se neustále vyvíjejí a mění souběžně s měnícími se podmínkami a je úkolem komunistů, aby správně analyzovali daný vývoj, prováděli hluboké rozborů a využívali všechny možnosti legálního a ilegálního působení k dosažení vytyčených cílů.

Obrovskými změnami prochází dnes rozvojový svět, který pod vlivem vítězného postupu socialismu rozbil koloniální

soustavu imperialismu: nové nezávislé země podle svých možností hledají cesty svého dalšího vývoje.

Na stránkách světových dějin budou vždy zlatými písmeny zapsány pomoc a solidarita poskytované Sovětským svazem a dalšími socialistickými zeměmi národům bojujícím za národní a sociální osvobození z pout kolonialismu a nekolonialismu. Za šedesát let, která uplynula od Velké říjnové socialistické revoluce, se svět změnil k nepoznání. Vzniklo několik desítek nových nezávislých států, jež si ve většině zvolily pokrokový antiimperialistický vývoj. Tyto velké změny — důsledky vítězného boje koloniálních a jiných národů — mohly být úspěšně realizovány díky socialistickému společenství, které je zde příkladem i garantem spravedlivého boje. Nikdy nebude zapomenuta solidarita a pomoc socialistických zemí v boji indického lidu za svobodu, jakož i pomoc bojujícím národům Afriky a Asie. Příkladem vždy bude pomoc, kterou poskytly socialistické země vietnamskému a angolskému lidu v boji proti agresí, při obnově válkou zničených zemí a v úsilí o mezinárodní uznání. Pod tlakem socialistických zemí a bojujících národů i světového revolučního hnutí se hroutí poslední zbytky koloniálního panství.

Socialistické země se aktivně podílejí na řešení nejožehavějších problémů současného světového dění. Byla to právě důsledná internacionalistická politika Sovětského svazu, která vnesla pozitivní prvky do řešení situace na Blízkém a Středním východě. Imperialismus se velmi dlouho bránil řešení problémů arabských národů. Ještě dnes jsou síly, které upírají arabskému palestinskému národu právo na národní samostatnost a svobodu. Skutečnost, že Organizace pro osvobození Palestiny je dnes uznávanou mezinárodní silou arabského palestinského lidu, patří k záslužným politickým krokům Sovětského svazu a dalších socialistických zemí.

Skončila doba, kdy imperialistické síly mohly svévolně používat své ozbrojené moci k potlačování národů bojujících za národní a ekonomickou nezávislost a samostatnost. Stačí si připomenout výroky bývalého ministra národní obrany USA J. Slessingera, kterými vyhrožoval arab-

ským národům při řešení cenových relací souvisejících s naftou.

Zahraničně politická orientace rozvojevých zemí na socialistický tábor působí i na růst aktivní účasti těchto zemí na řešení světových problémů. Jejich úloha dnes vzrostla natolik, že jako přirozený spojenec socialistických zemí spolupůsobí při zmírňování mezinárodního napětí.

Je pravda, že ani tento vývoj není přímočarý a bezproblémový. Imperialismus a jeho ideologové i různé revizionistické síly by velmi rádi narušili toto těsné spojení. Dělají všechno, aby vrazili klín mezi socialistické země a revoluční hnutí, mezi socialistické a nové nezávislé státy. Jsou si totiž vědomi, že narůstání a upevňování spolupráce světového socialismu s revolučním a národně osvobozeneckým hnutím je požadavkem doby, ohrožuje imperialismus jako celek a vyvrací všechny teorie o nenahraditelnosti kapitalismu.

Progresivní vliv socialismu na světové dění se bude neustále stupňovat v té míře, jak bude vzrůstat jeho ekonomická a ideově politická síla. Je to zvláště patrné v současných podmínkách, kdy — jak zdůraznily poslední sjezdy bratrských stran socialistických zemí — naše společenství vstoupilo do nové, vyšší fáze výstavby rozvinutého socialismu a komunismu, která je charakterizována dynamickým rozvojem národního hospodářství, růstem hmotných a kulturních potřeb obyvatelstva, dalším prohloubením a rozšířením socialistické demokracie na podkladě růstu morálně politické jednoty lidu a všeobecné podpory politiky komunistických stran.

* * *

Uplynulo šedesát let od chvíle, kdy vítězné výstřely z Aurory oznámily celému světu, že se začala psát nová éra osvobozeného lidstva. Za těchto šedesát let se socialismus prosadil téměř na všech kontinentech naší planety a velmi příznivě ovlivnil světové revoluční hnutí a pokrokový vývoj celé lidské společnosti. Ukázal, že nová socialistická společnost je životaschopná a je předurčena řešit složité problémy politiky, ekonomiky, kultury, ideologie a vědy ve prospěch širokých

vrstev pracujících. Je schopna zabezpečit neustálý růst životní a kulturní úrovně pracujících a jednou provždy odstranit nejistotu a vykořisťování. Z dřívější avantgardní idey se socialismus proměnil ve skutečnou realitu, která se stala základním faktorem revoluční přeměny světa a přestavby mezinárodních vztahů na mírovém principu.

Úspěchy socialistických zemí zvyšují přitažlivost idejí socialismu, jsou důkazem jejich vědeckého základu a tvořivého vyústění, a tím vyvracejí všechny lživé teorie antikomunismu a různých přívrženců revizionismu a oportunismu.

Naše doba je dobou velkých sociálních přeměn. Roste a upevňuje se světový socialismus. Nové a nové země nastupují cestu pokrokového rozvoje, vstupují na cestu nekapitalistického vývoje. Před nimi se rýsují nové perspektivy. Socialismus se stal touhou stamiliónů lidí celé naší planety.

Upevňuje se těsné spojenectví všech tří revolučních proudů současnosti — světového socialismu, mezinárodní dělnické třídy a národně osvobozenického hnutí.

Mírový nástup pokračuje. Je jisté, že bude ověřen novými úspěchy leninské zahraniční politiky, založené na spojení nejprogresivnější vědecké teorie s historickou praxí, s aktivními dynamickými

činy. Tato politika je prověřena dějinami socialistických zemí, těší se podpoře všeho lidu těchto zemí a všech progresivních a mírumilovných sil na světě.

Reálně existující socialismus je tou silou, která přispěla k rozvoji a posilování úlohy lidových mas a národů různých zemí při řešení vážných problémů současného světa, jimiž jsou mír, bezpečnost, spolupráce a sociální pokrok.

Literatura

- Lenin, V. I.: *Spisy. Sv. 25.* Praha, SNPL 1956.
Lenin, V. I.: *Spisy. Sv. 27.* Praha, SNPL 1954.
Lenin, V. I.: *Spisy, Sv. 22.* Praha, SNPL 1957.
Ponomarev, B. N.: *Úloha socialismu v současném světovém vývoji. Otázky míru a socialismu 1975, č. 1.*
Deklarace představitelů komunistických a dělnických stran socialistických zemí přijatá na poradě, která se konala v Moskvě 14.–16. listopadu 1957. Rudé právo, 22. 11. 1957.
Konference evropských komunistických a dělnických stran. Rudé právo, 30. 6. 1976.
Vystoupení L. I. Brežněva na zasedání Polského sejmu ve Varšavě 22. července 1974. Rudé právo, 22. 7. 1974.
Zpráva ústředního výboru KSSS a další úkoly strany ve vnitřní a zahraniční politice. Rudé právo, 31. 3. 1971.
Zpráva ÚV KSSS a další úkoly strany ve vnitřní a zahraniční politice. Rudé právo, 25. 2. 1976.

Velká říjnová socialistická revoluce jako počátek „skutečné lidské historie“ byla projevem historické zákonitosti, vyústěním nejpokrokovějších snah lidstva o uskutečnění společenského pokroku. Proto se stala „hlavní událostí XX. století, která od základů změnila průběh rozvoje celého lidstva“ [Usnesení 1977].

Příklad Velkého října jako praktické realizace vědecké teorie společnosti, marxismu-leninismu, orientoval celé mezinárodní dělnické hnutí na soustřeďování sil k zápasu s buržoazií, jejíž historická role patří minulosti. Po Velké říjnové socialistické revoluci došlo především k vyhranění politických sil, důsledně revolučních, ideologicky principiálních a internacionálních, což vedlo ke vzniku komunistických stran — a to nejen v Evropě, ale také na ostatních kontinentech. Zároveň měl vznik sovětského státu inspirující vliv na rozvoj národně osvobozeneckého hnutí. Jeho rozmach v současné době i existence národních států se opírají o odkaz Velkého října a o všestrannou podporu socialistických zemí, především Sovětského svazu a jeho komunistické strany.¹

Pod vlivem idejí Velkého října se formovala i Komunistická strana Československa. Už ve svém programovém prohlášení na ustavujícím sjezdu v roce 1921 vyjádřila svou odlišnost od ostatních tehdejších politických stran v Československu a zároveň ideovou spřízněnost s myšlenkami Velkého října slovy: „Jsme více než politická strana, jsme předvoj nového života, a tvoříme nové poměry, chceme vytvořit i nové lidi“ [Ustavující sjezd KSČ].

Komunistická strana Československa se změnila v revoluční stranu nového typu

za přímé pomoci V. I. Lenina. O leninské pojetí třídního boje v různých vývojových etapách se opírala v zápase s buržoazií při uplatňování politiky jednotné fronty proti fašismu i v zápase o socialistický charakter republiky v letech 1945—1948. Tehdy se dělnická třída Československa rozhodla následovat pod vedením své komunistické strany příkladu cílevědomého boje za uskutečnění odkazu Velkého října, v němž dělnická třída Sovětského svazu a celý sovětský lid prokazoval neokázalý heroismus a nadšenou sebedůvěru i přesvědčení o vítězství socialismu.

Rozvoj socialistické společnosti v Československu plně potvrzuje internacionální platnost Velkého října a leninského projektu budování socialismu. V. I. Lenin, vycházející z marxistické teorie společnosti a z praxe třídního zápasu v Rusku, nevytvářel koncepci socialistického vývoje pro zvláštní podmínky Ruska. Naopak, pracoval obecnou teorií socialistické revoluce a socialistické výstavby, kterou realizoval ve zvláštních podmínkách, v nichž probíhala socialistická revoluce v Rusku.

V. I. Lenin jako geniální politický vůdce, tvůrčí marxista, usiloval o to, zapojit do osvobozovacího boje proletariátu veškeré vymoženosti dosavadního rozvoje vědy a techniky. Trval na spojení revoluce s vědou a kulturou, a to nejen ve výrobě, ale ve veškerém společenském životě. Socialistická revoluce jako poslední revoluce v dějinách, v níž jde o překonání veškerého třídního antagonismu, nastoluje jako ústřední problém proces vyzrávání socialistického charakteru společenských vztahů rozvoj tvořivých sil a schopností člověka. V. I. Lenin usiloval — z hlediska

¹ R. Arismendi, první tajemník ÚV KS Uruguaye, právem poukázal na to, že se o rozhodující vliv Sovětského svazu a socialistického společenství ve světě opírají nejen národy Asie a Afriky, které

si zvolily cestu socialistického vývoje, ale i ostatní národní státy, které by byly ve smrtelném nebezpečí, kdyby neexistovalo nové rozložení sil ve světě. [R. Arismendi 1977.]

potřeb strategického cíle revoluce i bezprostřední potřeby zvýšit kulturní úroveň společnosti — o to, aby se součástí revolučního procesu stalo šíření vzdělání a kultury na základě jejich třídního pochoopení a rozvíjení kulturní aktivity pracujících. Zároveň zkoumal celý revoluční proces probíhající v sovětské společnosti v souvislosti s vývojem a pohybem vyspělých kapitalistických zemí. Obojí pak sledoval z hlediska vývojových tendencí uplatňujících se v celosvětovém měřítku. Velká říjnová socialistická revoluce nebyla jen věcí ruského proletariátu; pod vedením své strany v čele s V. I. Leninem probíjaval cestu k osvobození dělnické třídy a pracujících celého světa.

Strategické zaměření socialistické revoluce, tvůrčí rozvíjení marxistické teorie a její spojování s revoluční praxí prvních kroků na poli socialistické výstavby činí z Lenina jedinečnou osobnost v politických dějinách dvacátého století. Ve svém teoretickém díle i v politické praxi předjal i obsah i složitost zápasů, jimiž prochází lidstvo v současné době.

Uskutečňování leninských principů výstavby socialismu, k nimž patří smělý, tvůrčí přístup k řešení nových problémů, nastolovaných socialistickou praxí a obrážejících se v analýzách a projektech dalšího vývoje Sovětského svazu a ostatních socialistických zemí, představují současnou podobu realizace odkazu Velkého října.

To si velice dobře uvědomují buržoazní politikové a teoretici obhájci kapitalismu. Proto využívají všech svých intelektuálních a materiálních zdrojů a mobilizují své nečetné přívržence a nepřátele socialismu uvnitř socialistických zemí, aby znevážili výsledky osvobozovacího úsilí komunistických a dělnických stran, aby zaseli nedůvěru mezi dělnickou třídu a ostatní pracující, zejména inteligenci v socialistických zemích a postavili hráz lži a pomluv mezi socialistické země a ostatní svět.

V současné době k tomuto účelu používají hrubého ideologického nátlaku, ideologické diverze a zároveň zdánlivě učeného popírání socialismu jako reálné skutečnosti. Proto jej přiřazují, popírajíce vedoucí úlohu dělnické třídy, k tzv. indu-

striální nebo postindustriální společnosti. Zakrývají tím skutečnost, že socialismus je v podstatě jinou společností než kapitalismus, že jejím základním zájmem není reprodukce kapitálu, ale všestranný rozvoj člověka. To je také jeden z hlavních důvodů, proč musí být výrazným rysem našeho ofenzivního postupu v zápase proti imperialismu úsilí o to, aby se pracující v kapitalistických zemích i v ostatním světě dověděli o socialismu pravdu.

Přesvědčivým důkazem přednosti socialismu před kapitalismem je uskutečňování reálného humanismu prostřednictvím všestranného rozvoje osobnosti socialistického člověka. Právě tento program, formulovaný na XXV. sjezdu KSSS a na sjezdech komunistických a dělnických stran socialistických zemí, je dalším krokem vpřed v uskutečňování historického poslání dělnické třídy. Vyjadřuje hlubokou souvislost mezi cílevědomě řízeným procesem vytváření socialistických mezilidských vztahů na základě zespolečnění výrobních prostředků a nepřetržitého rozvoje výrobních sil a formováním nového člověka.

Tato souvislost, z níž vyrůstá sjednocování objektivních a subjektivních stránek v každé z vývojových etap reálného socialismu, proniká veškerou praxí Komunistické strany Československa od samého počátku budování socialismu. Klement Gottwald tehdy prohlásil: „V socialistickém státě se hospodářství řízené podle vědeckého plánu rychle rozvíjí, národní bohatství vzrůstá a užívá se ho ke zvýšení blahobytu všeho občanstva. Je samozřejmé, že v takovém řádu, který nezná vykořisťování, bídy a nezaměstnanosti, se mění i vztahy mezi lidmi a jejich morálka, že v něm vyrůstá opravdu nový, ušlechtlejší člověk“ [Gottwald 1961 : 61].

Pro formování socialistického člověka je nezbytné uvědomělé osvojování si nových hodnot v procesu společenské i individuální praxe, masové rozvíjení aktivity, iniciativy a tvořivosti, jdoucí ruku v ruce s uspokojováním, rozvíjením a utvářením potřeb spjatých s rozvíjením lidských smyslů člověka „pro vnímání celého bohatství lidské bytosti a přírody“ [Marx, Engels 1958].

Celý komplex dialektických vztahů a závislostí mezi objektivními společenskými procesy a přetvářením lidského subjektu vyjadřuje kauzální závislost na celkových kvalitativních přeměnách, jimiž socialistická společnost prochází; je spjat se změnami vlastnických vztahů, s rozvojem výrobních sil, s dynamikou třídní struktury, v níž dochází ke sblížování tříd na bázi vedoucí úlohy dělnické třídy a její sebe-přeměny; ústí v přeměnu psychiky všech sociálních tříd a skupin, jejich hodnotových orientací, s nimiž se mění i vědomí a psychika jednotlivců. Z člověka, jehož psychologie, hodnotová orientace a způsob života jsou individualistické, protože jsou determinovány soukromovlastnickými společenskými vztahy, se stává osobnost v zásadě kolektivistická, protože žije ve společnosti, v níž „svobodný rozvoj každého je podmínkou svobodného rozvoje všech“ [Marx, Engels 1958].

Proces kvalitativních společenských přeměn se hluboce dotýká každého jednotlivého člověka a jeho vazeb ke společnosti, k vlastní třídě, k pracovnímu kolektivu, k rodině a přátelům, k minulosti i budoucnosti. Člověk však v něm není „přízpůsobován“, jednostranně adaptován. Je zde objektem i subjektem zároveň. Sám mění společenské podmínky svého života a spolu s tím mění i sám sebe. Přeměna společnosti a přeměna člověka jdou ruku v ruce. Hloubka těchto přeměn nemá v minulosti obdoby, protože jde o změnu samých základů lidských vztahů. Významně se na ní podílí celá kultura, která svou vlastní aktivitou zároveň vytváří potřebné podmínky pro svůj další rozvoj.

V kultuře se prolíná myšlenková reflexe minulých společenských poměrů se současností, vyjadřuje se úroveň rozvoje lidských smyslů člověka v morálce a umění, formují se představy o životě a budoucnosti člověka — a to vše na základě ideologie, vytvářené v souladu s objektivními sociálně ekonomickými zákonitostmi daného výrobního způsobu.

Hluboce humanistický obsah kvalitativních společenských přeměn v socialistické revoluci mění revolučním způsobem i kulturu. Spojuje ji s ideologií dělnické třídy, která nejhluběji vyjadřuje objektivní zájmy společnosti i člověka jako jednot-

livce, protože vyrůstá z poznání zákonitostí společenského vývoje, z nových výrobních poměrů a z perspektiv svobodného rozvoje člověka.

Socialistická kultura, jež vzniká v období nevidané společenské revoluční aktivity, není pouze souhrnem hodnot, jež lidstvo ve své historii vytvořilo, a prostým pokračováním minulé kultury.

Je to nová kultura. Nově syntetizuje minulé i soudobé kulturní hodnoty, reflektuje formování socialistického člověka a současně jej spoluvytváří. Je to kultura vysoce ideová, stranická, nesmiřitelná vůči všem formám duchovního útlačku člověka, naplněná aktivním revolučním optimismem.

Důsledné a ucelené osvojování si socialistické kultury vede ke kvalitativní přeměně vědomí lidí, spjaté s rozvíjejícími se a vyhrávajícími socialistickými výrobními a společenskými vztahy. Socialistické proměny společenského a individuálního vědomí se prostřednictvím lidské aktivity zpětně promítají do oblasti politické, ekonomické a kulturní. Změna společenského a individuálního vědomí a aktivizace tvořivé účasti lidí na celospolečenských přeměnách i na vlastním individuálním rozvoji tvoří hlavní obsah leninského projektu kulturní revoluce jako procesu, který zprostředkovává, rozvíjí a dovršuje kvalitativní změny ve vědomí a psychice lidí při budování socialistické společnosti.

Projekt kulturní revoluce vypracoval Lenin jako nezbytnou součást praktického socialistického přetváření života. Začínající praxi kulturní přestavby prvního socialistického státu světa teoreticky zobecnil tak, že se stala součástí univerzálního východiska kulturní revoluce v kterékoli zemi. Celý proces demokratizace kultury, stejně jako její vytváření, musí být všude prodchnut „duchem třídního boje proletariátu“ [Lenin 1955 : 313] — což neznamená nic jiného než strategickou realizaci celospolečenských zájmů.

V procesu přetváření společnosti se také proletariát realizuje jako historický subjekt. Proniká do všech souvislostí a vztahů ve společenském životě, osvojuje si je a cílevědomě je usměrňuje. Od dělnické kontroly přechází k dělnickému řízení průmyslu, od převzetí politické

moci postupuje k jejímu prohlubování prostřednictvím demokratické účasti pracujících mas, od „zestátnění“ kultury přechází postupně k jejímu osvojování a tvořivému rozvíjení.

Kulturní vzestup celé společnosti spočívá ve spojení pracujících mas s hodnotami kultury, vědy a techniky, v překonávání všech objektivních a subjektivních bariér v přístupu ke vzdělání a ke kultuře, v proměně vědomí celé společnosti na základě vědeckého světového názoru. Jedná se tedy o rozsáhlou demokratizaci systému vzdělání a kultury, jež je spojena s jeho ideologickou přestavbou, a o takové přeměny ve vědomí lidí, které odpovídají celospolečenským zájmům, a tím i zájmům všestranného rozvoje lidské osobnosti.

Univerzální platnost kulturní revoluce pro všechny socialistické země bez ohledu na konkrétní podobu jejich předchozího vývoje dokazuje právě Československo. V předválečném období bylo jednou z průmyslově nejvyspělejších zemí, plně rozvinutým buržoazně demokratickým státem. Pro předválečné Československo byla charakteristická vyzrálá kapitalistická třídní struktura ve smyslu polarizace buržoazie a dělnické třídy, se silnou vrstvou maloburžoazie a rolnictva, a propracovaná struktura buržoazně demokratických státních institucí i ústavně zabezpečených občanských svobod. Patřilo k nim rovné právo na vzdělání a účast na kulturním životě.

V oblasti vzdělání byla situace v Československu plně srovnatelná s takovými zeměmi, jako byla Francie, Švédsko, Švýcarsko i USA. Podobně jako v těchto kapitalistických zemích odpovídaly však obsah a organizační struktura vzdělávacího systému, stejně jako zaměření kulturního života, zájmům vládnoucí třídy. Demokratičnost zde byla pouze formální; ve skutečnosti byl přístup ke vzdělání a ke kultuře třídně omezen na vrstvy buržoazie, maloburžoazie a inteligence. Svědčí o tom fakt, že v předválečném Československu činil podíl dětí z dělnických rodin mezi studenty vysokých škol 7 %. Formálnost demokracie v přístupu ke vzdělání je typická i pro soudobou kapitalistickou společnost. Převážnou většinu studentů

dodává na vysoké školy buržoazie a střední vrstvy, ačkoli tvoří menšinu obyvatelstva.

Hluboká demokratizace vzdělání a kultury v Československu byla reálným krokem k tomu, aby se mohla rozvíjet aktivní účast lidí i na utváření kulturního bohatství. Demokratizace vzdělání se projevila nejen ve zvyšování počtu studentů (v tomto ohledu je socialistické Československo po celé období své existence na předním místě ve světě), ale také ve sblížování sociální struktury studentů se sociální strukturou obyvatelstva, rozvoji studia při zaměstnání na středních a vysokých školách, a současně v obsahové přestavbě vzdělání. Spočívá v nastolení důsledné vědeckosti poznatkového základu i metodologické přípravy vycházející z vědeckého světového názoru a ze spojení vzdělání se životem, s potřebami společnosti.

Vysoký podíl dětí z dělnických rodin na vysokých školách svědčí nejen o překonání formální demokratičnosti přístupu ke vzdělání. Změna sociální struktury studentů sama o sobě implikuje řadu dalších přeměn třídních i kulturních, spjatých s narušením sociální homogennosti dělnických rodin a se změnami sociálně kulturní atmosféry rodiny, z níž student pochází. Svědčí také o změně aspirací v dělnických rodinách a o překonání některých psychologických zábran v osvojování si vzdělání a kultury. Dále svědčí o tom, že vzdělání je všeobecně oceňováno jako důležitý faktor sociální a kulturní mobility a při zvyšování celkové úrovně života se stává nejen celospolečenskou, ale i individuální potřebou. V dlouhodobější perspektivě se tak v masovém měřítku zvyšují možnosti neustálého intelektuálního rozvoje celé populace, jejich tvořivých schopností.

Na stejných principech jako demokratizace vzdělání se rozvíjí i demokratizace kultury. Předpokladem jejího zpřístupnění nejširším vrstvám bylo znárodnění kulturních institucí a zařízení, osvobození kultury od nadvlády komerčních zájmů. Na znárodnění kulturních institucí navazovala velkopřevaha výstavba sítě kulturních zařízení, plánovitě zaměřená na rovnoměrné pokrytí celého území republiky.

Usilovná organizační, vzdělávací a výchovná činnost stranických a státních orgánů směřovala k tomu, aby se kultura stala každodenní potřebou lidí, aby jim — jak psal Lenin — „přešla do krve“.

Mnohonásobné zvýšení počtu účastníků kulturního života prokazují statistické údaje. Tak například v porovnání s rokem 1937 se v ČSSR zvýšil počet divadelních scén z 52 na 85, z toho na Slovensku z 3 na 21. Počet návštěvníků divadel stoupl zhruba dvakrát, na Slovensku téměř třikrát. Počet svazků v lidových knihovnách se zvýšil proti roku 1937 více než čtyřikrát, z toho na Slovensku téměř desetkrát. V počtu vydávaných titulů knih se Československo řadí po bok Belgie a Švédska, před Švýcarsko a Rakousko. V kinofikaci, v počtu rozhlasových a televizních přijímačů je Československo na předním místě ve světě, jak o tom svědčí údaje UNESCO. Neustále roste počet lidí zapojených do kolektivů umělecké tvorivosti, který dnes činí téměř půl miliónu osob.

Fakty ukazují, že ve všech oblastech, které můžeme považovat za rozhodující pro demokratizaci kultury, došlo k obrovskému rozvoji za současného zvyšování kulturní aktivity obyvatelstva.

Komunistická strana navazovala při řešení složitých otázek rozvoje socialistické kultury na svou předválečnou kulturní politiku, v níž se opírala o kulturní horizonty otevřené Velkou říjnovou socialistickou revolucí. V zápasech o novou, socialistickou kulturu se ukázalo, že obsahová demokratizace kultury, její socialistický charakter nemohou vzejít jen z pokrokových národních tradic. Socialistické kulturní hodnoty vyrůstají především z dialektiky boje za novou společnost, vyplývající z kvalitativně nových výrobních poměrů, jejichž upevňování a vyžívání je prováděno utvářením nového vědomí společnosti a nových hodnotových orientací, které mají internacionální charakter. Postupně se stávají zdrojem přetváření celého způsobu života lidí. Prostřednictvím vzdělání a kultury se vracejí do jejich praktické činnosti a jí obohaceny krystalizují v teoretické podobě jako filozofický marxisticko-leninský základ dalšího, socialistického pohybu kultury. Teprve v tomto procesu se rozvíjejí,

upevňují a nově strukturují kulturní a umělecké hodnoty, vytváří se skutečně všelidská kultura.

Součástí tohoto přetvářejícího procesu je i hluboká přeměna sociálního a duchovního zázemí kultury, vědomí a psychiky umělců, kteří čerpají svou inspiraci především z nové skutečnosti. Své tvůrčí schopnosti realizují ve společném zápase o lidské naplnění života bok po boku s pracujícími. Poučení zkušenostmi z minulých let, velice dobře chápou demagogii současných buržoazních obránců práv člověka. Uvědomují si, že jedinou cestou pro ně samé je jejich společenská aktivita, která jim pomáhá pochopit a poznat celou hloubku společenských přeměn, k nimž dochází nejen u nás, ale v celém socialistickém společenství. Nechtějí zůstat na okraji zrychlujícího se společenského pohybu, mimo procesy probíhající ve vědomí lidí, jež jsou výsledkem zrání jejich socialistického uvědomění a na místo verbální identifikace se socialismem nastupuje prožívání nové skutečnosti a aktivní účast na její tvorbě.

V socialistickém společenství se kultura plně realizuje jako vyjádření specificky lidské kvality vztahu člověka k přírodě, ke společnosti, k druhým lidem i k sobě samému. Je výrazem humanizace lidského života, rozmanitosti a bohatství lidských potřeb a mírou rozvoje mnohostranných schopností člověka.

Z tohoto hlediska má značný význam skutečnost, že do struktury nejen celospolečenských, ale i individuálních potřeb stále výrazněji vstupuje potřeba zvyšování kvalifikace a permanentního vzdělávání. Demokratizace vzdělání a rozvoj společenské aktivity zde hrají významnou úlohu. Podíl činností spjatých se zvyšováním kvalifikace a s dalším vzděláváním ve volném čase je přímo úměrný dosažené úrovni vzdělání a míře politické a veřejné angažovanosti. S růstem vzdělanostní úrovně a veřejné aktivity populace stoupá také četba knih i návštěvnost galérií, výstav a koncertů. V rozvoji vzdělanosti a kulturních potřeb osobnosti se setkává zájem společnosti se zájmem jednotlivce. Společenský zájem překračuje instrumentální pojetí těchto potřeb, charakteristické pro buržoazní společnost, která redukuje

člověka na pouhou pracovní sílu, na prostředek reprodukce kapitálu. Podstatný soulad zájmů rozvoje jednotlivce a socialistické společnosti se projevuje v potřebě všestranného rozvoje osobnosti člověka, jehož aktivní účast na realizaci celospolečenského zájmu je tím větší, čím je jeho osobnost rozvinutější bohatstvím lidských potřeb a vztahů. Masový rozvoj kulturní úrovně a kultivace potřeb je výrazem překonávání třídních rozdílů a postupující sociální stejnorodosti naší společnosti.

Vytváření sociální stejnorodosti socialistické společnosti neznamená zánik dělnické třídy, ale naopak zvýšení její historické role v procesu její vlastní sebezpřeměny. Tím méně znamená ztrátu její historické role, která se realizuje uplatňováním její vedoucí úlohy ve společnosti a již má, podle představ některých teoretiků současného kapitalismu, převzít inteligence [Man 1973 : 194—195]. Sociální stejnorodosti se tu dosahuje sblížováním tříd právě na principech vedoucí role dělnické třídy — s využitím procesu vědeckotechnické revoluce, růstu společenských výrobních sil a plného rozvoje lidské iniciativy a tvořivosti, jemuž otevřela cestu změna společenských výrobních poměrů.

Sblížení pracovních a životních podmínek sociálních tříd v socialistické společnosti má — v souvislosti se zabezpečováním stále rostoucí materiální a kulturní úrovně všech pracujících — své pronikavé důsledky jak v dalším růstu produktivních sil společnosti a v prohlubujícím se kolektivismu života, tak i v prohlubující se individualizaci jednotlivců, kteří mají možnost rozvíjet své talenty a zájmy, své tvořivé schopnosti ve speciálních činnostech. Cíl socialistické společnosti, tj. vytváření všestranně rozvinuté osobnosti člověka, se zároveň stává — zejména v procesu výstavby rozvinuté socialistické společnosti — nástrojem neustálého procesu sebezpřeměny společnosti jako celku i sebezpřeměny každého jednotlivce. Tato kolektivní a individuální sebezpřeměna je zdrojem trvalé dynamiky socialistické společnosti, s níž je spjata i sociální jistota a reálný optimismus socialistického člověka.

Sociální stejnorodost společnosti je výsledkem marxisticko-leninského řešení ná-

rodnostní otázky, překonávání rozdílů mezi městem a venkovem, sblížování sociálních podmínek života fyzicky a duševně pracujících, změn v obsahu jejich práce, společenské a kulturní aktivity. To vše vytváří podmínky pro postupné překonávání rozdílů mezi fyzickou a duševní prací. Skutečně demokratická společnost, jejíž zájmy se nerozcházejí se zájmy jednotlivých regionů a zejména národností, může vyrůst — jak názorně ukazuje příklad Československa — jen na základě marxisticko-leninské národnostní politiky a v podmínkách budování socialismu. Úrovně, již bylo dosaženo v období budování socialismu při vyrovnávání ekonomicko-sociálních a kulturních rozdílů mezi českými zeměmi a Slovenskem, nemá obdoby v žádné z kapitalistických zemí. Slovenské národní hospodářství, vzdělání a kultura se v uplynulých letech vyvíjela dynamičtěji, než tomu bylo v českých zemích. Výsledkem toho je vyrovnání rozdílů mezi českými zeměmi a Slovenskem, což ve svých důsledcích představuje znásobení dynamiky ekonomického, sociálního, politického a kulturního rozvoje celé Československa.

V průběhu socialistických změn v materiálním i duchovním životě našich národů došlo také k nejpozoruhodnější kvalitativní změně ve vědomí venkovského obyvatelstva při združstevnění vesnice.

Základem kvalitativních přeměn na vesnici byla změna soukromého vlastnictví v zemědělství ve vlastnictví státní a družstevní a přeměna rozdrobené zemědělské malovýroby v zemědělskou velkovýrobu. Spolu s tím se rychle změnil i obsah zemědělské práce a způsob života dřívějších soukromých rolníků. Od výrazně individualistického způsobu života, založeného na soukromém vlastnictví půdy, přecházeli zemědělci k orientaci na celospolečenské zájmy, od nichž odvozují své hodnotové normy a způsob života. Družstevní rolnictvo se tak stalo důležitým stabilizačním a dynamickým činitelem. To platí i pro další perspektivy socialistické společnosti.

Změny v povaze práce v zemědělství přinesly také značné zvýšení volného času, jehož objem i struktura se blíží podmínkám pracovníků v průmyslu. Přibližně

stejně množství času věnují pracovníci v zemědělství sledování televize, četbě, sebevzdělávání, amatérské umělecké a technické tvořivosti, řízení výroby a správy. Srovnatelná je návštěvnost kina, čas věnovaný motorismu, účast na společenské zábavě a sportu.

Združstevnění a na něm založený ekonomický, politický a kulturní vzestup vesnice v Československu v podstatě znamená překonání rozdílu mezi městem a vesnicí, což je charakteristickým rysem vyšší fáze socialismu.

Kvalitativní přeměny, k nimž v Československu došlo, přispívají podstatným způsobem ke sblížování fyzické a duševní práce. Samo vzdělání a kulturnost se stávají, a to velice výrazně, nejen celospolečenskou, ale také individuální potřebou lidí. Ke skutečnému sblížování fyzické a duševní práce může docházet jediné tehdy, jestliže se sblížují sociální podmínky života jednotlivých sociálních tříd, zájmy a potřeby duševně a fyzicky pracujících, jestliže jsou překonávány rozdíly v obsahu jejich práce a v jejich kulturní úrovni. Sblížováním sociálních podmínek jejich života a práce, potřeb a zájmů, obsahu práce, společnými perspektivami a životními jistotami je překonáván také jednostranný mechanismus tzv. kulturních vzorů. Představu, že tzv. nižší vrstvy se budou postupně přibližovat kulturním vzorům, které pro ně představují tzv. vyšší nebo vzdělané vrstvy, socialistická praxe popírá. Proces kulturního sblížování je dialektický: do kulturního systému společnosti vstupují kulturní hodnoty všech společenských tříd a skupin, které obstály v prověrce času a zůstávají živé také v konfrontaci se socialistickým systémem hodnot. Přitom všelidskost historického poslání dělnické třídy činí z jejího hodnotového systému přirozený střed kulturních hodnot nové společnosti.

Socialistické přeměny se ve společnosti prosazují také v nových, pro socialismus zcela specifických mechanismech, jako je hnutí brigád socialistické práce. Toto hnutí, navazující na socialistické soutěžení z prvního období budování socialismu, se rozvíjí od přelomu padesátých a šedesátých let a znovu pak v sedmdesá-

tých letech po překonání společenské krize. V současné době jde o masové hnutí, v němž je zapojeno 1 650 000 pracujících v průmyslu, v zemědělství, ve vědeckých ústavech, ve zdravotnictví, ve službách i v ostatních oblastech života společnosti. Pro toto hnutí je charakteristická právě mnohostrannost aktivit, spojování pracovní iniciativy s novými formami a obsahy mimopracovního života, posílení kolektivního vědomí a veškerých činností. Pokud v socialistické společnosti můžeme hovořit o celospolečenských vzorech, pak to platí pro tento typ integrace pracovních a kulturních aktivit, v níž se manifestují jednota nových postojů k práci a k volnému času, nové hodnotové orientace, nová „kvalita života“. Přitom jde o základní proud společenské iniciativy, která vznikla uvnitř dělnické třídy a jejímž prostřednictvím se vytvářejí nejen materiální hodnoty, ale také se upevňuje morálně politická jednota lidu.

Dosažené kulturní přeměny vyúsťují ve sjednocování názorů celé společnosti na historický vývoj a jeho další perspektivy na principech dialektickomaterialistického pojetí dějin a marxistického světového názoru. Tato názorová jednota vyplývá z celkových kvalitativních změn ve společnosti, jejichž zdrojem je přeměna vlastnických vztahů a cílevědomé úsilí komunistické strany o celkové hmotné i kulturní povznesení národů. Toto praktické uskutečňování humanismu umožňuje socialistické společnosti vytvářet novou kolektivitu, jejímž dialektickým protipólem je uplatňování a rozvíjení individuality jednotlivce. Uvolňování a rozvíjení lidské tvořivosti jako univerzální schopnosti člověka je neodmyslitelnou součástí tohoto společenského procesu. Promítá se do všech společenských oblastí a nutně provází vyrovnávání kulturních rozdílů v celospolečenském měřítku. Tvořivý přístup lidí se v masovém měřítku neuplatňuje pouze ve vlastní pracovní činnosti, i když právě zde se výrazně projevuje. Účast na stranickém a státním řízení, aktivní politická a organizátorská činnost pracujících zpětně zvyšují jejich celkovou kulturní úroveň a rozhled, zvedají je nad privatismus maloměstáka a pomáhají vytvářet socialistický způsob

života, v němž lidé opouštějí starý systém hodnot, vybudovaný na vztahu k soukromému vlastnictví, a vytvářejí systém nový, jehož vrcholnou hodnotou je všestranně rozvinutá osobnost socialistického člověka.

Příklad socialistického rozvoje Československa i jiných socialistických zemí prokazuje internacionální platnost zákonitosti socialismu, v nichž jsou zakotveny ideje Velkého října, i skutečnost, že dělnická třída ve svém třídním boji zákonitě navazuje na progresivní dějinné tendence, že je jediným nositelem společenského pokroku, jehož vyústěním je komunismus.

Socialismus prakticky zabezpečil lidská práva a sociální jistoty, rozvinul velkolepý vzdělávací a kulturní program, otevřel zdroje lidské tvořivosti a zabezpečil tak samu důstojnost člověka. Proti této realitě, vyrůstající z odkazu Velkého října, nemůže kapitalistická společnost postavit svou realitu: nesplnila ani očekávání blahobyti pro všechny, nepřekonala úpadek kultury, nedochází k celkovému ozdravení buržoazní společnosti, ale naopak — její krize se prohlubuje. Proto také nemůže proti teorii marxismu-leninismu postavit ucelenou teorii společnosti a člověka, ale pouze teoretické fragmenty, které popírá každá z dalších etap prohlubující se krize světového imperialismu.

Skutečnost, že se političtí představitelé imperialistických kruhů, jejich teoretici a publicisté uchýlili v současné fázi svého marného boje proti reálnému socialismu a jeho teoretickometodologickému základu do oblasti tzv. lidských práv, je dokladem toho, že socialismus úspěšně vytlačuje kapitalismus z pozic, z nichž ovládal nejen pracující vlastní země, ale i celé národy nacházející se ve sféře jeho ekonomického a politického vlivu, že historickou iniciativu definitivně převzal socialismus. Jejich ústup do oblasti tzv. lidských práv je ve skutečnosti útekem od vlastní reality, je zaujetím obranné pozice před vítězným postupem leninismu, před přitažlivým příkladem reálného socialismu, před působením idejí Velkého října, které jsou jedinou reálnou nadějí lidstva v současném světě.

Literatura

- Arimendi, R.: *Vystoupení na Vsesvazové konferenci o internacionalismu*. Taškent, duben 1977, s. 12.
Gottwald, K.: *Spisy* 15. Praha, SNPL 1961.
Marx, K.—Engels, B.: *Komunistický manifest*. Spisy 4. Praha, 1958.
Lenin, V. I.: *Spisy*. Sv. 31, SNPL 1955.
Man-Science-Technology. Academia Prague, Moscow—Prague 1973.
Usnesení ÚV KSSS k 60. výročí VŘSR. Rudé právo, 1977. Ustavující sjezd KSČ.

Резюме

Гулакова М.: Наследие Великого Октября в практике культурного строительства социалистической Чехословакии

В начале статьи рассматривается плодотворное влияние Великого Октября на международное рабочее движение, сказавшееся прежде всего в формировании коммунистических партий, в том числе и Коммунистической партии Чехословакии. С самого момента своего основания в 1921 году она руководствовалась ленинской концепцией социалистического строительства.

Современной формой воплощения наследия Великого Октября является проведение в жизнь ленинских принципов строительства социализма. Прежде всего имеется в виду смелый творческий подход к решению проблем, выдвинутых социалистической практикой в ходе мирного сосуществования двух мировых систем.

Общезначимость культурной революции доказывается в статье на конкретном примере социалистического строительства в Чехословакии. Связь культурной революции с социально-экономическими и политическими преобразованиями, которые способствуют активизации и развитию творческих сил общественного субъекта, результирует в процессе складывания социальнооднородного общества. Этот процесс обусловлен марксистско-ленинским решением национального вопроса, преодолением существенных различий между городом и деревней, сближением социальных условий жизни работников физического и умственного труда, изменениями в содержании труда, развитием общественной и культурной деятельности трудящихся: все это постепенно создает условия для преодоления различия между физическим и умственным трудом. Значительную роль в этих процессах играют новые, присущие социализму механизмы — бригады социалистического труда и прочие формы коллективного сотрудничества при решении всех общественных и личных проблем, связанных с ответственным подходом к труду, к жизни и к каждой отдельной личности.

Пример социалистического развития Чехословакии, равно как и других социалистических стран, доказывает интернациональную значимость закономерностей социализма вы-

ражающих идеи Великого Октября, доказывает факт, что рабочий класс в своей классовой борьбе развивает прогрессивные исторические тенденции, что он является единственным носителем общественного прогресса, ведущего к коммунизму.

Социализм практически обеспечил человеческие права, дал людям социальную уверенность, начал осуществлять великолепные программы в области образования и культуры, освободил источники человеческого творчества и обеспечил тем самым само человеческое достоинство. Этой реальностью, вырастающей из наследия Великого Октября, капитализму нечего противопоставить: в капиталистической действительности не сбылись надежды на всеобщее благоденствие, капиталистическому обществу не удалось преодолеть упадок культуры, оздоровление общества не состоялось — наоборот, кризис его углубляется. Поэтому буржуазия не может противопоставить марксизму-ленинизму и цельной теории общества и человека, а вынуждена довольствоваться теоретическими фрагментами, несостоятельностью которых вскрывает всякий дальнейший этап углубления кризиса мирового империализма.

Summary

Huláková M.: Cultural Heritage of the Great October Revolution in the Practice of Socialist Construction in Czechoslovakia

In the present paper, the inspiring influence of the Great October Revolution upon the international workers' movement is subjected to discussion. It has made itself felt in the constitution of communist parties, including the Communist Party of Czechoslovakia. Ever since its foundation in 1921, its underlying notion has been Lenin's conception of socialist construction.

At present, the realization of the heritage of the Great October has assumed the form of actualizing Lenin's principles of socialist construction. These involve a bold, creative approach to the solution of problems raised by socialist practice under the conditions of peaceful co-existence of two world systems.

The practice of socialist construction in Czechoslovakia serves as a basis for analyzing the general significance of the cultural re-

volution. Its association with socio-economic and political transformations wherein the creative forces of the social subject are activated and developed results in the rise of the society's social homogeneity. This comes about as a consequence of the Marxist-Leninist solution of the nationality problem, the overcoming of substantial town-village differences, the homogenization of social conditions of life of physical workers and brainworkers, changes in the content of work and development of their social and cultural activity: all this creates conditions for gradually overcoming the differences between physical work and brainwork. In these processes, a relevant role is played by new mechanisms typical of socialism: Brigades of socialist labour and other forms of collective co-operation in solving all social and personal problems connected with a responsible approach to work, to life and to each individual human personality.

The example of socialist development in Czechoslovakia and in other socialist countries proves the international validity of the laws of socialism wherein the conceptions of Great October are anchored, as well as the fact that, in its class struggle, the working class builds on progressive historical tendencies, being the one and only bearer of social progress the culminating stage of which is communism.

Socialism has practically ensured human rights and social securities, developed a grandiose educational and cultural programme, opened up the sources of human creativity and thus secured man's dignity itself. This reality, based on the heritage of Great October, cannot be counterpoised by any reality capitalist society would be capable of producing: this society has even failed to fulfil the claimed affluence for all, as well as to overcome the decline of culture. No general recuperation of bourgeois society is taking place: on the contrary, its crisis is becoming more intense. For this reason, capitalist society is also unable to contradict the theory of Marxism-Leninism with any finished theory of man and society but only with theoretical fragments that are refuted by each of the subsequent stages of the deepening crisis of world imperialism.

Vývoj světových dějin přesvědčivě dokazuje správnost poučky vědeckého komunismu o osvoboditelské, revolučně přetvářející úloze proletariátu a jeho uvědomělého předvoje. Opodstatněnost této základní marxisticko-leninské teze zvláště názorně potvrdily bouřlivé události našeho století, a především hlavní z nich — vítězství Velké říjnové socialistické revoluce. Tato revoluce zřetelně ukázala, že jedině dělnická třída, vedená proletářskou stranou nového typu, může sjednotit všechny pracující a vést nejširší lidové masy do účinného boje proti vykořisťovatelskému řádu, za jeho revoluční svržení, a stát se vedoucí silou při vytváření nové socialistické společnosti. Ve vítězství Velikého října se tak *„hluboce a všestranně projevilo velké světodějné osvobozenécké poslání dělnické třídy... Pod vedením komunistické strany se pracující naší země úspěšně vypořádali s hlavním a nejsložitějším úkolem socialistické revoluce — s úkolem budovatelským“* [Usnesení 1977].

Úspěchy vítězné dělnické třídy mají nesporný mezinárodní význam. Vymoženosti, kterých dosáhli pracující Sovětského svazu a bratrských socialistických zemí i jejich předvoj — komunistické a dělnické strany — mají obrovský a stále rostoucí vliv na osudy lidstva. Průběh světových dějin dokazuje životnost pouček leninismu o ohromném mezinárodním významu úspěchů vítězné dělnické třídy [Ponomarev 1976 : I/7—32 Leninizm 1969; Timofejev 1967; Kosolapov 1975].

V. I. Lenin, jak známo, brzy po Velikém říjnu poukazoval na to, že socialistická revoluce, která v sovětské zemi nastolila vládu dělníků a rolníků, ovlivňuje rozvoj světového revolučního procesu zejména dvojím způsobem: 1. bezprostředním působením dosažených úspěchů a vědecky

zdůvodněnou politikou dělnické třídy a jejího komunistického předvoje na mezinárodní události, 2. mezinárodním ohlasem bohatých zkušeností získaných v revolučním boji a při výstavbě nové společnosti.

Ideologický zápas ve světové aréně se soustřeďuje kolem obou těchto aspektů, které ukazují mezinárodní význam Velikého října a následujících vítězných socialistických revolucí.

Někteří antikomunisté a sociálně reformističtí autoři projevují tendenci v té či oné míře odtrhnout zkoumání světových událostí a procesů spjatých s prohlubováním ekonomických protikladů a sociálně politických krizových jevů v kapitalistické soustavě od problémů boje mezi oběma systémy, od přímého či nepřímého působení reálného socialismu na celosvětový společenský vývoj. Tato tendence se projevuje i v některých publikacích pravičáckých revizionistů a „levých“ oportunistů, jimž je cizí třídní analýza skutečných vývojových tendencí mezinárodního třídního boje. Zejména jejich „mimotřídní“ — a tedy nevědecký — přístup je vede k nesprávným závěrům v zásadních ekonomických a politických otázkách.

Ve skutečnosti mezinárodní dělnická třída a výsledek jejího úsilí — světové socialistické společenství států a jejich úspěchy — mají v naší epoše ohromný a stále rostoucí vliv na celosvětový společenský rozvoj i na mezinárodní vztahy a procesy probíhající v kapitalistickém světě. Tendence a perspektivy třídního boje můžeme v mezinárodním měřítku správně hodnotit jen tehdy, bereme-li v úvahu vývoj základního antagonismu epochy — protikladu mezi socialismem a kapitalismem, boje mezi dvěma systémy, působení rostoucí síly reálného socialismu a důsled-

ky třídní revoluční politiky a ideologie bratrských marxisticko-leninských stran.

Naproti tomu se buržoazní praviceově orientovaní socialističtí a revizionističtí ideologové pokoušeli a pokoušejí snížit mezinárodní význam zkušeností a odkazu Velikého října i dalších vítězných socialistických revolucí. Přitom nelze nevidět, že ve změněné mezinárodní situaci a v podmínkách zostřeného ideově teoretického boje se odpůrci komunismu uchylují k některým novým, rafinovanějším prostředkům, jimiž chtějí diskreditovat reálný socialismus a snížit význam dějinných vymožeností dělnické třídy Sovětského svazu a ostatních socialistických států. Zejména se snaží postavit proti marxisticko-leninskému učení o sociálně ekonomických formacích různé nevědecké koncepce a propagují už řadu let rozličné varianty teorie „jednotné industriální“ a „post-industriální“ nebo „technotronní“ společnosti, koncepce „sblížování“ a „konvergence“ protikladných společenských soustav atd. Soudobí antimarxisté v této souvislosti ochotně podporují i reformistické teorie „třetí cesty“, „prostředkující síly“, schémata nejrozumnějších maloburžoazních „levicově radikálních“ a jiných pseudomarxistických ideologů, znázorňující „kulturně historické typy“ společenského vývoje apod.

Tak v rozsáhlé propagandistické kampani vedené v posledních letech na Západě a spjaté s 200. výročí vzniku Spojených států ignorují ideoví obhájci kapitalismu zákonitosti i skutečné perspektivy sociálně historického pokroku a líčí věc tak, jako by to nebyl Veliký říjen, jenž zahájil éru socialistických revolucí, nýbrž odkaz buržoazních revolucí z konce osmnáctého století, který dodnes určuje a nadále bude určovat — i ve dvou následujících stoletích — hlavní směr vývoje lidstva (Kahn—Brown—Martel 1974).

Odpůrci vědeckého socialismu přitom přirozeně stále znovu s obzvláštní horlivostí útočí na marxisticko-leninské učení o dělnické třídě jako vedoucí síle společensko-historického pokroku v naší epoše. K tomuto nepřekonatelnému cíli používají nejrozumnějších prostředků. Patří k nim propagování mýtu o údajně nevyhnutelném „vymizení“ nebo výrazném „zmenšení“

dělnické třídy v podmínkách soudobé vědeckotechnické revoluce. Americký buržoazní sociolog D. Bell nedávno tvrdil: „Dnes se dělnická třída v každé průmyslové zemi zmenšuje ve srovnání s novými třídami, které ve společnosti rostou“ [Encounter 1977 : 10]. Jemu přizvukovali a přizvukují reformističtí teoretici [Crosland 1975. Economist 1975 : 17—18].

Sem patří i otřepané výpady proti reálnému socialismu, s nimiž přicházejí hlasatelé nevědeckých koncepcí „nové třídy“ a „nedokonale společnosti“, jako exkomunisté M. Djilas, R. Garaudy, trockista E. Mandel a „levičácký“ revizionistický ideolog A. Gorz [Djilas 1969; Gorz 1967, 1973].

Dále sem patří i úsilí zastříti nebo přímo popřít očividný fakt, že právě mezinárodní dělnická třída a její hlavní vymoženost — reálný socialismus, jeho dějinné výsledky a rostoucí úspěchy — do velké míry určují chod světových událostí v naší epoše.

Sotva je však možné vážně popírat skutečnost, že ve světových dějinách dosud nikdy nebylo tempo rozvoje společnosti tak rychlé jako v současné epoše, v epoše přechodu lidstva od kapitalismu k socialismu. Jestliže dříve období přeměny jedné sociálně ekonomické formace v druhou trvala celé dlouhé věky, pak ve dvacátém století se nastolení a upevnění socialistického zřízení ve světovém měřítku vyznačuje zcela jiným tempem, jaké ve světových dějinách nemá obdoby. Od vítězství Velké říjnové revoluce uplynulo jen o něco víc než čtvrtstoletí, ale nové společenské zřízení — socialismus — se po porážce fašismu v druhé světové válce a v důsledku úspěšného rozvoje socialistické revoluce v celé řadě zemí stalo světovou soustavou. Změnilo se v sílu, jejíž vliv na průběh mezinárodních událostí a na hlavní tendence celosvětového historického procesu je obrovský a neustále vzrůstá.

Vybudování vyspělé socialistické společnosti v SSSR, položení základů socialismu v řadě dalších zemí a jejich úsilí směřující k vybudování vyspělého socialismu, právě tak jako narůstající rozmach masových pokrokových hnutí v kapitalistickém světě činí problém internacionálního zobecnění zkušeností z boje za vítěz-

ství socialistické revoluce stále aktuálnější. Odhalení obecných zákonitostí boje za vítězství socialistické revoluce a vybudování socialistické společnosti na základě zkušeností zemí světového socialistického společenství má neocenitelný význam pro ty oddíly mezinárodního revolučního hnutí, které se nacházejí v různých fázích nástupu na vytyčenou, všem národům společnou cestu k socialismu. „Socialistický svět“, zdůraznil generální tajemník ÚV KSSS soudruh L. I. Brežněv, „dal komunistickému a dělnickému hnutí zkušenosti, které mají obrovský, vskutku historický význam... Dnes víme nejen teoreticky, ale přesvědčili jsme se o tom i v praxi, že cesta k socialismu a její hlavní rysy jsou určovány obecnými zákonitostmi, které jsou vlastní rozvoji všech socialistických zemí“ [XXIV. sjezd 1971 : 7].

Zdrojem mezinárodních zkušeností vítězného revolučního hnutí světového proletariátu je Říjnová revoluce. Zkušenosti Sovětského svazu prověřily a upřesnily teoretické představy zakladatelů marxismu-leninismu o socialismu a odhalily obecné zákonitosti socialistické výstavby. Zároveň je nutno vzít v úvahu, že Sovětský svaz budoval socialismus sám, v kapitalistickém obklíčení, bez pomoci a podpory jiných států. Tento faktor, spolu s konkrétními vnitřními socioekonomickými a politickými podmínkami, určil formy projevu obecných zákonitostí přechodu k socialismu, které jsou mu vlastní.

Po vítězství socialistických revolucí v dalších zemích bylo možno ještě jasněji formulovat základní zákonitosti přechodu k socialismu a zároveň na základě získaných zkušeností přesněji ukázat i některé jeho specifické rysy.

Tyto nové možnosti ovšem nejen „nezúžily“ mezinárodní význam zkušeností Říjnové revoluce, jak tvrdí sociálně reformističtí a někteří revizionističtí ideologové, nýbrž značně rozšiřují dřívější představy o těchto zkušenostech. Tím praxe znovu přesvědčivě dokázala mezinárodní význam leninismu.

Dialektika mezinárodního a národního v rozvoji revolučního hnutí se zdaleka neomezuje na zjišťování vztahu mezi obecnými a specifickými rysy přechodu k socialismu. Sama existence reálného

socialismu a pronikavé úspěchy vlastní Velikého října i bratrských socialistických států mění poměr sil ve světové aréně: proto mají obrovský vliv na podmínky rozvoje dělnického protiimperialistického hnutí v ostatních zemích a tím umožňují užívání rozmanitých forem boje proti monopolům.

Dělnická třída a její komunistická avantgarda jsou v centru epochy zahájené Velikým říjnem — epochy revoluční obnovy světa a přechodu od kapitalismu k socialismu. Vezmeme-li v úvahu kteroukoli z důležitých oblastí soudobého společenského života — ať už jde o socioekonomické a politické vztahy nebo ideologickou sféru (o tom viz podrobněji například [Timofejev 1977]) — všude koneckonců sílí vliv a upevňují se pozice dělnické třídy a jejího komunistického předvoje. V tomto směru působí také změny, v mezinárodním životě, v objektivních podmínkách a v subjektivních faktorech třídního boje.

Pro pochopení rostoucí úlohy dělnické třídy v dnešním světě má zvlášť velký význam správné hodnocení zásadních změn v jejím postavení i společenské roli, které jsou podmíněny — pokud jde o socialistické země — její přeměnou z třídy utlačovaných proletářů ve vládnoucí třídu stojící v čele nové společnosti. Dělnická třída, která nejdříve v průběhu revoluce nastolila diktaturu proletariátu, vytvořila s její pomocí socialistickou státní organizaci a dospěla k vrcholům vzdělanosti a kultury, uvědoměle tvoří dějiny a pod vedením komunistické strany buduje socialismus a komunismus podle vědecky zdůvodněného plánu.

Vědecký charakter politiky komunistů vyžaduje, aby se přihlíželo k obecně historickým zákonům rozvoje dělnické třídy. Tento rozvoj zahrnuje řadu procesů, včetně změn v početnosti a složení dělnické třídy, růstu její kulturně technické úrovně, zlepšení pracovních a životních podmínek, zvýšení blahobytu a zdokonalení způsobu života. Všestranný sociální, politický a duchovní rozvoj dělnické třídy v ní formuje stále nové síly zajišťující další pokrok socialistické společnosti a vytváří důležité předpoklady pro posílení

její vedoucí úlohy v budování komunismu.

Světově dějinné poslání a revolučně přetvářející, budovatelská role dělnické třídy v rozvoji lidstva vůbec a socialistické společnosti zvlášť jsou dány především jejím místem v systému společenské výroby. Jako hlavní výrobní síla společnosti vystupuje dělnická třída i jako nejaktivnější sociálně politická síla epochy.

Na rozdíl od metafyzických pozic buržoazních a sociálně reformistických autorů i revizionistických ideologů vycházejí marxisté-leninovci z toho, že analýza změn probíhajících v dělnické třídě předpokládá komplexní přístup, tj. přihlížení ke všem společenským procesům, které napomáhají rozvoji dělnické třídy a realizaci jejího dějinného poslání. Je známo, že V. I. Lenin zkoumal podmínky a předpoklady posílení vedoucí úlohy dělnické třídy a spojoval rostoucí vliv její avantgardy na vývoj společnosti nejen se stupněm politické zralosti, ale i s ekonomickým postavením této třídy, s její pracovní aktivitou a sociálním rozvojem.

Dělnická třída vystupuje jako vedoucí síla také proto, že se ve své revolučně přetvářející a budovatelské činnosti opírá „o všechny vymoženosti kultury, vědy a techniky“, že „si osvojila“ soudobou kulturu a „je odhodlána a schopna ji ubránit, udržet a dále rozvíjet všechny její vymoženosti“. Síla dělnické třídy, jak zdůrazňoval Lenin, spočívá v její schopnosti sjednotit kolem sebe masy pracujících. A základem této schopnosti je „proletářská blízkost k mentalitě každého pracujícího“, autorita její organizovanosti a ukázněnosti a tradice revolučního boje proti nejružnějšímu vykořisťování, za lepší budoucnost všeho lidstva, za vybudování socialismu a komunismu [Lenin 1955 : 384, 385].

Zvlášť důležité jsou otázky rozvoje dělnické třídy ve vyspělé socialistické společnosti. Dělnická třída je tu nejen vedoucí silou, ale tvoří i většinu obyvatelstva: dělníci a členové jejich rodin představují nyní tři pětiny sovětského lidu, a dělníci se zaměstnanci (včetně členů rodin) dokonce čtyři pětiny.

V tomto smyslu je program sociálního rozvoje a zvýšení životní úrovně lidu, při-

jatý na XXV. sjezdu KSSS, zároveň programem zajišťování co nejprůběžnějších podmínek pro další všestranný rozvoj dělnické třídy. Ve shodě s tím se dnes zkoumání tohoto procesu stává nezbytnou podmínkou vypracování sociálně ekonomické strategie strany. Generální tajemník ÚV KSSS L. I. Brežněv ve svém projevu na XXV. sjezdu KSSS obzvlášť zdůraznil, jak podstatný význam má fundovaný výzkum změn sociální struktury v podmínkách rozvinutého socialismu a důkladnější zkoumání charakteru i obsahu práce a socialistického způsobu života.

Vědecká analýza nynější etapy sociálního rozvoje sovětské dělnické třídy má nepochybně i svůj mezinárodní význam. Vyspělý socialismus vybudovaný v SSSR představuje dnes to nejvyšší, čeho bylo společenským vývojem dosaženo. V obecně historické perspektivě ukazují zralé socialistické vztahy charakteristické pro dnešní sovětskou společnost — řečeno Leninovými slovy — „všem zemím něco, a to něco velmi podstatného, z jejich neodvratné a nedaleké budoucnosti“ [Lenin 1955 : 16].

Zkušenosti získané v procesu rozvoje dělnické třídy SSSR, její úspěchy a problémy, které řeší, jsou důležité nejen pro pracující Sovětského svazu a jiných socialistických zemí, nýbrž i pro dělníky celého světa.

Vítězství socialismu, podstatné socioekonomické a politické přeměny, znárodnění základních výrobních prostředků a socialistická přestavba zemědělství vedly k zásadním změnám v třídní struktuře společnosti.

Tyto změny nastaly v důsledku odstranění vykořisťovatelských tříd — velkoburžoazie a statkářů, početního růstu dělnické třídy i jejího rostoucího významu, přeměny základních mas zemědělských pracovníků v družstevní rolníky a vzniku nové pracující inteligence.

K významným změnám došlo i ve složení dělnické třídy, této vedoucí síly společnosti.

Mezi zákonitostmi sociálního rozvoje sovětské dělnické třídy v epoše vyspělého socialismu, které mají mezinárodní význam, zaujímá jedno z prvních míst růst její role jako hlavní výrobní síly společ-

nosti. Kvantitativní i kvalitativní růst dělnické třídy SSSR se v posledních desetiletích stále zrychluje. Ve stadiu rozvinutého socialismu dosáhla dělnická třída nové kvantitativní úrovně — jen za poslední desetiletí vzrostla o plných 25 miliónů osob. Jinými slovy, dělnická třída se nyní nejen stala nejpočetnější třídou sovětské společnosti, nýbrž představuje i absolutní většinu sovětského lidu.

Početní růst dělnické třídy, který pokračuje v podmínkách současné vědeckotechnické revoluce, vede k dalšímu posílení jejího společenského významu a k růstu její úlohy jako vedoucí síly v boji za komunismus — což platí o to více, že tento proces provázejí a podporují *kvalitativní* změny v dělnické třídě samé.

Základ sovětské dělnické třídy jak v minulosti, tak v nynější vývojové etapě zákonitě tvoří její průmyslové kádry. V průmyslových odvětvích národního hospodářství — v průmyslu, ve stavebnictví, v dopravě a spojích — jsou soustředěny asi dvě třetiny z celkového počtu dělníků. Přední místo zaujímá průmyslové jádro dělnické třídy (v první polovině sedmdesátých let představovalo více než 30 miliónů osob).

Složitá struktura dělnické třídy vůbec nenasvědčuje tomu, že socioekonomická role průmyslového jádra dělnické třídy ztrácí na významu. Práce průmyslové dělnické třídy tvoří základnu společenské výroby v naší zemi, tvoří hlavní podmínku rozvoje ekonomiky a budování materiální báze komunismu. Zároveň se v podmínkách průmyslové velkovýroby — jak dosvědčují zkušenosti mezinárodního proletariátu — nejplněji vytvářejí hlavní sociálně psychologické rysy dělnické třídy. V tomto smyslu představuje absolutní růst průmyslového jádra důležitý faktor sociálního rozvoje sovětské dělnické třídy jako celku.

Kromě rozhodujícího významu tradičního průmyslového jádra hraje velkou sociální a ekonomickou roli i rychlé utváření nových kadrů dělnické třídy v průběhu posledních pětiletok, právě tak jako její bezprostřední vliv prakticky ve všech odvětvích národního hospodářství.

Pro formování nových kadrů sovětské dělnické třídy má zásadní význam obecný

proces sblížování základních sociálních skupin v sovětské společnosti.

Komunistická strana Sovětského svazu přistupuje vědecky a komplexně k zdůvodnění nejdůležitějších úkolů v oblasti vytváření materiálně technické základny komunismu, ve sféře zdokonalování společenských vztahů i při formování nového člověka. Leninská strana organicky spojuje zkoumání základních otázek ekonomické strategie strany, zrychlení vědeckotechnického pokroku, řízení ekonomiky a zdokonalování hospodářského mechanismu s analýzou sociálních problémů.

Komunistická strana Sovětského svazu chce urychlit a stimulovat vědeckotechnický pokrok a organicky spojit problémy vědeckotechnické revoluce s řešením stěžejních otázek sociálního pokroku i rozvoje společnosti jako celku. Ve svém vystoupení na XXV. sjezdu strany zdůraznil generální tajemník ÚV KSSS soudruh L. I. Brežněv: „Jedině za socialismu se obrací vědeckotechnická revoluce správným směrem, odpovídajícím zájmům člověka a společnosti. A jedině na základě urychleného rozvoje vědy a techniky lze řešit konečné úkoly sociální revoluce a vybudovat komunistickou společnost“ [XXV. sjezd 1976 : 44].

Na rozdíl od buržoazních a reformistických ideologií je dělnické třídě a jejímu uvědoměnému předvoji cizí jakýkoli asociální, „nadtřídní“ pohled na otázky vědeckotechnické revoluce. Komunistické hnutí vystupuje proti pokusům uměle odtrhnout zkoumání vědeckotechnické revoluce a jejích důsledků od kategorií třídní analýzy a od světově historických zákonitostí třídního boje a společenského pokroku. Stejně tak odmítají komunisté vulgarizující, poloanarchistické pojetí maloburžoazních, „levičácký“ orientovaných radikálních autorů, kteří nedialekticky vykládají charakter a perspektivy vědeckotechnického pokroku a jeho průvodní i jej podmiňující jevy.

Takováto pojetí jsou propagována například na stránkách zvláštního rozšířeného čísla časopisu *Monthly Review*, které je věnováno tématu *Technologie, pracovní proces a dělnická třída*. Autoři, kteří vystupují na stránkách této „levičácko“-oportunistické publikace, tvrdí, že

v současné vědeckotechnické revoluci se dělnická třída nejen konzoliduje a upevňuje, ale také „atomizuje“. Odtud vyvzrůstá teze o nezbytnosti „rozchodu s tradičními přístupy k problému organizace“ pracujících a o odmítnutí marxisticko-leninského učení [Monthly 1976 : 11].

Neudržitelnost takových tvrzení byla přesvědčivě dokázána v řadě prací marxistických vědců [Kommunističeskoje 1976; Meždunarodnoje 1976; Rabočij 1975 : 114 až 122].

V této souvislosti nepochybně přinese velký užitek i práce filozofů ze socialistických zemí, připravujících díla (včetně společných výzkumů a publikací vědců ze SSSR, ČSSR, NDR, Bulharska a dalších bratrských zemí) podrobuující vědecké kritice doktríny „totálního pesimismu“ a celou teorii filozofů frankfurtské školy. Je to tím důležitější, že podobných teorií nezdědka využívají antikomunisté při svých pokusech zdiskreditovat marxismus-leninismus a reálný socialismus i politiku světového komunistického hnutí.

Izolovat antikomunismus a zvítězit nad ním — to je jeden z důležitých úkolů ideově politické činnosti marxistického revolučního dělnického hnutí, na nějž ve svém závěrečném dokumentu poukázala Berlínská konference evropských komunistických stran.

V naší ofenzivě proti buržoazní a maloburžoazní ideologii (jejíž představitelé se někdy halí do „neomarxistického“ hávu a používají i ultrarevolucionářské frazeologie) je důležité, abychom správně hodnotili nejrůznější nové manévry odpůrců vědeckého komunismu a včas na ně reagovali adekvátními argumenty. Vždyť i při uvolňování mezinárodního napětí ideově politická protikladnost antagonistických tříd ve světové aréně nejen „neodeznívá“, nýbrž nabývá širších rozměrů a projevuje se v nejrůznějších formách.

Zostření všeobecné krize kapitalismu v řadě případů nutí antimarxisty k tomu, aby „změnili tvář“ i argumentaci. Příkladem toho jsou pokusy ideologů „nového konzervatismu“ (kteří nejenže vyjadřují názory tradičních konzervativních kruhů Západní Evropy a Ameriky, nýbrž do značné míry vstřebávají ideově teoretická schémata buržoazně liberálního, re-

formistického i technokratického typu) připisovat reálnému socialismu ty protiklady, které jsou charakteristické pro rozvoj výrobních sil za *kapitalismu*, včetně odcizení osobnosti, potlačení duchovních principů materiálními, deformace struktury potřeb atd.

Komunistické hnutí vychází z toho, že tato problematika vyžaduje dialektický a komplexní přístup. Takový přístup totiž umožňuje vyhnout se jednostranným, zjednodušeným a proto nesprávným výkladům charakteru a podstaty vědeckotechnické revoluce. Vždyť jejím základem jsou hluboké revoluční změny ve výrobních silách společnosti. Přitom se na jedné straně podstatně mění technologie výroby, na druhé straně pak dochází k závažným přeměnám „lidského činitele“. Marxismu je cizí snaha stavět tyto dva důležité aspekty vědeckotechnické revoluce proti sobě. Naše kolektivní teoretické marxisticko-leninské myšlení se staví a nadále bude stavět proti metafyzickým a jednostranným interpretacím vědeckotechnické revoluce, v nichž se klade důraz jen na její první, „technologický“ aspekt.

Vědci z bratrských socialistických zemí velmi usilovali a usilují o komplexní systémovou analýzu jak vědeckotechnické revoluce samé, tak i perspektiv rozvoje člověka. Řídí se tu metodologicky nanevšň důležitými tezemi K. Marxe — například o tom, že „práce je především proces, probíhající mezi člověkem a přírodou...“ [Marx 1954 : 196], a dále o přeměně vědy v bezprostřední výrobní sílu společnosti a o nevyhnutelných změnách v obsahu, charakteru a formách práce i ve společenské dělbě práce.

Komunistická strana Sovětského svazu, která usiluje o zvýšení materiální a kulturní úrovně života lidu, poukázala ve svém vědecky podloženém sociálním programu na hlavní problémy rozvoje ekonomiky, jejichž řešení má napomáhat dosažení sociálních cílů — na zvyšování efektivnosti společenské výroby, urychlení vědeckotechnického pokroku, růst produktivity práce a zvyšování kvality práce ve všech oblastech národního hospodářství. Sovětské komunisty se přitom řídí známými poučkami marxismu-leninismu

o tom, že hlavním cílem společenské výroby za socialismu je vytvoření podmínek „úplného blahobytu a svobodného všestranného vývoje všech členů společnosti“ [Lenin 1953 : 48].

Dělnická třída je základní hybnou silou společenského pokroku v socialistické společnosti. Svým vlastním úsilím nastolila politický systém socialismu, svou vlastní prací vytvořila a rozvíjela socialistickou ekonomiku. S každým krokem pokračujícího rozvoje nové společnosti vzrůstá vklad dělnické třídy do budování komunismu.

Jak známo, KSSS spatřuje velmi důležitý úkol politiky strany v důsledném uplatňování „vedoucí úlohy dělnické třídy, v upevňování svazku dělnické třídy a rolnictva, v tom, aby se ve společné práci semkli dělníci, kolchozníci, inteligence a všichni sovětské lidé“ [XXIV. sjezd 1971 : 542].

Leninská strana řeší tento úkol různým způsobem, kromě jiného v souvislosti se zabezpečováním plnějšího uspokojování materiálních a duchovních potřeb lidu, s postupným rozvíjením socialistického způsobu života a s dalším zdokonalováním sociální struktury sovětské společnosti. Vedoucí úloha dělnické třídy dále vzrůstá při realizaci programu sociálního rozvoje a zvyšování životní úrovně lidu, který byl přijat na XXV. sjezdu KSSS.

Tento program předpokládá zlepšení sociálně ekonomických pracovních podmínek pracovníků ve všech odvětvích národního hospodářství; zvýšení příjmů, zvýšení úrovně a zdokonalení struktury spotřeby, uspokojování stále rostoucí poptávky obyvatelstva po spotřebním zboží a službách; další rozmach bytové výstavby jako jednoho z nejdůležitějších směrů dalšího zvyšování úrovně života lidu; rozvoj služeb ulehčujících práci v domácnosti a umožňujících lepší využití volného času; růst vzdělanostní a kulturní úrovně pracujících; pokrok zdravotnických služeb a zdokonalování systému výchovy dětí; sblížování úrovně hmotného zabezpečení a kultury, pracovních a životních podmínek různých sociálních skupin sovětské společnosti, obyvatel měst a venkova, a rozvíjení socialistické demokracie všemi prostředky.

Uskutečňování těchto opatření je v rámci celkového vědeckotechnického a ekonomického pokroku důležitým předpokladem dalšího růstu tvůrčího potenciálu dělnické třídy, který se materializuje v jejím početném růstu, v zdokonalování její struktury a jejího profesního složení, v růstu kvalifikace dělníků, ve zvyšování úrovně jejich hmotných, kulturních a sociálních potřeb i úrovně uspokojování těchto potřeb a ve zdokonalování každodenních činností a celého způsobu života.

Tento rozvoj dělnické třídy přispěje v ještě větší míře k posílení jejího politického potenciálu, k růstu veřejné aktivity a iniciativy dělníků i k zvýšení významu jejich role v celém systému politické organizace socialistické společnosti.

Na druhé straně to vše vede k aktivnějšímu a organičtějšímu zapojování dělnické třídy do rozvíjející se vědeckotechnické revoluce, čímž vzrůstá její vliv na proces spojování vymožeností vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialistické hospodářské soustavy. Tato poslední okolnost má o to větší význam, že úspěch vědeckotechnické revoluce a její blahodárný vliv na ekonomiku a na všechny stránky života společnosti — jak bylo řečeno na XXV. sjezdu KSSS — „nemůže zajistit pouze úsilí vědeckých pracovníků. Stále důležitější je zapojovat do tohoto historického procesu všechny účastníky společenské výroby“ [XXV. sjezd 1976 : 45], tj. v první řadě dělnickou třídu.

Jak známo, antimarxističtí a revizionističtí ideologové na Západě nezdědka spojují své záměry s tím, že s rozvíjející se vědeckotechnickou revolucí v oblasti materiální výroby klesá podíl dělníků pracujících pouze fyzicky. Avšak vyvozovat z toho závěr, že se dělnická třída „zmenšuje“ nebo „mizí“, znamená vědomě překrucovat skutečnost a hrubě ignorovat fakty svědčící o plodné účasti dělnické třídy na duševní tvůrčí činnosti. Představu, že k dělnické třídě náleží výhradně fyzicky pracující, se marxismu obvykle snaží připsat jeho vulgarizátoři a falzifikátoři, jako D. Bell, A. Gorz a jiní. Autoři tohoto druhu se odvolávají na snižování podílu fyzicky pracujících uvnitř armády námezdních pracovníků a prohlašují uče-

ní o světově historickém poslání proletariátu a o jeho vedoucí úloze ve společenském vývoji za mýtus. Avšak nic není vzdálenější pravdě než takové tvrzení. Vždyť K. Marx a B. Engels neztotožňovali oba pojmy ani ve vztahu k minulým epochám, kdy fyzicky pracující tvořili většinu proletariátu. Marx předvídal, že vědeckotechnický pokrok může vést k snížení podílu fyzické práce a k jejímu nahrazení takovou prací, při níž „člověk je ve vztahu k výrobnímu procesu samému spíše dozorcem a regulátorem“; v tom případě, psal Marx, „ocitá se vedle výrobního procesu, místo aby byl jeho hlavním činitelem“ [Marx 1974 : 336].

Soudobá vědeckotechnická revoluce zákonitě vede k intelektualizaci dělnické práce a nikterak neoslabuje, nýbrž naopak ještě posiluje pozici dělnické třídy jako hlavní výrobní a vedoucí socioekonomické síly společnosti. Tato revoluce mění charakter práce dělníků mnoha masových „tradičních“ profesí, jejichž osvojení obecně zvyšuje intelektuální obsah dělnické práce. Velmi rychlý rozvoj vědeckotechnického pokroku a rostoucí složitost společenské výroby vedou také k tomu, že rychle vzrůstá počet dělníků, v jejichž pracovní činnosti se spojují a prolínají funkce duševní i fyzické práce. Jak ukázaly speciální výzkumy ve velkých závodech, pracovní operace spojené s vynakládáním převážně duševní energie představují například u univerzálních soustružníků 30—40 % pracovní doby a u dělníků na automatických linkách více než 90 %. V dělnickém prostředí se stále zřetelněji formuje vrstva inteligentních dělníků, kteří se svou vzdělaností a úrovní a kvalifikací neliší od inženýrů a techniků.

Další obecná intelektualizace práce dělnické třídy je tedy zákonitým rysem vědeckotechnické revoluce rozvíjející se ve vyspělém socialismu. Dnešní pokrokový sovětský dělník, jak poznamenal L. I. Brežněv, je člověk s hlubokými znalostmi, s širokým kulturním obzorem a s uvědoměným, tvůrčím vztahem k práci; je to člověk, který se cítí hospodářem ve svém podniku, odpovědným za všechno, co se v naší společnosti děje.

Život vždy znovu potvrzuje správnost závěru soudruha Brežněva o tom, že „nehledě na módní antimarxistické teorie o tom, jako by vědeckotechnická revoluce vedla k zúžení hranic dělnické třídy a dokonce k její likvidaci, reálné fakty svědčí o pravém opaku — vědeckotechnický pokrok vede k růstu dělnické třídy, kromě jiného díky novým profesím, vytvářeným dnešní výrobou“.

Změny v profesně kvalifikačním složení dělnické třídy v SSSR a jeho zdokonalování jsou důsledkem socioekonomických potřeb vyspělého socialismu a stále intenzivnějšího pronikání výsledků vědeckotechnické revoluce do národního hospodářství, jakož i skutečnosti, že hlavním zdrojem růstu ekonomického potenciálu země se stále více stává schopnost pracovníků všech odvětví socialistické výroby zvyšovat produktivitu práce.

V usneseních XXV. sjezdu KSSS je zlepšování socioekonomických i výrobních pracovních podmínek, posilování tvůrčího charakteru práce a všemožné omezování málo kvalifikované ruční a těžké fyzické práce považováno za organický prvek programu sociálního rozvoje dělnické třídy a všeho sovětského lidu.

Rychlý růst obecné i profesní kultury dělnické třídy v etapě rozvinutého socialismu vede k dalšímu značnému zvyšování jejího tvůrčího potenciálu, pomáhá rozvíjet aktivitu dělníků v různých oblastech společenského života, posiluje jejich ideovou semknutost a solidaritu a přispívá k stále hlubšímu osvojení marxistickoleninské teorie.

Nejaktivnější ve výrobě i v sociálně politickém životě jsou vzdělaní dělníci, kteří si osvojili profese vyžadující nejen trvalé pracovní návyky, nýbrž i vysokou úroveň obecné kultury. Údaje výzkumu provedeného spolupracovníky Institutu mezinárodního dělnického hnutí Akademie věd SSSR v Taganrogu ukázaly, že mezi vysoce kvalifikovanými dělníky je téměř stejný počet racionalizátorů a vynálezců jako mezi inženýrsko-technickými pracovníky — kolem 40 % [Gordon, Klopov 1975].

Proti této reálné socialistické skutečnosti stojí metafyzická schémata různých odpůrců vědeckého komunismu. Mnozí

z nich se při zkoumání souvislostí vědeckotechnické revoluce snaží odtrhnout rozbor těchto problémů od hlavního sociálního obsahu naší epochy. Připisují zvýšený význam falešné tezi o utváření „nové“, údajně samostatné třídy („třídy znalostí“) — a to i v socialistických zemích — která prý nastoupí místo dělnické třídy jako vedoucí společenská síla v období „post-industriální“ společnosti [Bell 1973 : 70 až 71, 99—100, 104].

Čím větší a zřejmější jsou úspěchy nejprogressivnější a nejdynamičtější revoluční třídy naší epochy a čím silněji se uplatňuje vliv komunistického předvoje dělnické třídy, jeho světového názoru i jeho vědecky podložené politiky na celkový průběh společenského rozvoje, tím silnější jsou rozpaky v táboře antimarxistů i oportunistických „teoretiků“ všeho druhu. V podmínkách, kdy existuje světový socialismus a mezinárodní dělnická třída, jsou odpůrci vědeckého komunismu nuceni poněkud „měnit kurs“ a stále častěji manévrovat.

Snaží se proto „zmodernizovat“ formy boje proti rostoucímu vlivu marxistickoleninského učení. Jak sami buržoazní autoři přiznávají, dřívější hrubé prostředky tohoto boje, typické pro zarytý antikomunismus starých dob, se už neosvědčují. Proto se antiproletářští ideologové uchylují k svéráznému mimikry — častěji než dříve si vypůjčují ty či ony „argumenty“ z výzbroje maloburžoazního „neomarxismu“ a jiných revizionistických doktrín.

V tomto směru je charakteristický jistý vývoj v konkrétní argumentaci hlasatelů antimarxistických koncepcí o „likvidaci“ dělnické třídy a oslabování její role jako hlavní, vedoucí sociální síly. Ještě poměrně nedávno bylo nejrozšířenější tezí otevřených antikomunistů tvrzení, že dělnická třída je odsouzena k „zániku“ v průběhu společenského vývoje. Někteří z nich přitom dokazovali, že takový proces je prý nevyhnutelný v důsledku „rozpadu“ dělnické třídy na malé profesní skupiny; jiní prohlašovali, že její základní část je pohlcována „novou střední třídou“. Avšak podobné metody neměly ten efekt, s nímž reakční antiproletářští ideologové počítali.

Určitá část odpůrců vědeckého komunismu se od jisté doby soustředila hlavně na pokusy uměle nahradit analýzu tříd a třídních vztahů jinými rozborů, založenými na odlišných kritériích. Začali se například uchylovat k dělení společnosti podle „charakteru práce“, které mělo podle záměrů antiproletářských ideologů na jedné straně zamaskovat třídní rozdíly v kapitalistické společnosti, a na druhé straně sloužit k zkreslenému výkladu reálných sociálních procesů v socialistické společnosti. Tito autoři překrucují marxistickoleninské pojetí tříd, vulgarizují vědecké chápání společenské dělby práce a snaží se dokázat, že třídní rozdíly jsou prý „věčné“: hledají neexistující antagonistické třídní protiklady dokonce i ve vyspělé socialistické společnosti. Zkomoleně vykládají tendence a perspektivy změn v sociální struktuře socialistických zemí a pokoušejí se dokázat, že třídní protiklady se mýtky „zostřují“ a že prý nevyhnutelně narůstá „třídní boj“ i v podmínkách přechodu socialistické společnosti ke komunismu. V přístupu k těmto problémům můžeme pozorovat nevšední koordinaci a shodu „argumentace“ některých buržoazních autorů a revizionistických ideologů antisovětismu. Ti i oni se přidržují stejné linie: zakrývají základní třídní protiklady uvnitř kapitalistické společnosti a současně vyhledávají sociální „antagonismy“, uměle zveličují význam třídních rozdílů v lůně — vyspělé socialistické společnosti.

Průběh společenského rozvoje však vyvrací podobné dohady nepřátel vědeckého komunismu [Timofejev 1976]. Analýza skutečných procesů probíhajících v naší socialistické společnosti hovoří o tom, že hlavní, směrodatnou tendenci důležitých přeměn, k nimž dochází v sociální struktuře vyspělé socialistické společnosti, je sblížování jejich základních tříd a sociálních skupin a posílení její sociální a politické jednoty i její ideové a morální semknutosti.

Přes tvrzení revizionistů různého druhu, leninská strana — jak zdůraznil soudruh L. I. Brežněv v projevu na slavnostním zasedání věnovaném 250. výročí Akademie věd SSSR — úspěšně řeší takové dějinné úkoly, jako je „postupné stírání třídních

hranic a upevňování úplné sociální stejnorodosti v naší společnosti, další rozvíjení leninské národnostní politiky strany a upevňování jednoty všeho sovětského lidu“.

Společenská praxe reálného socialismu nejlépe dokazuje pravdivost vědeckého komunismu a neudržitelnost pseudovědeckých tezí vulgarizátorů marxismu-leninismu v otázkách hodnocení dynamiky a společensko-historické role dělnické třídy i hodnocení jejích sociálních hranic, zákonitostí a vývojových perspektiv. Jak ukázal soudruh L. I. Brežněv, vedoucí úloha dělnické třídy jako budovatelky komunismu se upevňuje tou měrou, jak se zvyšuje její celková kulturní úroveň, vzdělanost i politická aktivita. Sjezd konstatoval, že politika strany směřuje ke sbližování všech tříd a sociálních skupin naší společnosti a k postupnému překonávání zásadních rozdílů mezi městem a vesnicí, mezi duševní a fyzickou prací. Přitom zdůraznil, že „v procesu výstavby komunismu, v podmínkách rozvoje vědeckotechnické revoluce a hlubokých přesunů v ekonomice a charakteru práce nastávají závažné sociální změny“ [XXIV. sjezd 1971 : 60, 541]. Patří k nim například dokonalejší příprava na povolání a vyšší profesní úroveň pracujících, zvyšování jejich vzdělanostní i kulturní úrovně a upevňování jednoty společnosti na základě socialistických zájmů a komunistických ideálů dělnické třídy.

Rozvoj sovětské společnosti názorně potvrzuje správnost závěrů leninské strany o vývojových tendencích dělnické třídy a o hlavních tendencích a cestách vedoucích k posílení její sociálně politické role. Přitom se sociální jednotu sovětského lidu stále více upevňuje na základě rostoucího významu marxisticko-leninské ideologie, která je především výrazem vědeckého světového názoru dělnické třídy.

Zcela neopodstatněné jsou pokusy odpůrců vědeckého komunismu prezentovat koncepci, podle níž plody vědeckotechnického pokroku dělnickou třídu „míjejí“, a vědeckotechnická revoluce, zvyšující význam duševní práce, „odsunuje“ dělnickou třídu na jakousi periferii vývoje společnosti, přičemž vedoucí sociální silou se stávají jiné třídy nebo skupiny.

Jednou z důležitých součástí ideologické práce komunistů v současné době je zdůvodněná kritika antimarxistických a revizionistických koncepcí překrucujících sociální podstatu a skutečné důsledky takových procesů, jako je rozvoj vzdělanosti dělníků a zvýšení obecné kulturní, technické a ideově politické úrovně dělnické třídy.

Marxisté-leninovci dávají ráznou odpověď na pokusy bezdůvodně stavět tyto procesy proti sobě. Vždyť je jasné, že vědeckotechnická revoluce ve svých konečných důsledcích vede k rozšíření duševní složky práce dělníků v mnoha masových, „tradičních“ profesích a k zrodu celé řady nových povolání, jejichž osvojení zvyšuje intelektuální složku dělnické práce.

Jak poznamenal L. I. Brežněv na XXV. sjezdu KSSS, v průběhu posledních pětileté „došlo k zásadní změně v životní úrovni a způsobu života desetimiliónů lidí“ [XXV. sjezd 1976 : 34].

Vysoká úroveň rozvoje ekonomiky v etapě rozvinutého socialismu umožňuje současně řešit řadu úkolů rozvoje národního hospodářství a zajišťovat rychlé zvyšování životní úrovně pracujících. Další zlepšování života dělnické třídy a všech pracujících zároveň představuje objektivní sociálně kulturní nezbytnost. Tato nutnost je podmíněna potřebami socialistické společnosti, která buduje komunismus v podmínkách vědeckotechnické revoluce.

Socialistická výroba je dnes založena převážně na využívání intenzivních faktorů růstu. Hlavním předpokladem úspěšného průběhu výrobního procesu je rychlé a trvalé zvyšování efektivnosti práce a vysoká kvalita práce. V tom spočívá ekonomický základ růstu kvalifikace a kulturně technické úrovně dělnické třídy. Avšak vzestup kulturní a kvalifikační úrovně, zvýšená složitost práce a větší pracovní vypětí vyvolávají různé nové potřeby pracujících. Bez uspokojování těchto potřeb nelze pro národní hospodářství zajistit pracovní síly, kádry takové úrovně, jaká je nezbytná pro soudobou výrobu.

Dnešní výroba klade rychle rostoucí požadavky nejen na stroje a techniku, nýbrž na dělníky samé, na ty, kteří

stroje vytvářejí a techniku obsluhují. Zvýšení úrovně odborných znalostí, dokonalejší příprava na povolání, zvýšení kulturní úrovně i pracovní a politické aktivity jsou nezbytnou podmínkou úspěšné práce stále většího počtu pracujících. A to do značné míry závisí na životní úrovni, na tom, do jaké míry mohou být uspokojovány hmotné i duchovní potřeby člověka.

Lepší hmotné zabezpečení je nutné pro růst produktivity práce, pro rozvíjení sociálně politické aktivity mas, pro další rozvoj socialistické demokracie a účasti pracujících na řízení společnosti, i pro zvýšení duchovního a ideového bohatství sovětských lidí. Vcelku jak možnosti, tak potřeby vyspělého socialismu vytvářejí podmínky, v nichž se všestranné a stále rychlejší zlepšování životní úrovně lidu stává objektivním zákonem vývoje společnosti.

V období vyspělého socialismu vzrůstá blahobyt dělnické třídy rychlým tempem a v rozmanitých formách; různé sociální potřeby jsou pak zajišťovány v plném souladu s možnostmi společnosti.

To všechno podporuje další aktivizaci výrobní a sociálně politické činnosti sovětské dělnické třídy, rozvíjí její tvůrčí možnosti a tak přispívá k realizaci historických usnesení XXV. sjezdu KSSS.

Marxistě-leninovci zdůrazňují mezinárodní význam úspěchů a zkušeností vítězné dělnické třídy. Vycházejí z toho, že je třeba zkoumat procesy v jejich dynamice a přihlížet k rostoucí síle příkladu ekonomických, sociálně politických a jiných úspěchů pracujících socialistických zemí.

V dnešní etapě boje mezi dvěma soustavami není jistě náhodné, že ideově političtí obhájci buržoazního zřízení se stále častěji uchylují k tzv. politice „kradení hesel“. Vyplývá to především z toho, že SSSR a další bratrské země světového socialistického společenství přecházejí v zápolení obou soustav na nové pozice a dosahují velkých, všeobecně uznávaných úspěchů v ekonomické, sociální, kulturní a vědeckotechnické sféře i v jiných oblastech. Současně se prudce zostřuje všeobecná krize kapitalismu. Projevuje se to v prohlubování jeho hlavních sociálně eko-

nomických rozporů, v růstu politické nestabilitosti i v duchovní, „morální“ krizi vykořisťovatelského řádu. Za těchto podmínek se buržoazní apologeti tzv. „post-industriální“ společnosti a pravicově socialističtí ideologové občas snaží přebírat od komunistů některá hesla, vydávat se za „lepší obránce“ práv pracujících a stavět proti nim vlastní sociální programy.

Z toho vyplývají některé nové formy a směry ideové aktivity sociálně demokratických organizací na Západě, jejich tzv. „reideologizace“ a — ve srovnání s minulostí — širší používání hesel týkajících se například boje za vyšší „kvalitu života“, „ochrany“ životního prostředí atd. Přitom sociální reformátoři sahají občas k velmi specifickým ukazatelům, jejichž prostřednictvím chtějí dát těmto pojmům zřetelně malicherný, výhradně reformistický smysl, což má koneckonců přispět k „stabilizaci“, k záchraně kapitalismu.

Marxisticko-leninské strany zdůrazňují, že už v přístupu k uskutečňování sociálních programů a v jejich třídním zaměření existují zásadní rozdíly mezi kapitalistickým Západem a reálným socialismem. Zároveň si uvědomují, že se uvedené otázky staly důležitou oblastí v soutěžení obou systémů.

Úspěšné řešení ekonomických a sociálních úkolů stanovených XXV. sjezdem KSSS a sjezdy dalších marxisticko-leninských stran má velký mezinárodní význam i v tom smyslu, že s rozvojem bratrských socialistických zemí vzniká — jak poznamenal soudruh L. I. Brežněv — stále více společných prvků v jejich politice, ekonomice i společenském životě a dochází k postupnému vyrovnávání vývojových úrovní. Důležitým úkolem společenskovedních pracovníků je proto všestranné zkoumání a zobecňování zkušeností dělnické třídy a jejího marxisticko-leninského předvoje v těchto zemích.

Vítězná dělnická třída jde v předních řadách grandiózní, celosvětové, historické bitvy lidových mas za mír a za národní i sociální osvobození národů. Pracující SSSR a bratrských zemí světového socialistického společenství se řídí odkazem velkého Lenina, který učil vítěznou dělnickou třídu, aby učinila vše pro spolupráci dělníků celého světa a pro zabezpe-

čení „trvalého, spravedlivého míru mezi národy“ [Lenin 1954 : 195].

Vnitřní politika a mezinárodní činnost KSSS i bratrských marxisticko-leninských stran socialistických států a jejich internacionalistický, třídní kurs jsou v souladu se zájmy všech pokrokových, mírumilovných sil dnešní doby a odpovídají základním zájmům a tužbám dělnické třídy, která stojí v centru naší revoluční epochy, zahájené Velikým říjnem.

Literatura

- Bell, D.: *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. New York, Basic Books 1973.
- Crosland, A.: *Social Democracy in Europe*. Fabian Society, London, 1975.
- Djilas, M.: *The Unperfect Society. Beyond the New Class*. New York, 1969.
- XXIV. sjezd KSSS. Březen—duben 1971. Praha, Svoboda 1971.
- XXV. sjezd KSSS. Dokumenty a materiály. 24. února—5. března 1976. Praha, Svoboda 1976.
- Economist*, November 29, 1975.
- Encounter*, Vol. XLVIII, No. 2, February 1977.
- Gordon, L. A.—Klopov, E. V.: *Člověk po práci. Sociální problémy životního způsobu a mí-
mipracovního času*. Praha, Svoboda 1975.
- Gorz, A.: *Le socialisme difficile*. Paris, Editions du Seuil 1967.
- Gorz, A.: *Socialism and Revolution*. New York, 1973.
- Kahn, H.—Brown, W.—Martel, L.: *The Next*

200 Years. A Scenarios for America and the World. New York, Morrow 1976.

Kommunističeskoje dviženije v avangarde bor'by za mir, nacionalnoje i socialnoje osvoboždenije. Institut marksizma-leninizma pri CK KPSS i Institut meždunarodnogo rabočego dviženija AN SSSR. Moskva, Politizdat 1976.

Kosolapov, R.: *Socializm: k voprosam teorii*. Moskva, Mysl 1975.

Lenin, V. I.: *Spisy*. Sv. 6. Praha, SNPL 1953.

Lenin, V. I.: *Spisy*. Sv. 27. Praha, SNPL 1954.

Lenin, V. I.: *Spisy*. Sv. 29. Praha, SNPL 1955.

Lenin, V. I.: *Spisy*. Sv. 31. Praha, SNPL 1955.

Leninizm i mirovoje revoljucionnoje rabočeje dviženije. IMRD AN SSSR. Moskva, 1969.

Marx, K.: *Kapitál*. I. díl. Praha, SNPL 1954.

Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“*, II. Praha, Svoboda 1974.

Meždunarodnoje rabočeje dviženije. IMRD AN SSSR. Moskva, Politizdat 1976.

Monthly Review, Vol. 28, No. 3, July—August 1976. Special 128-page issue. Technology, the Labor Process and the Working Class.

Ponomarev, B. M.: *Vedenije k mnogotomnomu trudu „Meždunarodnoje rabočeje dviženije. Voprosy istorii i teorii“*. Moskva, 1976.

Rabočij klass i sovremennij mir, 5, 1975, No. 4.

Timofejev, T.: *Filozofie historického optimizmu. Ke kritice antiproletárských doktrín*. Praha, Academia, 1976.

Timofejev, T.: *Velikaja Oktjabr'skaja socialističeskaja revoljucija i meždunarodnoje rabočeje dviženije*. Moskva, 1967.

Timofejev, T.: *Rabočij klass i krizis antikomunizma*. Moskva, Mysl 1977.

Usnesení ÚV KSSS z 31. ledna 1977 k 60. výročí Velké říjnové socialistické revoluce. Rudé právo, 1. 2. 1977.

Charakteristickým rysem současné situace je prudké zvýšení významu ideologických úkolů ve výstavbě socialismu a komunismu, zostření ideologického boje mezi socialismem a kapitalismem. Ideologická, propagandistická práce pomáhá důsledně a všestranně zabezpečovat vnitřní úkoly, pomáhá svým zápasem o rozum a srdce lidí uskutečňovat *Program míru*, přijatý na XXIV. sjezdu a dále rozvinutý na XXV. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu.

Významnou složkou rostoucího ideologického boje je pečlivě načasovaná, koordinovaná a cílevědomě rozvíjená kampaň proti politickému systému socialismu. Podnikají se útoky na socialistickou demokracii, na práva a svobody osobnosti v socialismu.

Ideologický protivník vždy bude provokovat zesílení ideologických srážek, když jsou jeho pozice vážně oslabovány. Snaží se tak odvrátit pozornost od všeobecné krize kapitalistické soustavy a současně diskreditovat socialismus, oslabovat jeho přitažlivost, dezorientovat revoluční a demokratické síly ve světě.

Povinností naší ideologické fronty, jejíž platnou složkou je i marxistická sociologie, je účinněji ukazovat přednosti reálného socialismu, jeho ekonomické, kulturní a politické úspěchy. XV. sjezd KSČ uložil ideologické frontě, aby „zvýšila ofenzivnost, principiálně a s hlubokou přesvědčivostí ukazovala demokratičnost a humánnost socialistického světa a odhalovala nelidskost a kořistnictví imperialismu i jeho útoky na základní hodnoty socialismu, často zahalované revizionistickou frazeologií“ [Sborník 1976 : 51].

Obrovskou pomocí v tomto zápase je stěžejní dokument tohoto roku, *Návrh ústavy Svazu sovětských socialistických republik* [1977]. Jak uvedl L. I. Brežněv

ve svém projevu k návrhu nové sovětské ústavy, její text ukazuje podstatu, charakter socialistické demokracie, rozmach reálné účasti lidových mas na řízení státních a společenských záležitostí a její rozmanité formy, rozsáhlost a mnohotvárnost svobod a práv sovětských lidí. Realizace nové ústavy pak tyto procesy ještě účinněji rozvine [Mezník 1977].

Reálná povaha socialistické demokracie

Rozvoj socialistického politického systému zahrnuje řadu úkolů: posilování socialistických politických institucí a vedoucí úlohy strany, upevňování státu, zvyšování významu masových organizací, prohlubování procesu vědeckého řízení, upevňování socialistické zákonnosti atd. Hlavním cílem této činnosti — jak se také zdůrazňuje v článku 8 *Návrhu ústavy SSSR* — je zajišťování účasti občanů na správě a řízení společnosti v souladu s úkoly budování socialismu a komunismu, všestranné rozvíjení a prohlubování socialistické demokracie.

Komunistická strana a další politické instituce věnují hlavní a stálou pozornost zdokonalování mechanismu socialistické demokracie, plnému rozvoji svobod a práv pracujících, jejich materiálnímu zabezpečení, možností uplatnit vlastní odpovědný postoj, tvořivý přístup k práci a životu. Takový přístup je podmíněn povahou socialismu samého, který se může rozvíjet jen tehdy, když schopnostem pracujících poskytne maximální prostor. Je proto nezbytné, aby byli do správy a řízení společnosti zapojeni všichni pracující, aby dělníci a rolníci ve stále větším počtu řídili práci na výstavě socialismu, aby se neustále prohlubovala totožnost objektu a subjektu společenského výkonu a řízení. Socialismus nemohou zavést žádné, ani neuvědomělejší a nejorganizovanější in-

stituce, jestliže nezískají široké masy. Mohou je uskutečnit milióny a deseti-milióny pracujících, jestliže se postupně naučí řídit svou vlastní práci za pomoci politických institucí, jež veškeré své úsilí věnují tomuto cíli [Lenin 1954 : 129; Lenin 1955 : 58].

Rozvoj socialistické demokracie představuje hlavní směr rozvoje politického systému jako důležitý cíl sám o sobě. Je významnou stránkou celkového působení na komplexní rozvoj socialistické osobnosti. Není však hlavní otázkou rozvoje společnosti. Politická činnost, rozvoj demokracie jsou nezastupitelným prostředkem výstavby socialismu, sloužícím zejména rozvoji socialistického výrobního způsobu a uskutečňování kulturní revoluce. Spolu s péčí o zdokonalování bezprostředního mechanismu demokracie je velmi důležité vytvářet vhodné podmínky pro rozvoj demokracie ve všech oblastech společenského života, zvláště v ekonomice a kultuře. Je velkou předností socialismu, že orientuje demokracii na rozvoj socialistických společenských vztahů, na posílení vedoucí úlohy dělnické třídy, na upevňování svazku pracujících (počínaje jejich vztahy ve výrobě), na rozvoj jejich vzdělání, třídního uvědomění, kulturní úrovně. Tím zpětně vytváří reálné předpoklady pro rozvoj vlády lidu, posiluje schopnost lidu spravovat a řídit své vlastní záležitosti, stimuluje talenty, iniciativu a tvořivost. V preambuli návrhu nové sovětské ústavy se konstatuje, že reálnost demokracie je dána budováním mohutných výrobních sil, rozvíjením pokrokové vědy a kultury, neustálým zvyšováním životní úrovně lidu a vytvářením stále příznivějších podmínek pro všestranný rozvoj osobnosti, čímž vzniká vysoce organizovaná společnost s ideově vyspělými společenskými vztahy, společnost vysoce organizovaných a ideově uvědomělých pracujících.

Kritériem demokratismu je to, co slouží lidu. V socialistické společnosti je výrobní, ekonomická, sociální, kulturní činnost organicky spjata s politickým životem, slouží rozvoji demokratismu. Demokratismus je naplňován stále bohatším sociálním obsahem.

Rozvoj socialistické demokracie je zvláště naléhavý vzhledem k potřebám socialistické ekonomiky, neboť, jak je uvedeno v článku 13 návrhu nové sovětské ústavy, „zdrojem růstu společenského bohatství, blahobytu lidu a každého sovětského člověka je svobodná práce sovětských lidí“. Cílem základních politických a státoprávních norem v socialistické společnosti je zajistit základní zájmy pracujících jako občanů i výrobců v organické jednotě. Dávají jim nejen právo na práci, které je například v návrhu nové sovětské ústavy značně rozvinuté, ale opravňují a zavazují je ke spolupráci v pracovním procesu, k účasti na jeho plánování a řízení, aby se tak mohli ve společensky prospěšné práci co nejlépe uplatnit. Socialismus požaduje na pracujících účast na správě a řízení tohoto procesu v zájmu utužení přirozené jednoty práce s jejími rozhodujícími předpoklady. Dělá tak z bezprostředních výrobců vlastníky prostředků výroby i jejich výsledků. Klade mimořádný důraz na přímý vstup ekonomických a jiných zájmů pracujících do politického procesu.

Formální demokracie naopak klade důraz na všeobecné, abstraktní zastoupení občana sociálně „nezávislými“, „čistě“ politickými institucemi. Zakrývá tak skutečnost, že rubem této demokracie, tohoto formálního uznání rovnosti, je organizované, soustavné používání násilí malé menšiny — buržoazie proti velké většině — pracujícímu lidu.

Socialistická demokracie zabezpečuje dělníkům, rolníkům a pracující inteligenci svobody a práva, a současně používá násilí vůči menšině — buržoazii. Vyžaduje vysokou kázeň. Povinnosti a odpovědnost (kterou organicky zahrnuje), jsou spjata s uplatněním potřeb a zájmů pracujících, zvláště dělnické třídy. Vzhledem k tomuto třídnímu profilu jsou řídicí politické instituce socialismu hluboce, reálně demokratické, nejsou již totožné s klasickými politickými stranami, s klasickým státem, s nátlakovými organizacemi. Socialistické instituce zabezpečují proletářský obsah svobody jako osvobození práce, rovnosti jako rovnosti sociální (v přístupu všech k výrobním prostředkům), bratrství jako rostoucí ekonomické, morální, ideové, po-

litické jednoty pracujících. Mají nový sociálně třídní obsah, rozvíjejí komplexní, třídní sociální politiku. Socialistická demokracie nejenže umožňuje všestranně aktivizovat hlavní výrobní síly společnosti, bezprostřední výrobce, ale také jim soustavně vštěpuje vlastnosti budovatelů.

Kritériem reálnosti socialistické demokracie není množství politických institucí, jejich formálně rovné možnosti uplatnění, ale skutečný stupeň účasti dělnické třídy a dalších skupin pracujících na řízení státu a veškerého ekonomického, sociálního i kulturního života. Stupeň reálnosti demokracie, stupeň socialistického rozvoje státních a společenských forem je dán tím, v jaké míře napomáhají zespolenšťování práce a výroby, dalšímu rozvoji socialistického vlastnictví a prohlubování jednoty společnosti na základě zájmů dělnické třídy. Kvalitativní úroveň ekonomiky i kultury (jejímž výrazem je důslednost, s níž je uplatňován socialistický princip odměny za práci, plynulost a rovnoměrnost pracovního procesu, technická úroveň výroby, intenzita práce, vztah pracovní doby a volného času apod.) zpětně ovlivňuje — a to ve značné míře — charakteristiky demokracie.

Významný vliv na možnosti demokracie má kulturně ideologická oblast. V socialistické společnosti je veškeré úsilí zaměřeno na demokratizaci a socializaci kultury, na rozvoj vědeckého světového názoru, na sbližování a prostupování běžné a vědecké formy vědomí. Hmotná stimulace pracujících je organicky spjata s politickou a morální stimulací na základě formování postojů a pocitů hospodáře na vlastním pracovišti. Růst vzdělanosti a kulturní úrovně pracujících podporuje rozvoj tvůrčího vztahu k řízení sociálních procesů, založeného v materiální sféře samé. S růstem vzdělání, odborné i kulturní úrovně a uvědomění se zvyšuje možnost pracujících podílet se na řízení. Účast na řízení se stává novou životní potřebou, zvyklostí. Tomuto procesu napomáhá i zespolenšťování masových komunikačních prostředků, které prostředkují ideové vedení mas komunistickou stranou a rozvíjejí kulturně výchovnou funkci státu.

Socialistická demokracie sama neustále zvyšuje svou kulturu. Kulturnost socialis-

tické demokracie se projevuje pracovitostí, vysokými nároky kladenými na vlastní i cizí práci, zásadovou, kritickou atmosférou, pozorností věnovanou návrhům, stížnostem a potřebám pracujících.

Prohlubování socialistické demokracie slouží rozvoji socialistického životního způsobu; její uplatňování, výkon svobod, práv a povinností je závažnou stránkou tohoto životního způsobu. Pro socialismus není přijatelná programová apolitičnost, neboť ochuzuje uplatňování svobod a práv jednotlivce a poškozuje zájmy všech pracujících.

V socialistické společnosti je tudíž cílevědomě spojována politická, ekonomická i kulturní stránka demokracie. Její obsah není tvořen „čistě“ politickými, ale především ekonomickými, sociálně třídními a kulturně ideologickými procesy.

Socialistická demokracie je nesrovnatelně vyšší vývojovou formou demokracie. Je demokracií pracujících, dělnické třídy, zabezpečuje jejich potřeby a zájmy, je výrazem přímého vstupu zájmů pracujícího lidu do politiky. Je však neodlučně spjata s politikou, kterou postupně proměňuje v občanskou samosprávu. Je historicky podmíněna rozvojem společnosti, zejména rozvojem výrobních sil, a zvláště sociálně ekonomickými vztahy, úrovní socialistického vlastnictví. Obráží také stav kulturně ideologické sféry. Její prohlubování a přeměna proletářského demokratismu v socialistický, všelidový demokratismus nejsou záležitostí deklarací a hlučných kampaní, ale náročné každodenní, dlouhodobé, perspektivní práce na rozvoji socialismu. Socialismus nemůže být bez demokracie, demokracie sama je na vývoji socialismu závislá. Hlavním cílem společnosti je však harmonické formování socialistické osobnosti.

Intenzita socialistické demokracie a její efektivita se měří službou, kterou pracujícím reálně poskytuje. Jsou podmíněny rozsáhlou, bezprostřední účastí pracujících v politickém životě. Rozhodující není množství platform a institucí k prosazování různorodých zájmů, ale účinné prosazování rozhodujících, podstatných, dlouhodobých zájmů dělnické třídy, jejichž prostřednictvím se uplatňují zájmy

celé společnosti. Intenzita a efektivita socialistické demokracie jsou podmíněny rozvojem socialistického výrobního způsobu, úspěchy v kulturní revoluci, rozvojem socialistického životního způsobu i vysokou organizační, ideovou a kulturní úrovní mechanismu politické demokracie. Závisí na objektivních předpokladech i subjektivních podmínkách, na úrovni kádru, na kulturní úrovni politické činnosti, na disciplíně, odpovědnosti, schopnosti vést, na využívání specifických a zvláštních okolností, tradic a obyčejů. Jsou významně ovlivňovány růstem jednoty vědecké a politické stránky řízení a zabezpečovány vedoucí úlohou komunistické strany v politickém systému.

Reálná demokracie a řízení

Proces postupného dialektického ztotožnění objektu a subjektu řízení prochází etapami diktatury proletariátu, všelidového státu a komunistické samosprávy, která představuje jeho dovršení: organicky vyrůstá z předchozích etap jako kvalitativně nová, nepolitická forma správy a řízení společnosti. Politika je ve všech svých vývojových formách spjata s činností a osudem miliónových mas, které vystupují přímo i prostřednictvím různých institucí v přímé a zastupitelské demokracii. Uvědomělostí a organizovaností jejich akce při prosazování hlavních, rozhodujících zájmů a potřeb se zvyšuje význam jejich činnosti. Demokracie není jen institucí práv a svobod k vyjádření a prosazování jakéhokoli dílčího a zvláštního zájmu. V socialismu je těsně spjata s organizovaností, odpovědností, uvědomělostí, uvědomělou disciplínou.

V boji za svá práva, za své osvobození, za výstavbu socialismu nashromáždily pracující masy veliké zkušenosti. Tyto zkušenosti je třeba zobecňovat, rozvíjet a prohlubovat s pomocí vědy a vnášet cestou politické ideologie a vědy zpátky do mas, je třeba vést masy ideově, organizačně a politicky na základě jejich zkušeností. Posláním všech řídicích institucí v socialismu je uskutečňovat toto vedení zejména organizováním aktivní účasti mas na změně společenské skutečnosti. Vědecké řízení, které tyto instituce

uvádějí ve skutek, zabezpečuje soulad mezi subjektivními činnostmi a objektivními požadavky na praktické jednání, zákonitostmi, zákonitými společenskými vztahy. V socialistické společnosti se cílevědomé uskutečňování zákonitostí stává jejich podstatnou objektivní vlastností.

Vedení a řízení pracujících spojuje osvojení a užití vědeckého světového názoru s praktickou činností vyvolávající dalekosáhlé změny ve společnosti, a vede pracující k odpovědnosti za tyto změny. Učí je především vážit si a využívat síly kolektivního sjednocení a respektovat přední členy kolektivů, nejlepší, nejzkušenější pracovníky. Současně je samo závislé na zkušenostech pracujících, zobecňuje moudrost mas a je budováno tak, aby mohlo být co nejefektivněji využíváno — tj. dbá se na jeho srozumitelnost, přístupnost, přehlednost. Politické řízení v sobě organicky spojuje exaktní vědecký rozbor a důraz na rozhodující zájmy mas, na prospěšnost, a také na okamžitou přijatelnost rozhodnutí pro široké masy. Socialistická politika odmítá „obšťastňování“ mas elitami moci a vědní. Politické rozhodnutí může být uskutečněno pouze na základě účinného, trvalého sepětí řídicích institucí s pracujícími, kteří o jeho uskutečnění rozhodují.

Komplexní, cílevědomé, vědecky podložené řízení společenských procesů je možné teprve prostřednictvím socialistického politického systému, na základě vedoucí úlohy komunistické strany, prostřednictvím socialistického státu, masových a zájmových organizací. Strana má v tomto systému stále složitější, mnohotvárnější a odpovědnější úkoly. Jak zdůrazňuje článek 6 návrhu nové sovětské ústavy, je „vedoucí a usměrňující silou sovětské společnosti, jádrem jejího politického systému a všech státních, společenských organizací. Komunistická strana, vyzbrojená marxisticko-leninským učením, určuje generální perspektivu rozvoje společnosti, linii vnitřní i zahraniční politiky SSSR, řídí velkou tvůrčí činnost sovětského lidu a dává jeho boji za vítězství komunismu plánovitý, vědecky zdůvodněný charakter“. Socialistický stát, jehož organizace a činnost jsou založeny na zásadě demokratického centralismu (člá-

nek 3), je všelidovým státem, vyjadřuje vůli a zájmy dělnické třídy, rolnictva a inteligence, všech národů a národností sovětské země. Článek 20 zdůrazňuje, že sovětský stát „vyhlašuje za svůj cíl rozšíření reálných možností pro rozvoj a uplatnění tvůrčích sil, schopností a nadání občanů, pro všestranný rozvoj osobnosti“ [Návrh 1977].

V tomto smyslu se řízení orientuje na trvalé prohlubování dialektické totožnosti objektu a subjektu společenského řízení. Současně je pro socialismus naprosto nezbytná jednota ekonomického, vědeckotechnického a sociálního řízení, která upevňuje moc dělnické třídy, družstevního rolnictva a pracující inteligence a uvolňuje společenskou iniciativu pracujících.

Rozvoj socialistické demokracie je na účinném politickém řízení závislý. Rozvoj vnitrostranické demokracie je závislý na účinném uplatňování principů její organizační výstavby, zejména demokratického centralismu. Rozvoj demokracie ve světě je závislý na upevňování státu, na účinném plnění jeho vnitřních i zahraničních funkcí. Rozvoj demokracie v celém politickém systému je závislý na prohlubování vedoucí úlohy komunistické strany a dělnické třídy v celém systému.

Politické řízení zvládá prudkou společenskou dynamiku, potlačuje její živelné stránky, je v jejím čele, plánuje ji, řídí a urychluje. Formuluje, uplatňuje a zdokonaluje vědecky podložený program krátkodobé i dlouhodobé revoluční činnosti. Mnoho stimulů k prohloubení řízení přináší vědeckotechnická revoluce. Řízení stimuluje odpovědnost, samostatnost, aktivitu. Tato aktivita pak je mohutným zdrojem obohacování a prohlubování řízení samého.

Rozvoj aktivity, neustále překračující uplatňované formy a způsoby společenské činnosti, je podstatnou součástí vědeckého politického řízení, je jeho předpokladem. Socialismu je hluboce cizí oddělování politického řízení od řízení vědeckého a řízení od demokratismu, zveličování úlohy řídicích elit a přeměna občanů v pouhé spotřebitele politických vymožeností. Vztah mezi řízením a přímou i institucionálně zprostředkovanou iniciativou pracujících je dialektický, má podobu demo-

kratického centralismu, dosažení nových úrovní efektivity řízení, kvalitativních převratů v této oblasti. Stále více dnes záleží na dovedné organizaci, na ideovém vedení, vzdělávání a uvědomělosti, na důsledně rozpracovaných koncepcích vývoje, včetně dlouhodobých prognóz.

Vědecká socialistická politika učí masu a vedoucí kádry umění vést, řídit, spravovat, aby nebyly ve vleku událostí; ukazuje jim, že nestačí vydávat správná usnesení, dekrety a rozkazy, že socialistickou moc je třeba upevňovat především úspěchy ve výstavbě ekonomiky a kultury, mobilizací dělnické třídy a pracujících. Socialistická společnost věnuje hlavní pozornost novým metodám a formám organizace a řízení výrobního procesu, výrobních sil, využívání předností socialistického způsobu výroby a úspěchů vědeckotechnické revoluce. Takový postup stimuluje využívání vnitřních rezerv, zvláště iniciativy pracujících. Současně má řízení v socialismu univerzální, všeobecný charakter: týká se všech sfér, všech úrovní, všech článků procesu, stránky formální i obsahové, instrumentální, věcné, lidské. Středem jeho zájmu nejsou věcné aparatury, ale lidé, pracující, kádry.

Velkou pozornost věnuje socialistická politika nejen objektivním, ale také subjektivním předpokladům řízení. Na základě poznání a využívání zákonitostí společenského vývoje jsou stanovena základní pravidla, principy činnosti orgánů, kádrů řízení, tj. socialistické vědecké principy řízení (objektivnost, konkrétnost, třídnost, stranickost, političnost, demokratický centralismus, komplexnost jako základní rys sociálního řízení, plánování a prognózování, internacionalismus atd.). Tyto principy jsou obecné ve vztahu k objektu a subjektu řízení, ale svou realizací zajišťují růst a totožnost objektu a subjektu řízení, rozvoj demokratismu, naplňování úkolů výstavby socialismu.

Buržoazní a reformistická ideologie útočí především na jádro principů socialistického řízení, tj. na demokratický centralismus. Snaží se vyvolat dojem, jako by socialisté již od doby pařížské Komuny váhali ve volbě mezi bezprostřední, přímou demokracií a demokratickým centralismem. Vede tak kampaň proti jednotě

politického systému socialismu, zabezpečované vedoucí úlohou dělnické třídy a komunistické strany.

V socialistické společnosti je demokracie zdrojem centralismu a centralismus je předpokladem demokracie. Řídící články v socialistické společnosti jsou povinny respektovat zvláštní, nahodilé, dočasné, vnější, místní momenty v zájmu plného uplatnění iniciativy a činnosti všech a současně prosazovat a organizovat uplatňování zákonitých tendencí, stejně jako výchovu mas k jejich rozpoznání a prosazování. Zvláštní odpovědnost tu mají řídicí kádry. Vedoucí se nesmí nikdy odtrhnout od vedené masy, předvoj od celé armády pracujících. Zvláštní nároky a důraz klade strana na činnost kádrů v ústředních a ostatních řídicích institucích, na dodržování třídních a stranických hledisek, na kritický a sebekritický přístup, na respektování socialistické zákonitosti, na vyloučení formalismu, byrokratismu a subjektivismu.

Socialistická politika věnuje stále větší pozornost nejruznějším stránkám a složkám řídicího procesu, což se odráží v principu sociálně ekonomického, sociálně politického i sociálního řízení a plánování, v jednotě plánování, řízení a prognózování, v respektování komplexních účinků a předpokladů řízení v pracovních kolektivech, regionech, v rozhodujících hybných silách společenského rozvoje. Na současnou potřebu rozvoje je třeba reagovat co nejkonkrétněji, nejvšestranněji, nejúplněji. Politické, ekonomické i kulturní otázky se řeší komplexně jako součásti širších společenských problémů. Tuto funkci měly socialistické plánování, řízení a prognózování vždycky, v současnosti se však klade mimořádný důraz na její cílevědomé rozvíjení. Plánování a řízení se dnes stále příměji rozvíjejí jako celospolečenský proces, který se dotýká sféry výrobních vztahů, růstu politické uvědomělosti a aktivity, celkové vzdělanosti a kvalifikace pracujících, jejich společenského a skupinového života, způsobu života skupin i jednotlivců.

Sociální plánování a řízení poskytuje velké možnosti stále účinněji zapojovat nové a nové vrstvy do celospolečensky významné činnosti a rozvíjet jejich inicia-

tivu. Teritoriálním plánováním, regionálními komplexními programy se umožňuje lépe sladovat výrobu, služby, vzdělání, výchovu, rozvoj národohospodářského komplexu a zdrojů pracovních sil, výrobního a spotřebního potenciálu obyvatelstva. Umožňuje se vytvářet lepší podmínky pro rozvoj pracovních kolektivů. Umožňuje se včasná příprava pracujících na nezbytné změny, sleduje se technický a sociální rozvoj, přispívá se k vyváženému rozvoji různých stránek pracovního a životního procesu, zvláště ve velkozávodech.

Stále větší pozornost bude postupně věnována spojování sociálních plánů rozvoje kolektivů s rozvojem vesnic, měst a regionů, sociálnímu plánování v rámci celých národohospodářských odvětví, hlubšímu propracování vztahu sociálního řízení, plánování a prognózování. Návrh nové sovětské ústavy, který věnuje velkou pozornost demokratickým zásadám vytváření a činnosti sovětů, zdůrazňuje jejich práva a povinnost zabývat se všemi otázkami místního významu a výslovně i kontrolovat a koordinovat (ovšem v mezích svých práv) činnost všech organizací na svém území.

Zvláštní péče je v socialistické společnosti věnována systému nejvýznamnějších ukazatelů sociálního rozvoje, uskutečňování cílů společenského rozvoje ve společnosti jako celku i v každé její významné složce a sféře. Tyto ukazatele jsou odvozeny z marxismu-leninismu, a to na základě úhrnu revolučních, praktických, internacionálních zkušeností výstavby.

Významným principem řízení je princip internacionálního, spojování vnitřních úkolů s odpovědností vůči pracujícím celého systému socialistických zemí, vůči mezinárodním demokratickým a zvláště proletářským hnutím. Řízení se rozvíjí s ohledem na upevňování jednoty hlavních sil světového revolučního procesu, na upevňování světové socialistické soustavy.

Význam koordinace činností v jednotlivých zemích a v celém společenství prudce narůstá. Proces ekonomické integrace zasahuje další sféry, vyžaduje jejich aktivní činnost, stimuluje širší spolupráci v oblasti technické, vědecké i ideologické. Socialistická politika zabezpečuje internacionální charakter této součinnosti.

Pro zvyšování úrovně činnosti stranického a státního aparátu a zvláště volených orgánů i pro rozvoj demokratismu má velký význam zdokonalování informačního systému jak po organizačně technické, tak po obsahové, věcné stránce.

Rozhodujícím požadavkem, který musí socialistický systém informací splňovat, je požadavek naprosté objektivnosti, pravdivosti a současně úplnosti, včasnosti informací. Jen tak lze zajistit, aby politické řízení vycházelo z dokonalé znalosti konkrétního působení zákonitostí rozvoje, aby zvládlo informační explozi a vyloučilo subjektivistické zkreslování informací podle účelových hledisek těch, jimž jsou informace určeny. Pouze takový přístup vylučuje krajnost objektivismu, jenž ve skutečnosti zachází s fakty spekulativně, a umožňuje důsledně sledovat třídní, stranická hlediska.

Předností socialistického informačního systému je důsledné rozvíjení jednoty informačního systému a procesů rozvoje socialistické ekonomiky, politiky a kultury, a dále výběr, hodnocení a otevřené šíření informací s ohledem na jejich službu socialistické společnosti.

Toto hledisko je rozhodující při konstituování a řízení jednotlivých informačních institucí — od statistiky přes empirické výzkumy, činnost informačních agentur až k masovým komunikačním prostředkům. Socialistický politický systém se brání účelovému, konjunkturálnímu zkreslování informací důsledným uplatňováním vědeckých principů řízení v těchto institucích i přímými právními postihy (například pro zkreslování statistických údajů).

V současné době se věnuje velká péče zvládání a zpracovávání informací pomocí nových technických a organizačních prostředků, tj. technické stránce informačního procesu. Postupně jsou zaváděny celostátní standardizované, automatické spojovací systémy, systémy informací, jsou v proudu práce na vzniku globálních spojovacích a informačních systémů v celé soustavě socialistických států. Intenzivně jsou rozpracovávány systémy shromažďování a uchovávání informací k pružnému, rychlému využití (tzv. databank).

Socialistická společnost je prvou vědecky řízenou společností v lidských dějinách. Efektivnost jejího řízení je závislá na důsledném respektování zákonitostí společenského rozvoje, na prohlubování procesu růstu totožnosti objektu a subjektu řízení, na uplatňování celé soustavy principů socialistického řízení. Princip efektivnosti má třídní a stranickou povahu.

Jednota přímé a zastupitelské formy demokracie

Stále efektivnější politické řízení rozvoje demokracie se přeměňuje v efektivitu demokracie samé. Posilování demokracie znamená současně její „odumírání“, tj. rozvoj společenské samosprávy. Pracující mají stále větší možnost se podílet na tvorbě rozhodnutí, uskutečňovat přijaté závěry, kontrolovat jejich skutečný sociální účinek a činit z tohoto procesu závěry pro další řídicí cyklus.

Prohlubující se jednota jednotlivých článků řídicího cyklu v subjektu řízení i mezi subjektem a objektem řízení je výrazem reálnosti, bezprostřednosti demokracie, přímého výkonu moci, vlády a kontroly lidem. Z hlediska svého obsahu je celý mechanismus socialistické demokracie nástrojem přímé demokracie pracujícího lidu. Řada forem tohoto mechanismu již dnes umožňuje bezprostřední, přímou demokracii pro všechny pracující, tj. přímé rozhodování otázek, týkajících se celé společnosti pracujícími. Významné úkoly rozvoje demokracie je však ještě třeba plnit prostřednictvím specifických politických institucí, prostřednictvím systému zastoupení — a to jak ve státě, tak ve straně i v masových organizacích.

Formy zastupitelské demokracie působí stejným směrem jako orgány demokracie přímé, což je zabezpečováno systémem demokratického centralismu, prohlubováním vedoucí úlohy dělnické třídy a komunistické strany ve společnosti na základě idejí marxismu-leninismu. A nejen to. Zastupitelské formy demokracie zabezpečují svými funkcemi stále lepší předpoklady pro šíření a posilování přímých forem demokracie. Součinnost zastupitelských a přímých forem demokracie vede k růstu prvků společenské samosprávy. Uvolňuje

stále větší prostor pro růst bezprostředního podílu co nejširších kruhů obyvatelstva na správě, řízení a kontrole. Tomuto procesu lze napomáhat i rozšiřováním forem přímé demokracie do dalších oblastí s cílem posílit socialistickou státnost a úlohu masových organizací a prohloubit vedoucí úlohu strany ve společnosti.

Socialistická společnost nemůže zavést pouze přímé formy demokracie, protože nemůže přeskokovat konkrétní úrovně, jichž bylo v procesu růstu totožnosti objektu a subjektu řízení dosaženo. Je nutné respektovat složitost struktury a náročnost dynamiky současné společnosti, stupeň připravenosti pracujících mas bezprostředně splňovat tyto nároky. Problémy vytváří pouze postupné překonávání staré společenské dělby práce, postupné překonávání podstatných rozdílů mezi fyzickou a duševní prací, mezi městem a venkovem, mezi jednotlivými sférami společenského života, mezi jednotlivými regiony, národy a národnostmi, zeměmi. V tomto smyslu hraje úlohu čas, který mohou jednotlivé skupiny pracujících řízení věnovat.

Komunistická společenská samospráva nevznikne postupným zanikáním zastupitelských forem a kvantitativním rozšiřováním forem přímé demokracie. Současné formy přímé demokracie jsou formami demokracie, tj. **politického procesu**. Komunistická samospráva vznikne kvalitativní přeměnou obou stránek, jejich splynutím, z něž vyplynou kvalitativně nové podoby přímého výkonu svobod a povinností ve vedení, řízení a správě, tj. překonání přímé demokracie. Samospráva nemůže vzniknout jinak než důsledným spojením obou forem demokracie.

K překonávání zastupitelské soustavy demokracie může dojít pouze posilováním její úlohy, zdokonalováním forem a metod její práce tak, aby lépe vyjadřovala zájmy, potřeby, vůli pracujícího lidu, aby umožňovala stále rozsáhlejší přímé zapojení nejširší veřejnosti do oblastí svého působení. Pracující masy musí mít stále lepší možnost formulovat návrhy a požadavky, kontrolovat způsoby uplatňování svých požadavků a návrhů, podrobit kritice neúčinný či nesprávný postup některých zástupců voličů a vyvozovat patřič-

né závěry, včetně odvolání poslanců, kteří se neosvědčili, z funkce.

Socialistický politický systém, vyjadřující zájmy pracujících, zajišťuje jednotu sociálně politických a právních garancí takového postupu. Návrh nové sovětské ústavy v článku 93 zdůrazňuje, že „činnost sovětů lidových poslanců se zakládá na kolektivním, svobodném a věcném projednávání a rozhodování na veřejnosti, na pravidelném skládání účtů výkonnými a nařizovacími orgány a jinými orgány zřizovanými sověty, sovětům a obyvatelstvu a na širokém zapojování občanů do jejich práce.“ V návrhu základního zákona Sovětského svazu se stanoví povinnost soustavné kontroly nad výkonnými, nařizovacími orgány, nad činností organizací a funkcionářů.

Volby v socialistických zemích vedou ve svých důsledcích k utvrzování a prohlubování vlády lidu, ke stále účinnějšímu využívání lidských sil pro blaho společnosti, ke stále dokonalejšímu využívání materiálových, surovinových, technických zdrojů a možností socialistických institucí. **Vzrůstá reálný význam zásad všeobecnosti, rovnosti a přímosti voleb, vzrůstá možnost vyjádřit vlastní odpovědné stanovisko (tajným hlasováním a především demokratickým způsobem navrhování kandidátů), ověřovat si správnost vlastního rozhodnutí, trvale zasahovat do politického procesu na základě demokratického vztahu mezi voličem a poslancem.** Socialistický politický systém prosazuje skutečnou vůli lidu výběrem nejlepších kandidátů, formováním volebních programů vedoucích k mobilizaci schopností širokých pracujících vrstev. Je tudíž zárukou prohlubování socialistického charakteru volebního procesu.

Volební zákony definují žádoucí morálně politický profil zástupce lidu. Systém socialistické demokracie zajišťuje výběr nejlepších představitelů podle zásad socialistické politiky a morálky s přihlédnutím k sociálně třídní struktuře voličstva, k podílu žen a mládeže, k zastoupení významných politických a společenských organizací. Právo navrhopvat kandidáty mají různé politické organizace, včetně nejrůznějších politických stran a masových organizací, v některých zemích pak i ve-

řejné schůze občanů přímo. V ČSSR navrhuji kandidáty politické strany a společenské organizace sdružené v Národní frontě.

Odpadá však systém poměrného zastoupení spjatý s bojem o získání co největšího počtu mandátů, jenž je typický pro buržoazní parlamentarismus. Navržený kandidát je zvolen absolutní většinou odevzdaných hlasů.

Volební proces organizují sami pracující prostřednictvím volebních komisí různých druhů a stupňů, v nichž je kladen zvláštní důraz na politické zajištění voleb. Vedle nich pak existují státní organizační komise. V ČSSR jsou tyto komise voleny orgány Národní fronty.

Významná právně politická opatření byla přijata k zabezpečování demokratického procesu spolupráce voličů a poslanců — včetně odvolání těch poslanců, kteří neplní vůli lidu, zklamali důvěru voličů, dopustili se činu nedůstojného této funkce. Poslanec je nejčastěji odvolán rozhodnutím orgánu, k němuž přísluší, na základě návrhu složek, které jej navrhly. Propracovává se a postupně zavádí systém, v němž budou voliči moci realizovat toto své právo přímo a v širším měřítku než dosud. Současně jsou přijímána opatření, zajišťující respektování návrhů, s nimiž do státních orgánů poslanci přicházejí, a je zpřísněn systém předkládání výkazů všech výkonných orgánů voleným orgánům moci (viz například články 101 a 105 návrhu nové ústavy SSSR).

Jak zdůrazňoval V. I. Lenin, „za socialismu mnoho věcí z »primitivní« demokracie nevyhnutelně ožije, neboť poprvé v dějinách civilizovaných společností se *masa* obyvatelstva pozvedne k *samostatné* účasti nejen v hlasování a volbách, *nýbrž i v každodenní správě*“ [Lenin 1956 : 502].

Přímá účast mas na správě a řízení státu a společnosti se ovšem neomezuje na volby. Pracující se přímo podílejí na činnosti řady komisí národních výborů bezprostředně vyžadujících jejich iniciativu, které nejsou vázány rozsáhlými právními pravidly upravujícími jejich kompetenci (například sociální komise na rozdíl od finančních komisí). Jejich účast v nejrůznějších komisích a aktivech je v zájmu účinnosti výkonu funkcí státu všemožně

podporována. Obdobný význam mají komise a aktivity masových organizací.

V socialistické společnosti jsou poměrně často organizovány všelidové diskuse k nejdůležitějším návrhům zákonů a k problémům výstavby. Zpřesňuje se režim a podmínky tohoto projednávání, aby bylo maximálně využito moudrosti lidu a současně, aby byl prohlouben pocit odpovědnosti za osudy země, za rozvíjení socialistické zákonnosti. Na celostátní projednávání, na všestrannou diskusi může případně navázat i celostátní referendum [Návrh: článek 5]. Podobné diskuse, jimiž lze v mnohých případech zjišťovat mínění většiny, mohou být organizovány na různých úrovních, například v závodech. Nemají však nic společného s uplatňováním referenda v buržoazním systému, kde je veřejné mínění ideologickými prostředky buržoazní propagandy jednostranně zpracováváno.

Formou přímé demokracie jsou také veřejné soudružské soudy a lidové přisedlíci (soudci z lidu) v soudních orgánech. Socialistický systém pečuje o zvýšení morálně politické odpovědnosti pracujících za dodržování politických, právních a morálních norem. Dává nejen právo, ale všemožně se stará o to, aby byli pracující na jeho výkon dobře připravováni (například osvojením speciálních znalostí).

Stále větší význam má přímá účast lidu na činnosti orgánů lidové kontroly, a to v masových organizacích, v občanských výborech, v politických stranách a zejména ve státních kontrolních orgánech. Jde o to, aby se pružněji a včas zjednávala náprava všude tam, kde jsou poškozovány zájmy lidu, aby lidu byla dána ještě větší možnost působit na upevňování socialistické zákonnosti, na výchovu k dodržování právního řádu, zákonů a pravidel socialistického soužití.

Nejvýznamnější formou přímé demokracie je rozvíjení různorodých forem účasti na správě a řízení procesu práce a výroby, zvláště institucí výrobních a pracovních porad. L. I. Brežněv zdůraznil ve svém projevu k návrhu nové ústavy, že „centralismus v řízení ekonomiky je nezbytný a zákonitý. Stejně nezbytné je však pozorně přihlížet k celé mnohotvárnosti podmínek rozvoje našeho hospodář-

ství. To není možné bez dalšího zvyšování iniciativy výrobních kolektivů, bez aktivní účasti samotných pracujících na řízení, bez jejich účasti jako dobrých hospodářů. Demokracie za socialismu byla a zůstává důležitou pákou rozvoje ekonomiky, všech oblastí hospodářského a kulturního života společnosti“ [Mezník 1977]. V článku 14 *Návrhu ústavy SSSR* se proto výslovně praví, že „kolektivy pracujících a společenské organizace se podílejí na řízení podniků a sdružení, na řešení otázek organizace práce a života, využívání prostředků určených pro rozvoj výroby a také pro sociálně kulturní potřeby a hmotné stimulování“. Na schůzích dělníků, zaměstnanců a družstevníků se zjišťuje názor celého kolektivu na rozhodující problémy vlastního podniku a závodu i na širší otázky, kriticky a sebekriticky se hodnotí vlastní přínos k jejich řešení, je zajišťována účast všech pracujících na odpovědném hledání směrů, nejvýhodnějších z hlediska celospolečenských zájmů.

Výrobní a pracovní porady nejen zjišťují názor pracovního kolektivu. Poskytují současně pracujícím příležitost osvojit si potřebné informace, seznámit se s uvažovanými způsoby řešení problémů, získávat odborné informace a znalosti a konfrontovat je se svou vlastní výrobní a pracovní zkušeností.

Pracovní a výrobní porady prohlubují demokratismus ve fungování národního hospodářství a celé společnosti. Podporují zejména samostatnost a tvůrčí iniciativu nižších a zvláště základních článků, pracovních kolektivů. Jak uvedl ve svém projevu na XXIV. sjezdu KSSS L. I. Brežněv, činnost těchto kolektivů je mimořádně důležitá. Představuje významný úsek boje za zvyšování pracovní a společenské aktivity sovětských lidí. „Tady se utvářejí nové socialistické vlastnosti pracujících, navazují se vztahy přátelství a soudružské vzájemné pomoci“ [XXIV. sjezd 1971 : 622]. Na jejich rozvoji je konec konců závislý efekt celé soustavy řízení.

Výrobní porady mají právo projednávat všechny základní otázky výrobní činnosti podniků. Jejich usnesení jsou závazná pro vedení podniků. Výrobní porada projednává plán výroby, jejího rozvoje a rozšiřování. Jestliže tato porada ne-

schválí zprávu vedení o činnosti, je dosavadní činnost vedení podrobena celkovému posouzení. To pak může mít za následek odvolání vedoucích činitelů. Výrobní porada hraje významnou úlohu při zlepšování podmínek pro socialistickou soutěž, pro inovační, racionalizační a zlepšovací hnutí, jehož vazby k plnění výrobních úkolů posiluje. Současně dává možnost konkrétně posoudit širší souvislosti procesu výroby, životní podmínky pracujících, vliv výroby na životní a přírodní prostředí. Umožňuje účinněji sladovat práci teritoriálních a odborových orgánů řízení.

Hlavním výsledkem této formy přímé demokracie je prohlubování odpovědnosti pracujících za socialistické vlastnictví a rozvoj postojů i pocitů hospodáře na svém pracovišti.

Společenská práva, svobody a povinnosti

Socialistický politický systém zajišťuje naprosto rovná práva, svobody a povinnosti pracujících, na jejichž rozvoji je založeno jeho fungování. Proti buržoazní a revizionistické snaze zkreslit a vulgarizovat pojem demokracie a lidských práv stojí skutečnost socialistického demokratismu, nejúplnější a nejreálnější systém práv a povinností, které garantuje. Plným právem mohl L. I. Brežněv ve svém projevu k návrhu nové sovětské ústavy prohlásit: „Slavná slova Komunistického manifestu — »Svobodný rozvoj každého je podmínkou svobodného rozvoje všech« — se stala základní zásadou našeho státu, což je v návrhu zakotveno“ [Mezník 1977].

V socialistické společnosti je podstatný soulad mezi individuálními, skupinovými a celospolečenskými zájmy. Politické instituce vyjadřují skutečný obecný zájem a vůli občanů. Tento obecný zájem a vůle jsou jejich konkrétními, zvláštními a jedinečnými aktivitami uskutečňovány stále bezprostředněji. Touto cestou, prohlubováním sociálně třídní funkce všech politických institucí socialismu — zvláště rozvojem státnosti a vedoucí úlohy komunistické strany, rozvojem demokratického centralismu — je reálně zabezpečována stále větší svoboda občanů, jejich práva se naplňují reálným obsahem, svobody a práva

se spojují s povinnostmi. Tím se prohlubuje jejich obsah, jejich materiální záruky se stávají bohatší a závažnější. Článek 3 *Návrhu ústavy SSSR* proto uvádí, že „socialistické zřízení zaručuje rozšiřování práv a svobod a neustálé zlepšování životních podmínek občanů v souladu s realizací programů společensko-ekonomického a kulturního rozvoje“.

Socialistický politický systém neodděluje svobody a práva od jejich konkrétního sociálního a zvláště ekonomického obsahu. Nestaví svobody, práva a povinnosti proti sobě. Nerozvíjí svobody a práva abstraktně, jako formální možnosti, ale dbá na jejich důsledné prosazování na základě prohlubování procesu osvobození práce, vytváření sociálně třídní stejnorodosti prostřednictvím rozvoje vedoucí úlohy dělnické třídy, formování vztahů vzájemné podpory a spolupráce, bratrství pracujících. Uplatňování svobod a práv každého jednotlivce je podmíněno uplatňováním svobod a práv všech občanů. Dobrovolné, uvědomělé, dobře organizované plnění povinností vůči společnosti je nejúčinnější formou uplatňování individuálních a skupinových svobod. *Rovné povinnosti*, jak zdůrazňoval B. Engels, „jsou pro nás zvlášť podstatným doplněním buržoazně demokratických *rovných práv* a zbavují je onoho specificky buržoazního smyslu“. [Marx, Engels 1967 : 274]. Upevnění organizovanosti, disciplíny a uvědomělé kázně je v hlubokém souladu s právy a svobodami osobnosti.

Přednost socialistického politického systému spočívá nejen v reálném zabezpečení naprosto rovných svobod a práv a v jejich organickém spojení s odpovědností za společenský rozvoj. Aby mohlo být tohoto cíle dosaženo, rozvíjí socialistický systém především základní svobody a práva sloužící jako prostředek uskutečnění všech dalších svobod a práv. Nejvýznamnější jsou práva sociální, na nichž jsou závislé politické a osobní svobody. Základním sociálním právem je právo na práci a odměnu za vykonanou práci podle jejího množství, kvality a společenského dosahu. Svědectvím mohutného rozvoje Sovětského svazu je skutečnost, že také u tohoto základního práva, které je zajištěno především celým socialistickým hos-

podářským systémem, se materiální záruky staly bohatší a závažnější a bylo možno je doplnit právem na volbu povolání, druhu zaměstnání, na práci, odpovídající přípravě a vzdělání, ovšem s ohledem na společenské potřeby. S tímto právem je bezprostředně spojeno právo na odpočinek po vykonané práci, na zaopatření ve stáří, při nezpůsobilosti k práci (tj. při úplné či částečné ztrátě pracovní schopnosti) a při ztrátě živitele. Významným sociálním právem je právo na vzdělání (v Sovětském svazu uvádí návrh ústavy výslovně právo na všeobecné středoškolské vzdělání), právo užívat kulturních hodnot. Sociálními právy je zabezpečen rozvoj národních menšin, ochrana rodiny a rozvoj schopností mládeže, rovnoprávnost žen. Jako jedna z prvních na světě uvádí nová sovětská ústava v článku 44 také právo na byt.

K politickým svobodám a právům přistupuje socialistický politický systém především z toho hlediska, že jejich posláním je naplňovat práva sociální a rozvíjet společensky prospěšné sociální aktivity. V tomto smyslu se mohou občané svobodně sdružovat ve společenských organizacích, které pomáhají rozvíjet jejich politickou aktivitu a tvořivost a uspokojovat jejich mnohostranné zájmy. Mohou uplatňovat své volební právo [Návrh: článek 48], obracet se (přímo nebo prostřednictvím organizací) na zastupitelské a jiné orgány státu s návrhy, podněty a stížnostmi. Článek 49 návrhu nové sovětské ústavy stanoví, že „každý občan SSSR má právo předkládat státním orgánům a společenským organizacím návrhy na zlepšení jejich činnosti a kritizovat nedostatky v práci. Funkcionáři jsou povinni návrhy a připomínky občanů v zákonem stanovené lhůtě projednat, odpovědět na ně a podniknout nezbytná opatření. Pronásledování za kritiku je zakázáno“. Občané socialistického státu mohou svobodně projevat své mínění, mají svobodu slova a tisku, mohou používat svobody shromažďovací, pouličních průvodů, mítinků a manifestací (demonstrací). Na jednotlivém uplatňování sociálních a politických práv je závislá reálná autonomie osobnosti, která je navíc zabezpečována takovými osobními svobodami, jako je nedot-

knutelnost osoby, obydlí, soukromého života, svoboda pohybu (pobytu). K této skupině práv patří i právo azylu pro cizí státní příslušníky. Občané mají svobodu vyznání, mohou být bez vyznání, mohou vyvíjet ateistickou propagandu. Návrh sovětské ústavy zdůrazňuje, že „rozněcovat nepřátelství a nenávisť na základě náboženské víry je zakázáno“. Všemi osobními svobodami je zabezpečována úcta k osobnosti, jejím právům a svobodám.

Sociální a politické svobody a práva jsou zajišťována povinností občanů svědomitě pracovat, dobře plnit úkoly státního plánu rozvoje, chránit a rozvíjet socialistické vlastnictví, zachovávat ústavu a zákony, svědomitě vykonávat veřejné funkce, chránit vlast a její socialistické zřízení, střežit zájmy socialistického státu, jeho sílu a autoritu. Patří k nim dále úcta k právům spoluobčanů, zachovávání pravidel socialistického soužití, péče o výchovu dětí, ochrana přírody a jejího bohatství, ochrana historických a kulturních památek. Významná je jednota vlastenectví a internacionální povinnosti.

Na základě využívání práv a svobod v souladu s povinnostmi roste ekonomická, politická, morální a ideová jednota společnosti. Velký význam pro zabezpečení tohoto procesu má i nadále socialistický právní řád. Právo odumírá tím, že naplňuje svou specifickou funkci ve společnosti, že slouží neustálému prohlubování vedoucí úlohy dělnické třídy ve společnosti a osvobozování práce jako základu všech sociálních a politických svobod. L. I. Brežněv připomněl ve svém projevu k návrhu nové ústavy SSSR, jak velké úsilí vynaložil ÚV KSSS, Nejvyšší sovět a sovětská vláda „na zdokonalení sovětských zákonů a na vytvoření pevných záruk proti jakémukoli porušování práv občanů, proti zneužívání moci a proti byrokratismu“ [Mezník 1977]. Články 37 a 57 *Návrhu ústavy SSSR* zdůrazňují, že občané Sovětského svazu mají „právo obrátit se k soudu a k jiným orgánům v zájmu ochrany osobních, majetkových, rodinných a jiných práv, jež jim podle zákona náleží“, mají právo „na soudní ochranu při útoku na jejich život a zdraví, majetek a osobní svobodu, čest a důstojnost“.

Princip svrchovanosti práva jako všeobecné závaznosti přijaté normy lze v socialismu uplatnit plněji, neboť je bezprostředním výrazem zájmů pracujících, slouží utužování jednoty společnosti a jednotlivců. Zákonost jako metoda uskutečňování funkcí socialistického státu pomocí právního řádu — tj. pomocí právní regulace, tvorby práva — nabývá masového charakteru, neboť pracující se účastní nejen na zdokonalování zákonodárné činnosti, právního řádu (prací v zastupitelských orgánech, účasti na projednávání), ale především na zachovávání a uskutečňování právních norem všemi státními orgány, organizacemi a jednotlivci. Tvorba a realizace právních norem se postupně a stále více stává jejich vlastní bezprostřední záležitostí, což je základem účinnosti práva, a současně vede k jeho odumírání a postupnému nahrazování normami morálními, v nichž sankci vykonává nejširší veřejnost.

Právo se přeměňuje ve zvykovou normu plným využíváním všech možností, které poskytuje. V popředí (poprvé v lidských dějinách) je jeho úloha jako nástroje státní politického, vědeckého celospolečenského řízení, uskutečňovaného zejména prostřednictvím řízení ekonomiky. Efektivnost zákonodárné činnosti je dána především rozvíjením této stránky činnosti socialistického práva. Socialistický stát dbá však také na stálé zdokonalování soustavy zákonů, na jejich rozvíjení v souladu s novými potřebami společnosti. Neustále se zdokonaluje zákonná úprava řízení národního hospodářství, pracovní zákonodárství. Velká pozornost je věnována upevňování rodiny, zlepšení ochrany zdraví lidu, ochraně přírody a přírodního bohatství. Propracovávají se právní normy vztahující se k správě společnosti, k činnosti administrativy. Uprěšňuje se právní vymezení práv a povinností poslance. Průběžně se zdokonaluje občanský zákoník.

Značná pozornost je věnována systému tvorby zákonů, struktuře zákonů a jejich úplné, přehledné a přístupné kodifikaci jako jednomu z předpokladů rozvoje socialistické zákonitosti.

Přísné dodržování zákonů, nepřipouštění zvláště vůči osobnosti nebo skupině, ale

ani zvláště jednotlivce a skupiny vůči společnosti, materiální a právní záruky práv a svobod, socialistická zákonnost a její upevňování jsou závažnou podmínkou rozvoje socialistické demokracie, aktivního, tvůrčího jednání i myšlení všech občanů socialistické společnosti. Vedou k upevňování a rozvoji zvykových norem jednání, které jsou naplňovány socialistickým obsahem a stanou se v systému samosprávy rozhodujícím zdrojem jednání. Jednotný výrobce budoucí komunistické společnosti bude požívat svobody tvořivé práce pro blaho společnosti, již si bude cenit nejvíce. Bude bohat bohatstvím sociálních vztahů, které mu jeho pracovní činnost umožní formovat.

Závěr

Politický systém socialismu se podstatně liší od kapitalistického politického systému tím, že cílevědomě, všestranně a bezprostředně rozvíjí demokratismus. Bez socialistického demokratismu nemůže fungovat socialistický politický systém, nelze plnit úkoly výstavby nové společnosti. Socialismus a demokracie jsou neoddelitelné. Socialismus překonává dualismus „čisté“ politiky a různých sociálních činností, který proklamuje buržoazní ideologie proto, aby zakryla podstatu svého systému, tj. diktát vůle vládnoucí třídy. V socialistické společnosti dochází k rychlému a stále efektivnějšímu pronikání politické sféry do všech ostatních oblastí společnosti, což je jen jiný výraz pro dynamické, harmonické fungování této společnosti.

Demokracie není vnějším doplňkem účinné soustavy řízení společnosti, je jejím nejvýznamnějším předpokladem. Vědecké politické řízení, socialismu vlastní, je zárukou a stimulem cílevědomé, aktivní společenské činnosti a součinnosti, harmonického spojení vnitřních a vnějších funkcí, rozvoje socialistického, proletářského internacionalismu. Rozsáhlá, cílevědomá a iniciativní činnost pracujících, zvláště dělnické třídy, je výrazem postupování a postupného ztotožnění objektu a subjektu společenského řízení, vzniku samosprávy. Socialismus je prvou vědecky řízenou společností ve světě.

Všechny formy demokracie v socialismu jsou výrazem a prostředkem bezprostřední účasti pracujících na správě a řízení jejich vlastních záležitostí. Bezprostřednost socialistické demokracie je zajišťována historicky konkrétními formami zastupitelské a přímé demokracie.

Rozvoj politického systému socialismu a socialistické demokracie zákonitě ústí v práva, svobody a odpovědnost každého jednotlivce, socialistické osobnosti. Konkrétní, postupně stále všestrannější rozvoj každého individua prostřednictvím a pomocí sociálních skupin a institucí se stává nejdůležitějším zdrojem vývoje společnosti i rozvoje demokracie. Svobody jednotlivce jsou spjaty s osvobozováním nejvýznamnější lidské činnosti, práce, s jednotným uplatňováním sociálních, politických a osobních svobod, s osvobozováním společnosti. Nelze je oddělit od odpovědnosti za společenský rozvoj.

Literatura

- Lenin, V. I.: *Spisy*. Sv. 27. Praha, SNPL 1954.
 Lenin, V. I.: *Spisy*. Sv. 25. Praha, SNPL 1956.
 Lenin, V. I.: *Spisy*, Sv. 30. Praha, SNPL 1955.
 Marx, K.—Engels, B.: *Spisy*. Sv. 22. Praha, Svoboda 1967.
 Mezník země sovětů. Projev soudruha L. I. Brežněva k návrhu nové sovětské ústavy. Rudé právo, 6. června 1977.
 Návrh ústavy Svazu sovětských socialistických republik. Rudé právo, 4. června 1977.
 Sborník hlavních dokumentů XV. sjezdu KSČ. 12.—16. dubna 1976. Praha, Svoboda 1976.
 XXIV. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu. Praha, Svoboda 1971.

Резюме

Форманек М.: Социалистическая демократия

Политическая система социализма существенно отличается от капиталистической политической системы тем, что она целеустремленно, всесторонне и непосредственно развивает демократизм. Без социалистического демократизма не может функционировать политическая система социализма, без него нельзя решать задачи построения нового общества. Социализм и демократия неотделимы друг от друга. Социализм преодолевает дуализм «чистой» политики и прочих форм общественной деятельности, прокламируемый буржуазной идеологией с целью замаскировать сущность своей системы, т. е. диктатуру, навязывание воли правящего класса. В социалистическом обществе происходит быстрое и все более действенное слияние политики со всеми остальными сферами общественной жизни, что по существу является лишь иным выражением

динамичного и гармоничного функционирования этого общества.

Демократия в нем — не внешнее наслоение на действенной системе управления обществом, а ее важнейшая предпосылка. Научное политическое руководство, присущее социализму, является гарантией и стимулом целенаправленной активной общественной деятельности и сотрудничества, гармоничного сочетания внутренних и внешних функций, развития социалистического, пролетарского интернационализма. Массовая целенаправленная и инициативная деятельность трудящихся, в первую очередь рабочего класса, является выражением срастания и постепенного отождествления объекта и субъекта общественного управления, зарождения коммунистического самоуправления. Социализм — первое научно управляемое общество в мире.

Все формы демократии при социализме являются выражением и средством непосредственного участия трудящихся в управлении и решении их собственных дел. Непосредственность социалистического демократизма обеспечивается исторически конкретными формами представительной и прямой демократии. Эти формы демократии взаимодополняются и стимулируют друг друга — противопоставлять их друг другу нельзя. С развитием форм представительной демократии все шире становится и поле приложения прямой демократии, качественное содержание которой изменится в результате отмирания политики, демократии, с возникновением коммунистического самоуправления. Коммунистическое самоуправление сложится на основании эффективного развития всех сторон социалистического демократизма, непрерывного усиления единства отдельных процессов управления в каждой социалистической личности.

Развитие политической системы социализма, социалистической демократии закономерно выливается в права, свободы и в ответственность каждого индивида, социалистической личности. Конкретное и постепенно все более всестороннее развитие каждого индивида при посредстве и с помощью социальных групп и институтов становится важнейшим источником развития общества и демократии. Свободы отдельных лиц связаны с освобождением важнейшей человеческой деятельности — труда, с единством применения социальных, политических и личных свобод, с освобождением общества. Их невозможно оторвать от ответственности за общественное развитие.

Summary

Formánek M.: Socialist Democracy

The political system of socialism is substantially different from that of capitalism in that it aims at a purposeful, many-sided and immediate development of democratism. In the absence of socialist democratism, the socialist political system cannot function, the tasks connected with building up a new

society cannot be fulfilled. Socialism and democracy are inseparable. Socialism overcomes the dualism of "pure" politics and various social activities, proclaimed by bourgeois ideology with the intention to conceal the substance of its system, i. e. the dictatorship of the will of the ruling class. In socialist society, the political sphere continues to penetrate rapidly and with an increasing effectiveness into all the other areas of social life, this being only another expression of the given society's dynamic, harmonious functioning.

Democracy is no external complement of an effective social-control system; it is its most significant precondition. Scientific political control, intrinsic to socialism, guarantees and stimulates purposeful, active social action and cooperation, a harmonious interconnection of internal and external functions, the development of socialist, proletarian internationalism. An extensive, purposeful and initiative activity of working people, and particularly of the working class, is a manifestation of the interpenetration and gradual identification of the object and the subject of social control — i. e. of the rise of self-government. Socialism is the first scientifically controlled society of the world.

Under socialism, all forms of democracy are both a manifestation and an instrument of the working people's direct participation in the administration and management of their own affairs. The immediacy of socialist democracy is secured by the historically concrete forms of representative and direct democracy. These forms of democracy complement and stimulate each other; they do not exclude each other. The development of the representative form of democracy continues to enlarge the space for the existing forms of direct democracy whose qualitative content will be transformed through the extinction of politics and democracy, through the rise of communist self-government. Communist self-government will result from an effective development of all aspects of socialist democratism, from continuously strengthening the unity of partial phases of the management process in each individual socialist society.

The lawful consequences of the development of the socialist political system, of socialist democracy, involve laws, liberties and the responsibility of each individual, of the socialist personality. The increasingly many-sided, concrete development of each individual through the mediation and with the help of social groups and institutions is becoming the most important source of the development of society as well as of democracy. The individual's liberties are connected with the liberation of the most significant human activity, i. e. of work; with a uniform assertion of social, political and personal liberties; with the liberation of society. They cannot be separated from the responsibility for social development.

Proces vědeckotechnické revoluce je kvalitativně novým typem vědeckotechnického rozvoje, charakteristickou (perspektivní) stránkou růstu výrobních sil, resp. „kvalitativním převratem ve vývoji výrobních sil“ [Fedosejev 1976 : 36], který se v rozdílných sociálně ekonomických podmínkách začíná uplatňovat již v soudobé etapě naší epochy. Je tedy procesem, který neprobíhá nezávisle na vývoji ekonomických a politických vztahů, nýbrž naopak je těmito vztahy podmíněn, determinován a současně je spoluutváří.

V podmínkách socialismu je vědeckotechnická revoluce důležitým specifickým nástrojem k vytváření podmínek pro perspektivní nahrazení staré společenské dělby práce komunistickou dělbou práce. Proto také stranické dokumenty z posledního období zaujímají k vědeckotechnické revoluci, k jejím sociálně politickým souvislostem závažná stanoviska. Například v *Dokumentech moskevské porady představitelů komunistických a dělnických stran* se konstatuje: „Široký rozvoj vědeckotechnické revoluce, jež se stala jedním z hlavních úseků historického soutěžení mezi kapitalismem a socialismem, je důležitou podmínkou rozvoje socialistické společnosti“ [Dokumenty 1969 : 63].

Závažná stanoviska k vědeckotechnické revoluci nalezneme ve sjezdových dokumentech bratrských stran i KSČ. XXIV. sjezd KSSS zdůraznil, „že se nyní pronikavě zvýšila úloha takové sféry třídního boje mezi socialismem a kapitalismem, jako je ekonomické a vědeckotechnické soutěžení dvou světových soustav“ [XXIV. sjezd 1971 : 34; XXV. sjezd 1976 : 44; Sborník 1976 : 32]. Tentýž sjezd vytýčil

úkol historického významu — organicky spojit vymoženosti vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialismu. Generální tajemník ÚV KSSS L. I. Brežněv jej ve své sjezdové zprávě vyjádřil slovy: „Perspektivy jsou přitom takové, že převrat v rozvoji výrobních sil, který se začal vlivem vědy a jejich objevů, bude stále významnější a hlubší. Máme... před sebou světodějnou úlohu: *organicky spojit vymoženosti vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialistické hospodářské soustavy*, dále rozvíjet nové formy spojení vědy s výrobou, které jsou vlastní socialismu“ [Materiály 1971 : 48]. (Podtrhl K. N.) Obdobně úkol vymezuje i XV. sjezd KSČ — dokonce jako jeden z charakteristických rysů etapy budování rozvinuté socialistické společnosti [Sborník 1976 : 32].

1. Dialektika výrobního způsobu a politiky

Teoreticko-metodologickým východiskem vědeckého pojetí sociálně politických souvislostí vědeckotechnické revoluce jsou zejména ty části marxismu-leninismu, které se zabývají dynamikou vzájemného působení výrobních sil a výrobních vztahů — tj. části označované jako *teorie dialektiky výrobních sil a výrobních vztahů*. Výstižně to ukazuje Ivan Hruza ve stati *Vědeckotechnická revoluce a Marxův Kapital* [1972]. Pro nás je z této stati užitečný především výklad, v němž autor na základě díla klasiků objasňuje mechanismus vzájemného působení (dialektického vztahu) výrobních sil a výrobních vztahů. Tento výklad ve stručnosti shrnuje následující úvaha.

¹ Tato stat' vychází z námětů, které autor formuloval ve stejnojmenné statí ve sborníku *Sociálně politické souvislosti vědeckotechnické revoluce* [1975]. Při jejím zpracování autor dále využívá příslušných částí své publikace *Sociálně politické souvislosti společenského řízení v soudobé epoše*

[1976], v níž je také podrobněji objasněna úloha marxismu-leninismu ve vědeckém pojetí společenského řízení, nutnost interdisciplinárního přístupu k jeho zkoumání, kategorie stranickosti socialistického řízení apod.

Má-li dojít k růstu výrobních sil, musí (zvláště v delším časovém úseku — například při přechodu od malovýroby k velkovýrobě nebo od velkovýroby k automatizované výrobě) *narůstat i minimální množství výrobků* nutné k tomu, aby výroba (která po určité době vždy vyžaduje investice) byla rentabilní. Růst výrobních sil ovšem předpokládá rovněž realizaci těchto výrobků na trhu. To znamená, pak uvádí I. Hruza, „že úměrně s růstem výrobních sil musí růst i *kvantita hospodářských styků*, nutná k tomu, aby se realizovala užitná hodnota vyrobených produktů. (Podtrhl K. N.) A zde už přistupujeme k problematice vzájemné ekonomické závislosti.

Každý vývojový stupeň výrobních sil vytváří určitou, jemu odpovídající kvantitu vzájemné ekonomické závislosti. Jinými slovy — vytváří určitou jemu odpovídající *kvantitu výrobních vztahů*. (Podtrhl K. N.) ... S růstem výrobních sil tedy dochází k odpovídajícímu kvantitativnímu rozšiřování výrobních vztahů“ [Hruza 1972 : 29]. A růst této kvantity výrobních vztahů si na určitém stupni svého vývoje vynucuje změnu jejich kvality.

Při hledání odpovědi na otázku, *proč a jak působí výrobní vztahy na výrobní síly*, je nutno odmítnout populární zjednodušující interpretaci vycházející „z fikce, jako by nová, dokonalejší kvalita výrobních vztahů byla s to bezprostředně, sama, vytvářet podmínky pro růst výrobních sil... Mezi procesem růstu výrobních sil a kvalitou výrobních vztahů je *zprostředkujícím článkem kvantita výrobních vztahů*, kvantita hospodářských styků. Dokonalejší kvalita výrobních vztahů proto dokazuje svou vyšší schopnost rozvíjet výrobní síly... tím, nakolik umožňuje zajišťovat rychlejší rozšiřování kvantity výrobních vztahů, tj. rozšiřovat tento svěrázný prostor pro růst výrobních sil“.²

Imanentním rysem dialektiky vývoje výrobních sil a kvantity i kvality výrobních vztahů v třídních společnostech jsou příslušné procesy sociálně politické, tedy

relativně samostatné procesy „zprostředkovávající“ řešení *ekonomických rozporů prostřednictvím politiky* (politických rozporů).

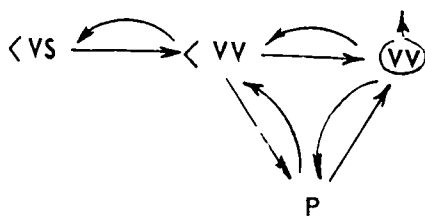
Úloha politiky v dialektice vývoje způsobu výroby je nezastupitelná zejména *proto*, že změna kvality výrobních vztahů, kterou si narůstající kvantita výrobních vztahů objektivně vynucuje a která je pro další růst výrobních sil nezbytná, se nereáлізуje automaticky, nýbrž právě sociálně politickou aktivitou hegemonu revolučních proměn a jeho spojenců. (V moderních dějinách je rozhodujícím výchozím předpokladem likvidace kapitalistických výrobních vztahů a vzniku socialistických výrobních vztahů uchopení moci dělnickou třídou.) A dále *proto*, že upevnění, využití nové kvality výrobních vztahů, vytvářející prostor pro růst své kvantity, a tím i pro růst výrobních sil, se rovněž neuskutečňuje automaticky, nýbrž je profilováno politikou vládnoucí třídy. V obou uvedených případech jde o realizaci vztahu politiky vůči ekonomice, obvykle označovaného jako *prvenství politiky* vůči ekonomice, vztahu koneckonců determinovaného *prvotností* ekonomiky vůči politice.

Naznačená teorie dialektiky výrobních sil a výrobních vztahů zdaleka nemůže být považována za hlubší analýzu řešení základních rozporů výrobního způsobu — jako koneckonců určujícího procesu společenského vývoje. Podrobnou analýzu dialektiky výrobních sil a výrobních vztahů podává I. Hruza ve stati *Sociálně politické souvislosti vědeckotechnické revoluce* [1975]. Zde vyjadřuje výsledek analýzy dialektického vztahu působení výrobních sil, výrobních vztahů a politiky několika schémata, z nichž shrnující je schéma 1.

Schéma 1 akcentuje mimo jiné sociálně politické souvislosti, tj. důsledky a podmínky růstu výrobních sil, a tedy i sociálně politické důsledky a podmínky vývoje nastupující vědeckotechnické revoluce. Vymezení uvedených souvislostí vý-

² Jak zdůrazňuje I. Hruza, otázkami proč a jak působí výrobní síly na výrobní vztahy a obráceně se K. Marx zabývá v *Kapitálu* na třech místech: „1. v I. dílu *Kapitálu*, kde provádí analýzu přechodu k prosté zboží výrobě (1 — oddíl I. dílu); 2. v následujících částech I. dílu, kde analyzuje otázky přechodu prosté zboží výroby v kapitalis-

tickou zboží výrobou (III. oddíl, IV. oddíl apod.); 3. v III. dílu *Kapitálu* v souvislosti s nadhozením závěrů o nevyhnutelném přechodu od kapitalistické zboží výroby ke komunistické nezbožní výrobě (jde zejména o druhou knihu III. dílu *Kapitálu*)“ [I. Hruza 1972 : 32]

Legenda:

- <VS růst výrobních sil
- <VV růst kvantity výrobních vztahů
- VV změna kvality výrobních vztahů
- P politika
- ↔ vzájemné působení

znamným způsobem pomáhá identifikovat sociálně politické stránky vzájemného působení vědeckotechnické revoluce a společenského řízení v podmínkách kapitalismu a socialismu, znovu prokazuje aktuálnost marxisticko-leninského pojetí vývoje společenského řízení v soudobé epoše, znovu podtrhuje určující úlohu dělnické třídy — hegemonu svazku — a jejího předvoje, komunistické strany, v tomto vývoji.

2. Dvojaký charakter společenského řízení

Analýza výchozích sociálně politických aspektů vztahu vědeckotechnické revoluce a společenského řízení předpokládá (kromě uplatnění teorie dialektiky výrobních sil a výrobních vztahů, o jejíž shrnutí jsme se pokusili v předcházejícím odstavci) alespoň pracovní vymezení adekvátních aspektů kategorie společenské řízení. Bezprostředně zde vystupují do popředí jako klíčové ty části marxismu-leninismu, které charakterizují sociálně politické aspekty dialektiky vývoje dvojakého charakteru společenského řízení, jeho dvojediné funkce, především jako výraz přírodně historického pojetí společnosti a jejího vývoje. Právě tato dialektika — jak dále podrobněji uvedeme — umožňuje explicitně analyzovat sociálně politické aspekty společenského řízení. Současně takovéto aspekty i imanentně „předpokládá“, resp. je jimi spoluutvářena. Proto také v pojetí dialektiky vývoje

dvojakého charakteru společenského řízení sehrává mimořádnou úlohu vymezení třídní, resp. ekonomické určitosti řídicích procesů. V I. díle *Kapitálu*, v kapitole *Kooperace*, identifikuje K. Marx tuto určitost zvláště v procesech buržoazního ekonomického řízení: „*Kapitalistovo řízení* je nejen zvláštní funkce, která vzniká ze samé povahy společenského pracovního procesu, a která k němu patří, je to zároveň funkce vykořisťování tohoto společenského pracovního procesu a jako taková je podmíněna neodstranitelným antagonismem mezi vykořisťovatelem a surovým materiálem jeho vykořisťování... má tedy obsahově dvojaký charakter vzhledem k dvojakosti jím řízeného výrobního procesu samého, který je jednak společenským pracovním procesem ke zhotovování určitého výrobku, jednak *zhodnocovacím procesem kapitálu*“ [Marx 1954 : 356—357; 1955 : 404]. (Podtrhl K. N.)

Jak jsme již poznamenali, v uvedené citaci identifikuje K. Marx třídní, resp. ekonomickou určitost zvláště buržoazního ekonomického řízení v kontextu vymezení jeho dvojakého charakteru. *Marxovo vymezení* dvojakého charakteru buržoazního ekonomického řízení má však širší teoretický i metodologický význam, neboť postihuje (na bázi pojetí vývoje společnosti jako přírodně historického procesu) specifika *dialektiky přírody, člověka a společnosti*, platná jak v ostatních oblastech buržoazního společenského řízení, tak i v jeho totalitě, a ve své konkrétně historické modifikaci i v ostatních vývojových typech společenského řízení. Jinak řečeno, je zvláštním případem obecnějšího vymezení dvojakého charakteru společenského řízení a současně je pro něj podstatným metodologickým východiskem. V tomto obecnějším vymezení budeme prvou stránku společenského řízení označovat jako *organizačně technickou (nebo technologickou)* a druhou stránku jako *sociálně ekonomickou* [Afanasjev 1975 : 68]. Některé znaky jejich vymezení, které dále uvedeme (a také jejich označení samo), je zřejmě nutno považovat za pracovní.

Organizačně technická stránka společenského řízení zahrnuje v třídních společnostech ty jeho aspekty, které jsou

stránké, třídní funkce svého využití. Nejde ovšem jen o řídicí techniku, resp. o instrumenty řízení. Obecněji jde o soustavu těch aspektů řídicích procesů, které dialekticky spoluutvářejí společenský pohyb jako přírodně historický proces, zvláště svým působením na vývoj technologické (resp. organizačně technické) stránky společenské dělby práce.³ Pokud jde například o cíle řízení, uvažované aspekty se podílejí bezprostředně na jejich efektivním formování, dosahování či udržování z hlediska parametrů materiálových, energetických, technologických, z hlediska úspor času práce apod.

K vnitřním faktorům vývoje organizačně technické stránky společenského řízení (které, jak si dále podrobněji ukážeme, pochopitelně mají své sociálně ekonomické souvislosti) tedy náležejí tzv. odborné složky kvalifikace lidí, jejich odborné zkušenosti, znalosti, dovednosti apod. Specifickým dílem přispívají k rozvoji této stránky přírodní a technické vědy (matematika, fyzika, chemie, elektrotechnika, kybernetika apod.).

Druhá stránka společenského řízení, kterou jsme označili jako sociálně ekonomickou, je výrazem materialisticko-dialektické, vnitřní souvislosti, jednoty společenského řízení a společenských vztahů, společenského řízení a společenské struktury, tedy společenského řízení a dialektiky jednotných i rozporných struktur: ekonomické a sociální (pojatých pochopitelně konkrétně historicky, v třídních společnostech třídně).⁴ Zatímco objektivním základem nutnosti organizačně technické stránky společenského řízení — jak již zde bylo řečeno — je technologická stránka společenské dělby práce, u sociálně ekonomické stránky společenského řízení je to stránka *ekonomická* a stránka, kterou v třídních společnostech označujeme jako stránku sociálně třídní, sociálně politickou, a kterou obecněji (i v případě beztržní společnosti) budeme pracovně nazývat stránkou *sociální*. *Koneckonců určující podstatou sociálně ekonomické*

stránky je pochopitelně dynamika výrobních vztahů, ekonomický řád společnosti, který se neprosazuje výhradně působením výrobních sil, nýbrž i aktivním působením další relativně samostatné součásti společenské struktury — struktury sociální.

Společenské řízení, které je samo determinováno společenskou strukturou, se zvláště svou sociálně ekonomickou stránkou — na bázi střídání sociálně ekonomických formací — spolupodílí na rozvoji této struktury. Avšak ne vždy pozitivně, pokrokově. Jestliže se orientuje na fixaci přežitých společenských vztahů, přežité společenské struktury, jako je tomu v současnosti například u buržoazního společenského řízení (usilujícího o věčné zachování kapitalistických výrobních vztahů, třídního antagonismu atd.), pak objektivně sehrává úlohu reakční. Jestliže se naproti tomu staví proti přežitým společenským vztahům, jestliže překonává dosavadní společenskou strukturu (tj. aktivně se účastní likvidace třídního antagonismu a na tomto základě spoluvytváří podmínky pro překonání staré, tradiční společenské dělby práce [Hrůza 1973 : 16], pak sehrává úlohu pokrokovou. Je to tedy právě sociálně ekonomická stránka společenského řízení, která v dialektickém vztahu se stránkou organizačně technickou — s výjimkou předtřídní prvobytně pospolné společnosti a beztržní společnosti komunistické (vyšší fáze komunistické sociálně ekonomické formace) — *vtiskuje společenskému řízení třídní charakter*. V tomto smyslu ji také můžeme stručněji nazvat *sociálně třídní*, popřípadě *sociálně politickou stránkou společenského řízení*.

Za socialismu pochopitelně tato stránka nabývá podstatně jiných kvalit než za kapitalismu; to ovšem neznamená, že by její třídní charakter byl již překonán [Červenák 1972 — 68]. Dojde k tomu teprve s odstraněním tříd, s dosažením sociální stejnorodosti, a to je proces dlouhodobý. V. I. Lenin o něm ve *Velké iniciativě* napsal: „Je jasné, že k úplnému

³ K vymezení jednotlivých stránek společenské dělby práce viz například [Hrůza 1976].

⁴ Jak je patrné z textu, pojmu „společenská struktura“ zde užíváme zásadně v jiném smyslu než buržoazní strukturální funkční analýza, přesněji řečeno: užíváme jej v marxistickém smyslu. Jak zdůrazňuje L. Hrzal a S. I. Popov ve statí *Teorie*

sociální struktury a strukturálně funkční analýza [1972], základní chyba strukturálně funkční analýzy není v tom, že používá pojmů struktura, systém, funkce atd., ale v deformaci výkladu těchto pojmů. Používá jich i marxistická sociologie, avšak dává jim vědecký obsah.

odstranění tříd je třeba nejen svrhnout vykořisťovatele, statkáře a kapitalisty, nejen zrušit jejich vlastnictví, je třeba zrušit také *jakékoliv soukromé vlastnictví výrobních prostředků*, je třeba úplně odstranit jak rozdíl *mezi městem a vesnicí*, tak i rozdíl *mezi fyzicky a duševně pracujícími*. (Potrhl K. N.) To je velmi dlouhý proces.

Aby byl skutečně, k tomu je nutný obrovský pokrok v rozvoji výrobních sil, je třeba překonat odpor (často pasivní, který je zvlášť houževnatý a který překonat je zvlášť těžké) četných pozůstatků malovýroby, je třeba překonat obrovskou sílu zvyku a setrvačnost spjatou s těmito pozůstatky“ [Lenin 1955 : 415].

V soudobé epoše vystupuje do popředí aktuálnost významu vymezení dvojakého charakteru společenského řízení, odpovídajícího dvojakému charakteru společenských procesů (tedy procesů přírodně historických, podstatou jejichž vědeckého pojetí je marxisticko-leninská teorie dialektiky výrobních sil a výrobních vztahů). Spočívá zvláště v tom, že

- v sobě koncentruje, prokazuje — at přímo či nepřímo — základní východiska vědeckého pojetí společenského řízení, zvláště důležitá pro analýzu jeho třídnosti, stranickosti;
- umožňuje analýzu sociálně politických aspektů vztahu obou stránek společenského řízení v protikladných sociálně ekonomických formacích a vztahu tohoto řízení k jiným procesům — například jak dále uvidíme, k vědeckotechnické revoluci;
- je důležitým faktorem v kritice buržoazních i revizionistických koncepcí společenského řízení.

Těmito aspekty aktuálnosti vymezení dvojakého charakteru společenského řízení (a tím i jeho přesnějším vymezením) se autor v citované publikaci zabývá podrobněji. Pro potřeby této stati zde uvedeme jen úvahu o vzájemném působení obou stránek společenského řízení, o vývoji jejich vztahu v soudobé epoše.

Jak vyplývá z vymezení dvojakého charakteru společenského řízení, žádná z jeho stránek *neexistuje izolovaně*, tak jako *neexistují izolovaně* jednotlivé stránky společenské dělby práce, jichž je dvojaký

charakter společenského řízení výrazem. Naopak. Obě stránky vzájemně na sebe působí, existují a rozvíjejí se v dialektickém vztahu.

Tento vztah má však pochopitelně *samostatnost jen relativní*; utváří se v dialektické jednotě se vztahem jednotlivých stránek společenské dělby práce, je výrazem dialektiky přírody a společnosti, výrobních sil a výrobních vztahů, je determinovanou, aktivní stránkou společenského pohybu jako přírodně historického procesu.

Vzájemné působení obou stránek společenského řízení má za kapitalismu a za socialismu odlišný charakter. Všimneme si nejdříve působení organizačně technické stránky na stránku sociálně ekonomickou.

Vliv vývoje organizačně technické stránky na stránku sociálně ekonomickou spočívá v tom, že spolu s jinými faktory aktivuje ekonomickou a třídní určitost stránky sociálně ekonomické natolik, na kolik její vývoj aktivuje (a také předpokládá), at již přímo či nepřímo, rozvoj výrobních sil; tím totiž také aktivuje (a předpokládá) tomuto rozvoji adekvátní změny výrobních vztahů, a tedy i změny ekonomické a třídní podstaty sociálně ekonomické stránky.

Ovšem vzhledem k tomu, že třídní a ekonomická určitost sociálně ekonomické stránky společenského řízení za kapitalismu a za socialismu je rozdílná, *jsou rozdílné i důsledky působení* organizačně technické stránky. *Za kapitalismu* spoluutváří podmínky k likvidaci třídně antagonistického charakteru buržoazního společenského řízení. *A za socialismu* — právě proto, že sociálně ekonomické stránce je již vlastní socialistický charakter — vede k takovému jejímu rozvoji, který v perspektivě (na bázi přechodu ke komunismu) vyústí v její charakter komunistický.

Rozvoj organizačně technické stránky společenského řízení tak spolupůsobí jako faktor *trvale vytvářející podmínky pro uskutečnění vývojové linie soudobého společenského řízení*, resp. pro revoluční proměny sociálně ekonomické stránky společenského řízení, jak jsou adekvátní tendencím soudobé epochy vývoje světa.

Tento závěr podtrhuje z jiného hlediska i analýza působení sociálně ekonomické stránky na stránku organizačně technickou.

Rozvoj organizačně technické stránky je bezpochyby spoluutvářen „vnitřními“ faktory jejího pohybu. Úloha těchto „vnitřních“ faktorů v rozvoji organizačně technické stránky je s narůstající složitostí řízení procesů, s nastupující vědeckotechnickou revolucí, s růstem možností využití přírodních a technických zákonitostí atd. stále významnější. Zvláště je to patrné v ekonomickém řízení, v uplatnění automatizace, v používání moderní výpočetní techniky.

Tyto „vnitřní“ faktory však nejsou a ani nemohou být jedinými faktory rozvoje organizačně technické stránky. Vždy působí v rámci určitých společenských vztahů, jsou podmíněny a využívány vládnoucí třídou. Sociálně ekonomická stránka společenského řízení je tak vůči stránce organizačně technické konečnou určující. Ve své buržoazní formě ovšem profiluje vývoj organizačně technické stránky výhradně z pozic zájmu buržoazie, tedy z pozic subjektivisticky fixujících třídní antagonistický charakter sociálních a ekonomických podmínek i důsledků dynamiky organizačně technické stránky, jehož likvidaci rozvoj organizačně technické stránky právě předpokládá. Jedině rozvíjející se socialistická podstata sociálně ekonomické stránky spoluutváří adekvátní sociální a ekonomický prostor pro další zespolečnění (včetně internacionalizace) stránky organizačně technické; jedině tato socialistická podstata může trvale zaručit (aniž by svou úlohu absolutizovala, aniž by nedoceňovala „vnitřní“ zdroje rozvoje organizačně technické stránky), že jí nebude zneužito, ale naopak využito ve prospěch všech pracujících.

Analýza dialektiky vzájemného působení obou stránek společenského řízení tedy znovu podtrhuje jeho materiální, sociálně třídní, konkrétně historicky pojatou determinovanost. Znovu zdůrazňuje, že tato determinovanost společenského řízení je nejen determinovaností dynamiky tendencí jeho vývoje (resp. determinovaností dialektiky organizačně technického zefek-

tivního společenského řízení a jeho sociálně politických předpokladů a důsledků), nýbrž také determinovaností jeho subjektu, cílů, hranic, forem, metod apod. Zvýrazňuje rozhodující úlohu dělnické třídy a jejího předvoje — komunistické strany ve vývoji společenského řízení v soudobé epoše, úlohu uplatnění marxisticko-leninského pojetí vztahu politiky a ekonomiky v socialistickém řízení, resp. úlohu sociálně politických souvislostí jeho jednotlivých typů, zvláště pak řízení ekonomického.

Významné podněty pro analýzu sociálně politických aspektů dialektiky dvojitého charakteru socialistického řízení v etapě rozvinuté socialistické společnosti přinesl XXV. sjezd KSSS mimo jiné propracováním sociálně politických souvislostí ekonomického řízení. Obdobně mají v uvažovaném směru pro etapu budování rozvinuté socialistické společnosti mimořádný význam dokumenty XV. sjezdu KSČ i dokumenty sjezdů ostatních bratrských stran socialistických zemí.

3. K problematice vzájemného působení vědeckotechnické revoluce a společenského řízení

Určení sociálně politických stránek vzájemného působení vědeckotechnické revoluce a společenského řízení jistě předpokládá mnohem hlubší analýzu, než je ta, kterou je možno „na ploše“ této stati jen naznačit. Přesto však lze především na základě dialektiky výrobních sil a výrobních vztahů a na základě dialektiky dvojitého charakteru společenského řízení charakterizovat toto určení následujícími tezemi:

1. Vývoj vědeckotechnické revoluce (jako zvláštní typ vědeckotechnického rozvoje, zvláštní stránka růstu výrobních sil, kvalitativní převrat jejich vývoje) neprobíhá nezávisle na dané sociálně ekonomické formaci, nýbrž uskutečňuje se vždy v rámci daných výrobních vztahů. Znamená to, že vývoj vědeckotechnické revoluce na jedné straně určitým způsobem (tj. prostřednictvím kvantity výrobních vztahů) spoluvytváří progresivní kvalitu výrobních vztahů a na druhé straně je konečnou sám progresem dynamiky této kvality determinován. Oba tyto aspekty

vzájemného působení vědeckotechnické revoluce a soustavy výrobních vztahů imanentně aktivují další utváření právě takových ekonomických podmínek, které jsou objektivním základem narůstající úlohy subjektivního faktoru. Nastupující *vědeckotechnická revoluce* tedy nenahrazuje ani nevylučuje úlohu materiálně determinovaného subjektivního faktoru (revoluční úlohu subjektivního faktoru, objektivně nejdůležitější zainteresovaného na likvidaci kapitalistických výrobních vztahů, na nastolení, upevnění a rozvoji socialistických výrobních vztahů), jak se to snaží dokazovat buržoazní autoři, nýbrž naopak tuto úlohu dále aktualizuje.

Tato objektivní souvislost má pochopitelně v rozdílných sociálně ekonomických formacích, v rozdílných sociálně ekonomických soustavách svá specifika. Ve svém souhrnu je stránkou i projevem prohlubujícího se hlavního rozporu naší epochy, *realizace tendencí jejího vývoje*.⁵ Dialekticky je tak spjata se soustavou dalších velmi závažných rozporů současnosti [Inozemcev 1973; Ponomarjev 1975].

2. Projevem i stránkou této objektivní souvislosti je proces další aktivace podmínek pro vznik a rozvoj *socialistického řízení, pro růst jeho úlohy*.

3. V *podmínkách kapitalismu* prohlubuje vědeckotechnická revoluce třídní antagonismus a spolu s tím i reakční úlohu buržoazie v řídicích procesech. Spolu s dalšími faktory odhaluje a bude stále intenzivněji odhalovat jejímu rozvoji *neadekvátní charakter buržoazního politického vedení, resp. buržoazního společenského řízení*; aktualizuje a bude aktualizovat nutnost nastolení diktatury proletariátu a

s ní i socialistického řízení v celospolečenském měřítku.

Naléhavost proměny třídní podstaty buržoazního řízení není však toto řízení samo s to akceptovat (vzhledem k charakteru této podstaty). V tom zejména spočívá *neadekvátnost buržoazního řízení vzhledem k sociálně politickým důsledkům* nastupující vědeckotechnické revoluce, v tom také spočívá významný aspekt další aktivace podmínek revoluční aktivity dělnické třídy a jejích spojenců v utváření, upevňování socialistického řízení, významný aspekt *růstu úlohy socialistického řízení a zvláště pak stranického vedení*.

Uvedené sociálně politické *důsledky* (které se jistě nevztahují jen ke kapitalismu, nýbrž mají svůj výraz i v dialektice boje a soutěžení rozdílných sociálně ekonomických soustav)⁶ jsou *důsledky dvojího působení vědeckotechnické revoluce na buržoazní řízení*:

1. *jejího působení na výrobní vztahy* (na ekonomickou determinovanost vývoje buržoazního řízení), které se odráží v sociálně politické stránce buržoazního řízení (na schématu 2 je vyznačeno číslicí 1);
2. *jejího působení na organizačně technickou stránku buržoazního řízení* (na schématu 2 je vyznačeno číslicí 2), které rovněž — i když nikoliv automaticky — obdobně jako v předcházejícím případě — dále zvýrazňuje dezintegrační, reakční charakter sociálně politické stránky, „vynucuje si“ zásadní změnu všech jeho sociálních a ekonomických charakteristik (stupně vědeckosti, komplexnosti, celostnosti

⁵ „Rozdíl ve sledu vědeckotechnické revoluce je jedním z konkrétních projevů hlavního protikladu naší doby. V něm se projevuje mnohotvárnost dnešního historického procesu. V *obou těchto variantách společenského vývoje* je však vědeckotechnická revoluce částí a složkou *vytváření materiálních předpokladů komunistické společnosti*. Revoluce ve výrobních silách vytváří novou materiálně technickou základnu adekvátní komunistickému způsobu výroby. V tom se dnes projevuje *jednota historického procesu*“ [P. N. Fedosejev 1976 : 34]. (Podtrhl K. N.)

⁶ Problematikou sociálně politických důsledků (resp. souvislosti) vědeckotechnické revoluce v dimenzi světového revolučního procesu — v procesu řešení hlavního rozporu naší epochy — pochopitelně z hlediska předmětu naší úvahy — se v této stati explicitně zabývat nebudeme. Uvědomujeme si ovšem aktuálnost této problematiky i pozorností, kterou jí věnují stranické dokumenty v poslední

době — zvláště v kontextu boje za další uplatnění politiky mírového soužití, přestavby mezinárodních vztahů. Zřejmě i zde, obdobně jako v podmínkách existence třídního antagonismu v rámci dané kapitalistické země, je *jednou z výchozích otázek* studia mechanismu vlivu vědeckotechnické revoluce na prohlubování hlavního rozporu naší epochy (tj. na aktualizaci jeho překonání) *otázka jejího vlivu na růst hospodářských styků zemí s rozdílným společenským zřízením jako jednoho z aspektů materiálního základu politiky mírového soužití, a tím i jejího vlivu na růst aktuálnosti překonání reakční disfunkčnosti antagonistického charakteru ekonomických vztahů v celosvětovém měřítku*. Podněty ke studiu vlivu vědeckotechnické revoluce na světové ekonomické procesy, na mezinárodní dělbou práce, internacionalizaci výroby atd. přináší například stať D. M. Gvišianiho *Vědeckotechnická revoluce a společenský pokrok* [1976 : 81–85].

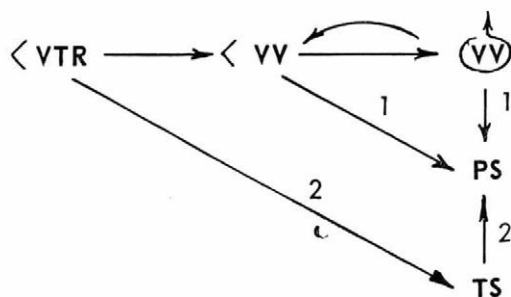
atd.), zejména změnu jeho subjektu, změnu třídní a ekonomické podstaty řídicích vztahů.

Nutno ovšem zdůraznit, že působení vědeckotechnické revoluce na buržoazní společenské řízení je na schématu 2 vyjádřeno pouze schematicky. Vědeckotechnická revoluce zde představuje jen zvlášť

podmínek vývoje vědeckotechnické revoluce.

Neadekvátnost buržoazního řízení vzhledem k nevyhnutelné změně sociálně politických podmínek vývoje vědeckotechnické revoluce spočívá v tom, že toto řízení subjektivisticky usiluje o vyloučení této změny; subjektivisticky fixuje právě

Schéma 2 (k bodu 3)

Legenda ke schématu 2, 3 a 4

VTR	rozvoj vědeckotechnické revoluce
VV	růst kvantity výrobních vztahů
VV	změna kvality výrobních vztahů
PS	sociálně politická stránka buržoazního řízení
TS	organizačně technická stránka buržoazního řízení

ní stránku růstu výrobních sil, nelze ji tedy s tímto růstem ztotožňovat, i když vyústí v jejich převrat [Fedosejev 1976]. A dále: na schématu nejsou vyznačeny všechny aspekty uvažovaného působení. Není například vyznačeno působení organizačně technické stránky na kvantitu výrobních vztahů a jejich prostřednictvím na stránku sociálně politickou.

4. Buržoazní řízení však nejenže není s to akceptovat nevyhnutelnost zániku své třídní podstaty, nýbrž je také neadekvátní změně sociálně politických (ale i jiných)

ty společenské vztahy, jejichž likvidaci si vědeckotechnická revoluce „vynucuje“ a která je objektivně určujícím sociálně politickým předpokladem a podmínkou plného skutečně humánního rozvoje vědeckotechnické revoluce; subjektivisticky fixuje „neřiditelnou společnost“.⁷

Analogicky jako v případě působení vědeckotechnické revoluce na buržoazní společenské řízení, vliv tohoto řízení na vědeckotechnickou revoluci se uskutečňuje dvojím způsobem (viz schéma 3)

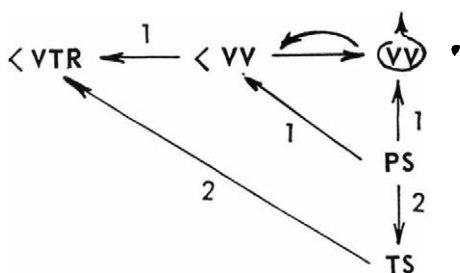
Nutno si ovšem uvědomit, že i v tomto

⁷ „Společnost, která má plně ovládnout podmínky vědeckotechnické revoluce, musí být řiditelnou společností — to je společnost, která ovládá a utváří celý komplex životních podmínek lidí, ovlivňujících jejich aktivity, zájmy a stimuly, v níž proto postupně všichni pracující dovedou dosahovat zákonitých cílů, odpovídajících jejich rozvojovým potřebám. Těmito základními znaky skutečné „vědecké řiditelnosti“ je právě definována rozvinutá socialistická společnost jakožto nový typ společnosti, pro niž je historický vývoj — na rozdíl od celé dřívější „předhistorie lidstva“ — procesem cílevědomého

utváření podmínek pro všeobecný rozvoj každého člověka... kde ovšem „řízení“ vystupuje rovněž v novém průmyslu — zcela odlišném od manažerských koncepcí — totiž v jednotě se sebeřízením, sebeutvářením. Boj o osvojení vědeckotechnické revoluce se v současných podmínkách nutně stává zápasem o nové, socialistické základy a obsah lidského života — a zároveň s tím i o to, zda, do jaké míry a v jakých časových horizontech se historický proces stane pro společnost ovladatelným“ [Richta 1977]. (Podtrhl K. N.)

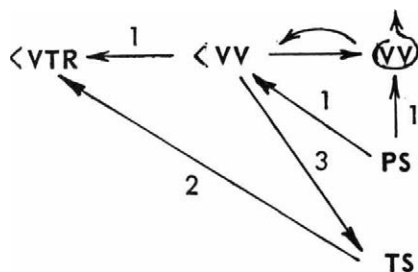
schématu došlo k určitému zjednodušení, neboť sociálně politická stránka je součástí stránky sociálně ekonomické (viz vymezení stránky sociálně ekonomické); působení sociálně politické stránky na vědeckotechnickou revoluci se tedy uskutečňuje prostřednictvím výrobních vztahů.

Schéma 3 (k bodu 4)

Působení sociálně politické stránky na organizačně technickou stránku, označené na schématu 3 číslicí 2, bychom pak přesněji vyjádřili působením uskutečňovaným „cestami“ 1 a 3 (viz schéma č. 4).

Schéma 4 (k bodu 4)

5. Tím, že *buržoazní řízení* subjektivisticky usiluje o udržení přežitých kapitalistických výrobních vztahů, o deformaci tendenci vývoje soudobé epochy, působí také negativně na sebe sama, resp. na podmínky svého vývoje. Především nej-různějšími způsoby fixuje třídně antagonistický charakter své sociálně ekonomické stránky, naléhavost jehož likvidace zvláště výrazně vystupuje — a bude vystupovat — do popředí v souvislosti s dalším zespolečněním práce (s další internacionalizací společenského života), které si vývoj vědeckotechnické revoluce „vynucuje“ a které současně (v dialektické

souvislosti s uvedeným) tento vývoj podmiňuje.

Již V. I. Lenin poukázal na existenci „tendence vytvoření jednotného světového hospodářství jako celku řízeného podle společného plánu proletariátem všech národů, tendence, která se zcela jasně projevila již za kapitalismu a kterou je nutno za socialismu bezpodmínečně dále podporovat a plně uskutečnit“ [Lenin 1955 : 142]. Realizace této tendence je bezpochyby spjata nikoli s fixací dosaženého stupně rozvoje společenského řízení, nýbrž s jeho dalším rozvojem, tj. nikoli s fixací buržoazního řízení, nýbrž s jeho likvidací, se zrodem a rozvojem socialistického řízení, v perspektivě vyúsťující ve společenskou komunistickou samosprávu.

Také v tomto smyslu ukazují sociálně politické souvislosti vědeckotechnické revoluce na tendenci prohlubující se *krize buržoazního řízení*. Proces jeho vývoje nemůže překročit sám sebe. Jeho zefektivnění se často omezuje na využívání technologie řízení a řídicí techniky, které však naráží na nepřekonatelnou bariéru sociálně ekonomické stránky řízení a prohlubuje její antagonismus. V podmínkách vědeckotechnické revoluce, v nichž dochází a bude docházet k prudkému vývoji výpočetní a řídicí techniky se tento aspekt „zefektivnění“ buržoazního řízení obrací sám proti sobě (pochopitelně nikoli automaticky). Vývoj technologické stránky buržoazního řízení nejenže nelze ztotožnit s vývojem tohoto řízení jako celku, tj. nejenže *není* s to nahradit progres jeho stránky sociálně ekonomické, nýbrž naopak — vývoj technologické stránky si zcela zákonitě „vynucuje“ likvidaci kapitalistické podstaty společenského řízení a současně její substituci podstatou socialistickou.

6. V podmínkách socialismu mají sociálně politické stránky vzájemného působení vědeckotechnické revoluce a společenského řízení naprosto odlišný charakter. Současně ovšem vývoj vztahu vědeckotechnické revoluce a společenského řízení probíhá v podmínkách kapitalismu i socialismu *v jednotě s vývojem společenských vztahů* (od buržoazních k socialistickým a komunistickým), v jednotě se světovým revolučním procesem. Rozdíly ve

vzájemném působení vědeckotechnické revoluce a společenském řízení v kapitalistické a v socialistické společnosti jsou tedy podmíněny rozdílnými stupni realizace „téže“ tendence soudobé epochy (tj. realizace „též“ historického poslání dělnické třídy), adekvátními vývojově rozdílným společností.

Pokud jde o působení vědeckotechnické revoluce na společenské řízení, i za socialismu toto působení vytváří (spolu s jinými faktory) podmínky pro vývoj společenského řízení, odpovídající tendenci společenského pokroku i tendenci svého rozvoje (srv. schéma 2). Proti témuž procesu za kapitalismu má však pochopitelně kvalitativně nové rysy. V jakém smyslu?

Protože rozvoj vědeckotechnické revoluce (jako zvláštní stránka rozvoje výrobních sil, kvalitativní převrat v jejich vývoji) působí na růst kvantity výrobních vztahů, působí i na takový vývoj jejich kvality, který postupně vyúsťuje ve výrobní vztahy komunistické. Tím pochopitelně spolupůsobí na rozvoj sociálně ekonomické, resp. sociálně politické, stránky socialistického řízení, na intenzifikaci socialistického charakteru vývoje tohoto řízení, v perspektivě postupně vyúsťující — na bázi přechodu k vyšší fázi komunistické sociálně ekonomické formace — ve všelidovou komunistickou samosprávu. Nutno ovšem zdůraznit, že tak jako v rozvoji socialistických výrobních vztahů v komunistické i v adekvátním rozvoji socialistického řízení v komunistickou společenskou samosprávu je vědeckotechnická revoluce progresivním faktorem právě proto, že je „podřízena“ zájmům dělnické třídy (hegemonu svazku s třídou družstevních rolníků a inteligencí), vedené marxisticko-leninskou stranou. Tím je totiž „podřízena“ zájmu společenské třídy, která je nejdůležitěji zainteresována na socialistickém vývoji společenského řízení (v němž s odumřením jeho třídně neantagonistického charakteru odumře jeho třídní charakter vůbec). Vývoj společenského řízení za socialismu, vzhledem k jeho kvalitativně nové ekonomické a třídní určitosti, je objektivně adekvátní sociálně politickým důsledkem vývoje vědeckotechnické revoluce.

Vědeckotechnická revoluce za socialismu působí pozitivně na rozvoj sociálně ekonomické, sociálně třídní podstaty socialistického řízení také „zprostředkovaně“ — a to tak, že dynamizuje jeho stránku organizačně technickou, která sama, jsouce determinována sociálně ekonomicky a sociálně politicky — tím, že zpětně působí na socialistický rozvoj svých determinant — působí i na svůj socialistický rozvoj, na své reálné zdokonalení, na zvýšení své efektivnosti.

Vědeckotechnická revoluce působí na socialistické řízení v rámci své relativně samostatné úlohy v procesu utváření podmínek umožňujících překonání staré společenské dělby práce. Nakolik vědeckotechnická revoluce spolupřispívá podmínky pro překonání staré společenské dělby práce a pro její nahrazení moderní komunistickou dělbou práce, natolik spolupřispívá i podmínky pro rozšiřování účasti pracujících na řízení — přesněji řečeno, pro rozšiřování přímé účasti pracujících na řízení. Tato stránka vlivu vědeckotechnické revoluce na socialistické řízení má bezpochyby také významnou dimenzi sociálně politickou, spjatou s dalším rozvojem a utvářením materiálních podmínek pro rozvoj stranickosti socialistického řízení.

7. Dosud jsme ukázali na některé aspekty vlivu vědeckotechnické revoluce na vývoj socialistického řízení. Ve skutečnosti ovšem působí i socialistické řízení, zvláště pak jeho určující, nejobecnější typ — stranické vedení, na vývoj vědeckotechnické revoluce (srv. schéma 3 a 4). Především tím, že z pozic zájmu dělnické třídy (tj. z pozic reálného, nevyhnutelného společenského progresu) formuje další rozvoj socialistické kvality sociálních i ekonomických důsledků vědeckotechnické revoluce, zamezuje pronikání nesocialistických, například konzumních tendencí do tohoto rozvoje, trvale a soustavně garantuje socialistické využívání uvažovaných důsledků proti nesocialistickým tendencím — a to v rámci nejen národním, ale také internacionálním, především pak v rámci rozvoje socialistické světové soustavy, v rámci rozvoje světového revolučního procesu, v boji za mír, demokracii a sociální pokrok. V tomto smyslu se do značné míry angažuje právě ve využívání mož-

ností sociálně politických *důsledků* vědeckotechnické revoluce.

Socialistické řízení má však nezastupitelné funkce také při *využívání podmínek* pro rozvoj vědeckotechnické revoluce, daných stupněm rozvoje socialistických výrobních vztahů. A to opět nejen v rámci národním, nýbrž i v dialekticky s ním spjatém rámci internacionálním — zvláště pak v rámci společenství socialistických zemí na určitém stupni jejich socialistického rozvoje, jenž je dále výrazně podmíněn dynamikou své internacionální socialistické dimenze. Tak je to zdůrazněno například v nedávno přijatém komplexním programu socialistické ekonomické integrace zemí RVHP, v dokumentech XV. sjezdu KSČ i v dokumentech sjezdů ostatních bratrských komunistických stran.

8. Z předcházejícího odstavce je patrné, jak významné úkoly připadají socialistickému řízení při organickém spojování vymožeností vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialismu. Současně je rozvoj socialistického řízení imanentním rysem, aspektem realizace tohoto úkolu — již proto, že socialistické řízení svým skutečně humánním, vědeckým, demokratickým charakterem, svým internacionalismem atd. náleží k přednostem socialismu: jeho kvalitativně nová třídní určitost předpokládá a zaručuje dialektické pojetí vztahu důsledků a podmínek vědeckotechnické revoluce; a dále proto, že samo — ať již přímo či nepřímo — „čerpá“ z vymožeností vědeckotechnické revoluce.

9. XV. sjezd KSČ při vymezování rozvinuté socialistické společnosti (jejíž budování je obsahem soudobé etapy v ČSSR) zdůraznil, že tato etapa je charakterizována zejména „...komplexním řešením politických, sociálně ekonomických, kulturních a ideově výchovných otázek, jež umožňuje uspokojovat stále rostoucí potřeby lidí“ [Sborník 1976:32]. (Podtrhl K. N.) Tato stránka předností socialismu má svůj výraz také v pojetí řízení v dané etapě, zvláště pak těch jeho aspektů, které uvažovanou komplexnost zprostředkovávají, spoluutvářejí — tedy v rozvoji jeho internacionalistického, celospolečenského charakteru, v rozvoji jeho vědec-

kosti, demokratičnosti atd., včetně dialektiky sociálních a ekonomických důsledků a podmínek vývoje vědeckotechnické revoluce. Důraz na komplexnost řešení jednotlivých procesů ve vývoji socialismu v jeho soudobé etapě je tak organicky spjat s takovým vývojem vztahu vědeckotechnické revoluce a řízení, v němž se rovněž intenzivněji řeší úkol organického spojení vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialismu.

10. Buržoazní či revizionistické falzifikace vztahu vědeckotechnické revoluce a společenského řízení se zaměřují především na ekonomické určení a třídní určitost tohoto vztahu. Často nerespektují skutečnost, že uvažovaný vztah má společenský, a tedy i konkrétně historický charakter, tj. že nemůže nebýt než profilován danou sociálně ekonomickou formací, že se musí vyvíjet v jednotě (i rozpornosti) s ostatními aspekty (typy) společenských vztahů, zvláště s aspekty (typy) třídními a ekonomickými. Jejich útok se soustřeďuje — ať již přímo či nepřímo — proti vedoucí úloze dělnické třídy ve vývoji uvažovaného vztahu, a tím i proti celkovému pojetí tohoto vývoje (jeho obsahu, cílů, formacím, periodizaci, perspektivám, objektivním podmínkám, subjektivním faktorům atd.). Proto také deformace vztahu vědeckotechnické revoluce a společenského řízení (které samozřejmě vycházejí z nevědeckých interpretací procesu vědeckotechnické revoluce i procesu společenského řízení) jsou zejména deformacemi objektivních tendencí vývoje tohoto vztahu a mají *reakční charakter*.

Zásadní kritické hodnocení buržoazních koncepcí vzájemného působení vědeckotechnické revoluce a společenského řízení však nevylučuje jejich diferenciaci (ba dokonce předpokládá odlišení koncepcí fašistických od liberálních, resp. pseudomarxistických). A pochopitelně nevylučuje také možnost socialistického využití těch jejich aspektů, které nejsou třídní svou podstatou, nýbrž funkcí svého využití. Naopak. Komplexně pojatá kritická analýza tyto možnosti v té či oné podobě vymezuje, resp. na ně alespoň upozorňuje.

- Afanasjev, V. G.: *Vedecké riadenie spoločnosti*. Bratislava, Pravda 1975.
- Červeňák, M.: *Naučno-technická revolúcia i princíp demokratického centralizmu*. Naučnoje upravlenie obščestvom. 4. vydání. Moskva, Mysl 1972.
- Dokumenty moskevské porady komunistických a dělnických stran*. Praha, Svoboda 1969.
- Fedosejev, P. N.: *Filozofická interpretace vědeckotechnické revoluce*. In: Synopsis, 1976, č. 5.
- Gvišiani, D. M.: *Vědeckotechnická revoluce a společenský pokrok*. In: Synopsis, 1976, č. 5.
- Hrzal, L.—Popov, S. I.: *Teorie sociální struktury a strukturální funkční analýza*. In: Sociologický časopis, 1972, č. 4.
- Hrůza, I.: *Vědeckotechnická revoluce a Marxův Kapitál*. In: Příspěvky k vědeckému komunismu II. Praha, VSP ÚV KSČ 1972.
- Hrůza, I.: *Aktuální otázky historického poslání a vedoucí úlohy dělnické třídy*. In: Dělnická třída a současnost, Praha, Svoboda 1973.
- Hrůza, I.: *Socialistická demokracie a sociálně politické procesy*. In: Nová mysl, zvláštní číslo, březen 1976.
- Inozemcev, N.: *O charakteru rozporů v naší epoše*. In: Otázky míru a socialismu, 1973, č. 9.
- Marx, K.: *Kapitál. Sv. I*. Praha, SNPL 1954.
- Marx, K.: *Kapitál. Sv. III*. Praha, SNPL 1955.
- Materiály XXIV. sjezdu KSSS*. Moskva, Politizdat 1971.
- Lenin, V. I.: *Spisy. Sv. 29*. Praha, SNPL 1955.
- Lenin, V. I.: *Spisy. Sv. 31*. Praha, SNPL 1955.
- Ponomarev, B.: *Úloha socialismu v soudobém světovém vývoji*. In: Otázky míru a socialismu, 1975, č. 1.
- Richta, R.: *Vědeckotechnická revoluce a řízení společenských procesů*. In: Nová mysl, 1977, č. 1.
- Sborník hlavních dokumentů XV. sjezdu KSČ*. Praha, Svoboda 1976.
- Sociálně politické souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Stranický informátor, 1975, č. 1.
- Ostrava, Vítkovické železářny Klementa Gottwalda, podnikový výbor KSČ.
- Sociálně politické souvislosti společenského řízení v soudobé epoše*. In: Nesázal, K.—Tomášek, L.: *Dělnická třída a socialistické řízení I*. Praha, VSP ÚV KSČ 1976.
- XXIV. sjezd KSSS*. Praha, Svoboda 1971.
- XXV. sjezd KSSS, dokumenty a materiály*. Praha, Svoboda 1976.

Резюме

Несазал К.: Научно-техническая революция и общественное управление

Взаимоотношения между процессами научно-технической революции и управления складываются и развиваются в рамках данной общественно-экономической формации, в рамках данных общественных отношений. Говоря точ-

нее — развитие взаимоотношений обоих процессов является неотъемлемой частью реализации тенденций современной эпохи или современного этапа мирового революционного процесса. При интерпретации рассматриваемого взаимоотношения автор акцентирует его социально-политическое измерение.

Теоретико-методологической основой анализа взаимного влияния научно-технической революции и общественного управления является прежде всего теория диалектики производительных сил и производственных отношений. Именно социально-политические аспекты этой теории и двоякий характер общественного управления позволяют выявить классовую и экономическую определенность взаимодействия между научно-технической революцией и общественным управлением, т. е. характеризовать это взаимодействие как процесс неразрывно связанный с развитием основного противоречия современной эпохи, с осуществлением тенденции развития общественного управления от управления буржуазного к социалистическому, с переходом в перспективе (на основании перехода к коммунизму) к коммунистическому общественному самоуправлению.

Неадекватность буржуазного управления в условиях развивающейся научно-технической революции субъективистски стремится к сохранению именно того качества общественных отношений, ликвидацию которого развитие научно-технической революции предполагает. Понятно, что тем самым буржуазное управление — неадекватное тенденциям развития общественного управления, дополнительно усиленным научно-технической революцией — блокирует отрицание экономической основы своей эксплуататорской классовой определенности.

Социалистическое управление, напротив, в качестве атрибута осуществления исторической миссии рабочего класса гарантирует такое развитие количества и качества производственных отношений, которое отвечает как развитию научно-технической революции, так и саморазвитию управления, его преимуществ, которые в перспективе выливаются (на базе преодоления старого общественного разделения труда) в преодоление социального неравенства в отношениях управления.

Актуальность анализа взаимодействия между научно-техническим прогрессом и общественным управлением подчеркнута как актуальностью борьбы с ложными буржуазными и реформистскими интерпретациями, так и решением задачи исключительной важности — органически соединить достижения научно-технической революции с преимуществами социализма.

Summary

Nesázal K.: *The Scientific-Technological Revolution and Social Control*

The interrelation between processes of the scientific-technological revolution and control

is formed and developed, at all events, within the scope of a given socio-economic formation, within the framework of given social relations. To put it more exactly, the development of the interrelation between both processes forms an inseparable part of the realization of the tendencies prevailing in the present epoch or governing the contemporary stage of the world-wide revolutionary process. In interpreting the mentioned interrelation, stress is laid particularly upon its socio-political dimension.

The most significant theoretico-methodological starting point of the analysis of the interaction between the scientific-technological revolution and social control is the theory of the dialectics of productive forces and production relations. It is exactly the socio-political implications of this theory and the duplex character of social control that make it possible to identify the class and economic determination of the interaction between the scientific-technological revolution and social control, i. e. to characterize it as a process inseparably connected with the development of the main contradiction of the contemporary epoch, with the actualization of the development tendency of social control from bourgeois to socialist control, prospectively resulting (on the basis of the transition to communism) in communist self-government.

The inadequacy of bourgeois control in the beginning scientific and technological revolu-

tion lies especially in the fact that this control subjectivistically aims at fixating that very quality of production relations whose liquidation is necessitated by the development of the scientific and technological revolution. Thus it is clear that bourgeois control — inadequately to the developmental tendencies of social control actualized with still greater emphasis by the scientific and technological revolution — is blocking the negation of the economic basis of its exploitative class determination.

On the other hand, socialist control as an attribute of the realization of the working class' historical mission guarantees a development in the quantity and quality of production relations conformable to the development of the scientific and technological revolution on the one hand, and, on the other hand, to its own self-development, to the development of its priorities, prospectively resulting (on the basis of overcoming the old social division of labour) in the elimination of social inequalities in control relationships.

The topicality of the analysis of the interaction between scientific-technological revolution and social control is underlined both by the topicality of the struggle against bourgeois and revisionistic misinterpretations of this interaction and by the necessity to solve an extraordinarily significant task — organically to connect the achievements of the scientific and technological revolution with the advantages of socialism.

Kritika jedné buržoazní vojenskosoologické konstrukce

V uplynulých třiceti letech došlo v kapitalistických státech k bouřlivému rozvoji vojenskosoologického bádání. Jestliže si ještě nedávno někteří američtí sociologové stěžovali, že sociologie vojenství je popelkou a nemůže počtem publikací soutěžit například se sociologií rodiny nebo sociologií volného času, pak je dnes situace právě opačná. V nejnovějších bibliografických přehledech se uvádí přes tisíc titulů, které se zabývají sociologickou analýzou vojenské organizace, vojenského povolání nebo vojenských systémů.

Pozorný čtenář této společenskovední produkce, z kvantitativního hlediska bezesporu působivé, však nemůže přehlédnout některé její důležité rysy:

Vývoj buržoazní sociologie vojenství těsně souvisí s militarizací kapitalistických států a s formováním jejich agresivní vojenské politiky.

Buržoazní sociologie vojenství plní především ideologickou funkci. Obhajuje buržoazní politický systém, zastírá a zatemňuje třídní antagonismus kapitalistické socioekonomické formace a snaží se popřít třídní podstatu imperialistického státu a jeho hlavního nástroje — ozbrojených sil. Propaguje iluze o nadtřídním, celonárodním poslání buržoazních armád, šíří iluze o jejich apolitickém charakteru a podporuje jejich profesionalizaci a zkomercionalizovanou brannou politikou. Je ideologickým prostředkem kontrarevolučního násilí a jedním z významných nástrojů soudobého antikomunismu ve vojenskoteoretické oblasti.

Buržoazní sociologie vojenství plní také funkci sociotechnickou. Spolu s politikou, teorií řízení, sociální psychologií a dalšími společenskovedními obory stojí ve službách buržoazních armádních institucí. Pomáhá při koncipování vojenské politiky, při řízení ozbrojených sil i při jejich přípravě k válečnému nasazení. Podílí se

na náborových kampaních zaměřených na získání dostatečných počtů vojáků a důstojníků pro vojenskou službu, asistuje při projektování sociální organizace a struktury armád, pomáhá řešit složité otázky sociální mobility a sociální problémy spjaté s vědeckotechnickou revolucí ve vojenství. Nemalá úloha je jí připisována i při výzkumu vztahů mezi armádou a společností, při zjišťování politických názorů a postojů vojáků i civilního obyvatelstva a při přípravě programů ideologické výchovy vojsk.

Buržoazní sociologie vojenství plní rovněž poznávací funkci, i když jsou její gnoseologické předpoklady limitovány některými subjektivistickými a pozitivistickými vstupy. Od dob svého vzniku prošla složitým vnitřním vývojem, v jehož průběhu se vystřídala řada teoretických přístupů. Psychologové zabývající se sociálními výzkumy degradovali složité sociální jevy ve vojenské oblasti na pouhou hru instinktů a emocí. Stoupenci pluralistického behaviorismu kladli důraz na výzkumy chování velkých sociálních skupin vojáků. Neopozitivisté zdůrazňovali matematickou disciplinovanost a tzv. objektivní neutralitu při práci s fakty a veškeré naděje upínali ke statistickým procedurám. Zastánci strukturálního funkcionalismu otevřeli cestu k spekulacím, k subjektivistickému modelování a k formalistické typologii. Zájem o problémy vojenské mikrostruktury, typický pro první poválečné desetiletí, byl později nahrazen zájmem o armádní makrostrukturu a o vztahy mezi armádou a společností.

Obecně platí, že nebezpečí subjektivismu a mystifikací je v buržoazní sociologii vojenství tím větší, čím více se předmět jejího zájmu přesouvá od dílčích, mikrostrukturálních aspektů vojenského života směrem k výzkumu makrostrukturálních, komplexních otázek týkajících se vojen-

ských systémů jako celku. To, že v buržoazní sociologii neexistují nosné, vědecky spolehlivé obecné teorie společnosti, zřejmě nelze vykompenzovat ani sebedůmyslnějšími formálními, procedurálními a metodickými postupy.

Je přirozené, že vůči těmto nedostatkům buržoazního vojenskociologického myšlení nezůstali imunní ani ti představitelé buržoazní vědy, kteří horlivě propagují svou „vědeckou objektivitu a neutralitu“ a propadají ničím neopodstatněné víře v možnou existenci „nadtřídní sociologie“. Mezi stoupence tohoto sociologického scientismu patří i profesor Chicagské university Morris Janowitz. Tento autor zaujímá mezi buržoazními vojenskými sociology bezesporu vedoucí postavení. Jako předseda amerického vojenského meziuniverzitního semináře ovlivňuje vojenskociologický výzkum na všech sociologických pracovištích v USA a jako předseda pracovní skupiny *Ozbrojené síly a společnost* při Mezinárodní sociologické asociaci vyvíjí stejnou aktivitu i v mezinárodním měřítku. Pro dráhu vojenského sociologa se Janowitz rozhodl již krátce po druhé světové válce. V roce 1948 publikoval spolu s E. A. Shilsem stať *Koheze a dezintegrace Wehrmachtu za druhé světové války*, v níž na základě šetření mezi zajatými fašistickými vojáky dospěl k závěru a určující roli primárních skupin pro bojovou efektivnost nacistické armády. Po delší přestávce, v roce 1959, vyšla jeho syntetická práce *Sociologie a vojenská instituce*, v roce 1960 pak monografická studie *Profesionální voják: sociální a politický portrét*. Kromě toho je autorem řady dílčích statí a vydavatelem sborníků věnovaných vojenskociologické problematice. Janowitz jako první z amerických vojenských sociologů pojal armádu jako sociální systém charakterizovaný mnohými vazbami ke společnosti. Formuloval pracovní hypotézy o lidských a sociálních souvislostech vědeckotechnické revoluce ve vojenském. Škoda, že tyto hypotézy nebyly alespoň s minimální seriózností testovány a že nebyla verifikována jejich gnoseologická hodnota. Místo toho jsou s nekritickým souhlasem přejímány jako nosná teorie mnohými sociology v USA i v západní Evropě a touto cestou proni-

kají do sociologie vojenství ideje manažerismu a „human relations“.

V této stati jde především o Janowitzovu typologii vojenských systémů, kterou poprvé publikoval v roce 1957 ve stati *Vojenské elity a výzkum války* a k níž se znovu vrátil v roce 1971 v článku *Vojenská organizace*.

1. Sociálně ekonomická podmíněnost vojenství — základní předpoklad marxisticko-leninské sociologické analýzy vojenských systémů.

Je všeobecně známo, že mezi sociologickými výzkumnými metodami zaujímá významné místo typologická procedura. Její podstata spočívá v hledání takových typů sociální skutečnosti, jež by si i při nezbytném stupni abstrakce zachovávaly podstatné znaky objektivní reality a umožňovaly organizovat a třídit sociologické poznatky. Vytvořené typy jsou teoretickými modely, jejichž poznávací hodnota je přímo úměrná počtu podstatných znaků, které se podaří v procesu logické abstrakce zachovat jako určující indikátory. Typologická procedura je vždy kompromisem mezi statistickou a monografickou metodou. Za získání ideálních typů se v ní platí jistou dávkou simplifikace, neboť ve vytvořených modelech není prostor pro zachycení nevyčerpatelné rozmanitosti a proměnlivosti sociálních útvarů nebo jevů, které jsou objektem zkoumání.

Z této stručné charakteristiky typologické procedury vyplývá, že nejnáročnější při její aplikaci je volba indikátorů. V marxisticko-leninské sociologii patří k základním ukazatelům ty znaky, které vypovídají o sociálně ekonomické a třídní podmíněnosti sociálních struktur a sociálních procesů. To platí nejen v obecné sociologii, zabývající se studiem společnosti jako celku, ale i v dílčích, oborových sociologiích, zkoumajících jednotlivé, specifické stránky sociální struktury. Mimořádně naléhavý je tento požadavek i v sociologii vojenství, neboť vojenská aktivita se vždy vyznačovala a vyznačuje mimořádně těsnými vazbami k sociálně ekonomické a třídní struktuře společnosti.

Tato skutečnost byla mnohokrát zdů-

razněna již v dílech zakladatelů marxismu-leninismu.

V. I. Lenin napsal v roce 1916, uprostřed první imperialistické světové války, v jednom ze svých dopisů:

„Nynější imperialistická válka *není výjimka*, nýbrž typický jev za imperialistické epochy... Nelze pochopit nynější válku, nepochopíme-li epochu [Lenin 1957 : 200].

V. I. Lenin těmito slovy reagoval na Bucharinův článek, který v rozporu s materialistickým pojetím dějin pokládal světovou válku za ojedinělý jev a při analýze jejích příčin zcela abstrahoval od teorie imperialistického státu. V Leninově díle byla zdůrazněna těsná závislost válek a armád na charakteru dané sociálně ekonomické formace a byly zde v nových historických podmínkách rozvinuty myšlenky K. Marxe a B. Engelse o vzájemné podmíněnosti ekonomiky, politiky a vojenství.

Materialistické pojetí dějin zbavilo války a armády mýtů a legend. Odhalilo, že vojenství se v kterékoli historické epoše koneckonců rozvíjí podle stejných zákonů, jakými se řídí vývoj společnosti jako celku.

B. Engels, který se těmito otázkami zabýval systematicky, prokázal již v minulém století na bohatém historickém materiálu, jak se v jednotlivých epochách společenského vývoje měnila organizace, výzbroj i způsob bojové činnosti vojsk a jak tyto změny souvisely s přeměnami ve výrobním způsobu, se změnami ve výrobních silách a výrobních vztazích.

Výsledky cílevědomého výzkumného úsilí umožnily B. Engelsovi, aby v letech 1876—1878 v souvislosti s kritikou subjektivně idealistické teorie násilí, jejímž autorem byl E. Dühring, dospěl k tomuto závěru:

„Nic není tak závislé na ekonomických podmínkách jako právě armáda a loďstvo. Výzbroj, složení, organizace, taktika a strategie závisí především na příslušném stupni výroby a na komunikacích. Nepůsobilý tu převratně „volné výtvořky rozumu“ geniálních vojevůdců, nýbrž vynálezy lepších zbraní a změna v lidském materiálu, ve vojácích...“ [Engels 1966 : 173].

Z Engelsova díla vyplývá, že sociálně ekonomická podmíněnost válek a armád se nevztahuje pouze k organizaci, výzbroji a taktice ozbrojených sil, ale že se stejnou měrou dotýká i sociálního profilu armád, charakteru toho či onoho vojenského systému i místa a role dané armády ve složité struktuře sociálních a politických vztahů. V Engelsově vojenskoteoretickém odkazu nacházíme precizní charakteristiky starověkých vojenských systémů determinovaných otrokářským výrobním způsobem, a dále charakteristiky středověkého vojenství, jehož profil byl především určen feudálními výrobními vztahy opírajícími se o vlastnictví půdy a mimoekonomické přinucení pracovní síly. Také rozbor vojensko odborných i sociálně politických aspektů buržoazního vojenství je u B. Engelse nerozlučně spjat s výzkumem kapitalistické sociálně ekonomické formace a se vším, co nového — především v podobě politické emancipace buržoazie a rolnictva — přineslo období rozkladu feudalismu a buržoazních revolucí.

Závislost ozbrojených sil na charakteru sociálně ekonomických poměrů panujících ve společnosti nelze vztahovat jen na rozměry celé historické epochy, ale je nutno ji sledovat i ve zcela konkrétních projevech vztahujících se k té či oné válce, k té či oné armádě. Dynamika sociálně ekonomického a politického vývoje každé společnosti je neúprosná a prakticky nepřetržitě ovlivňuje vojenské systémy států a sociálně politický profil ozbrojených sil. V. I. Lenin například v souvislosti s porážkou carské armády u Port Arturu v roce 1905 napsal: „... carismus je překážkou pro moderní, vysokým požadavkům odpovídající organizaci vojenství — téhož vojenství, kterému se carismus odnával celou duší, kterým se nejvíce pyšnil, kterému přinášel nezměrné oběti, neohlížeje se na žádnou opozici lidu. Obilná hrobka — tou bylo samoděržaví na poli vnější obrany, této své nejbližší a nejmilejší, abych tak řekl, speciality“ [Lenin 1954 : 43—44].

V této souvislosti V. I. Lenin znovu zdůraznil těsnou souvislost mezi vojenskými a sociálně ekonomickými předpoklady vojenské aktivity: „Spojitost mezi

vojenskou organizací země a veškerým jejím ekonomickým a kulturním zřízením nebyla ještě nikdy tak úzká jako nyní. Vojenský krach se proto musel projevit jako počátek hluboké politické krize“ [Lenin 1953 : 44].

Zdůrazňuje-li marxismus-leninismus sociálně ekonomickou podmíněnost vojensství, neznamená to, že by přehlížel tak významnou a citlivou oblast vojenské aktivity, jakou je relativní autonomie ozbrojeného násilí v dějinách. Historie třídně antagonистických společností poskytuje nepřehledné množství důkazů o tom, že armády a vojenské organizace představovaly vždy subsystém vyššího sociálního systému, který byl reprezentován panujícími sociálně ekonomickými a mocensko-politickými vztahy. Existují však také důkazy o tom, že tento subsystém, jakmile jednou vznikl, uplatňoval silné tendence k relativní autonomii, tendence, které začínají u ambiciózních požadavků armád po jistém stupni emancipace a mohou končit násilnými intervencemi ozbrojených sil namířenými proti stávajícímu mocenskopolitickému systému. Důkazy potvrzující toto potenciální nebezpečí, jež vyplývá z existence masových, stálých armád, nacházíme nejen v dějinách starověké Číny, Egypta, Říma, ale i v historii feudálních a kapitalistických společností.

Relativní autonomie ozbrojeného násilí se však historicky neprojevovala pouze ve formě politických ambicí, jejichž nejvýraznější formou jsou pokusy o nastolení vojenské diktatury, ale i v tom, že armády v určitých historických podmínkách mohly anticipovat některé rysy budoucího vývoje občanské společnosti. B. Engels sám upozornil, že například feudální armády představovaly uprostřed feudální roztržitosti a rozdrobenosti enklávu řádu, k němuž civilní společnost dospěla až po několika staletích. Také K. Marx v *Úvodu ke kritice politické ekonomie* z roku 1857 zdůrazňuje, že válka se vyvíjí dříve než mír a že bude účelné vyloužit způsob, jak se za války a v armádách vyvíjejí některé sociálně ekonomické poměry dříve než ve společnosti. Též roku v dopise B. Engelsovi napsal:

„Dějiny armád potvrzují názorněji než co jiného správnost našeho názoru o souvislosti výrobních sil a sociálních poměrů. Armáda je vůbec důležitá pro ekonomický vývoj. Například mzda se poprvé plně vyvinula ve středověku v armádě. Právě tak bylo u Římanů *peculium castrense* první právní formou, v níž bylo uznáno movité vlastnictví těch, kdo nebyli otcí rodin. Rovněž i cechovníci má svůj počátek v korporaci fabri. Zde je také poprvé ve velkém použito strojů. Dokonce se zdá, že i zvláštní hodnota kovů a jejich použití jako peněz spočívá původně — jakmile minula Grimmova doba kamenná — na jejich válečnickém významu. Také dělba práce uvnitř jednoho odvětví se poprvé uskutečnila v armádě. Dále jsou v dějinách armády velmi výstižně shrnuty celé dějiny občanských společností [Marx 1969 : 215].

Jaká poučení z těchto poznatků vyvodit?

Armády jako zvláštní společenské organizace se vyvíjejí pod určujícím vlivem jednotlivých společenskoekonomických formací a v jejich rámci pod vlivem té či oné konkrétní společnosti. Mají však svůj relativně samostatný vývoj, který jim umožňuje hrát významnou roli ve společnosti nejen v době války, ale i v míru, a to nejen v oblasti politiky, ale i v ekonomice a kultuře. Zaměření a účinnost tohoto jejich vlivu je však koneckonců opět determinována charakterem dané sociálně ekonomické formace i společnosti a sociálně ekonomickými poměry, které v příslušné etapě společenského vývoje převládají.

Společně s V. I. Leninem můžeme tvrdit: Nelze porozumět ničemu z vojenské politiky, z organizace a výstavby kterékoliv armády, nepochopíme-li charakter epochy.

Důsledné respektování těchto materialistických východisek vyžaduje, aby byl stejně důsledně při sociologické analýze armády a vojenských systémů respektován třídní přístup.

B. Engels již v minulém století prokázal, že teprve se vznikem soukromého vlastnictví a se vznikem tříd se objevila nevyhnutelnost disponovat silou, s jejíž

pmoci by mohla třída otroků udržovat v područí třídu otroků. Tak vznikl stát, s nímž je spjato postupné vyčleňování zvláštní skupiny lidí, jejichž úkolem je vykonávat moc nad ostatními sociálními skupinami, a tak vznikají zvláštní oddíly ozbrojených lidí — policie a stálá armáda — jako cizí, nad lidem stojící a lidu nepřátelská síla.

Stálé armády vznikly na určitém stupni společenského vývoje jako součást politické nadstavby třídně antagonistické společnosti, která se klene nad historicky vzniklými vykořisťovatelskými výrobními vztahy.

Proto také armády třídně antagonistických společenskoeconomických formací jako „ozbrojené síly vykořisťovatelského státu představují ‚vojenský odlitek‘ sociálně ekonomické struktury, která je zrodila, a politického systému dané společnosti. Jejich poslání, principy výstavby, výcviku i výchovy jsou určovány charakterem společenského a státního zřízení“ [Marxismus-leninismus 1971 : 187—188].

Ve válkách a armádách se jako v zrcadle odrážejí zákonitosti života společnosti a jednotlivých tříd, stupeň rozvoje výrobních sil dané společnosti, charakter jejich výrobních vztahů i sociální konflikty či rozpory, které v té či oné etapě prožívá.

Na pozadí těchto určujících materiálních a třídních podmínek života společnosti se pak v souladu se změnami ve vojenské technice a vojenském umění a v návaznosti na změny v mocenskopolitickém systému jednotlivých států vyvíjely i specifické formy vojenských systémů.¹

Pro evropské státy v období raného feudalismu byl charakteristický *feudálně rytířský vojenský systém*, který odpovídal politické roztržitosti a ekonomické rozdrobenosti feudální struktury a v němž nezbytnou integritu zájmů zabezpečovala personální identita vojenských a politických představitelů společnosti. V období krize feudalismu, kdy se v rámci této sociálně ekonomické formace projevují první ekonomické předpoklady budoucího kapitalistického vývoje, se vyvinul *feudál-*

ní žoldnéřský systém. Integrata zájmů vojenských a politických představitelů byla zajišťována smlouvami o koupi a prodeji vojenské pracovní síly, uzavíranými mezi představiteli politické moci, vojenskými podnikateli a žoldnéři. V období vzniku feudálních absolutistických monarchií, kdy se vytvořily podmínky pro vznik stálých armád, se objevil *feudálně aristokratický vojenský systém*, který skoncoval s labilitou, nespolehlivostí a nestálostí žoldnéřského vojenského systému. Integrata zájmů vojenských a politických představitelů byla zabezpečována personální nebo příbuzenskou unií mezi nejvyššími důstojníky a představiteli šlechtické nebo královské moci, aristokratickou výlučností důstojnických funkcí a v některých případech i jejich koupí a prodejem.

V kapitalistické sociálně ekonomické formaci — alespoň v těch státech, kde diktatura buržoazie na sebe vzala formu pluralistické parlamentní demokracie — se setkáváme s *buržoazně demokratickým vojenským systémem*. Integrata zájmů vojenských a politických představitelů je zde zabezpečována legislativními normami vymezujícími kompetence účastníků, ale především sociálními mechanismy ovládajícími kultivaci důstojnického sboru jako zvláštní privilegované vrstvy a regulujícími záměrný, třídní výběr zájemců o vojenské povolání, jakož i cílově řízený socializační proces, jehož účelem je *bezvýhradně* podřízení ozbrojených sil zájmům vládnoucí buržoazie. V zemích, v nichž monopolistická buržoazie sáhla k nastolení otevřené politické diktatury, se objevil *fašistický vojenský systém*. Integrata zájmů vojenských a politických představitelů je v něm zabezpečována těsnou aliancí i personální unií mezi představiteli fašistické diktatury a armádních institucí a mimořádně rigorózním systémem politické i policejní fašistické kontroly nad ozbrojenými silami. V těch kapitalistických státech, v nichž představitelé ozbrojených sil uzurpují politickou moc nebo alespoň usilují o posílení svého vlivu na mocenskopolitická centra v zemi,

¹ Vojenským systémem rozumíme komplexní soustavu opatření směřujících a) k zabezpečení organizační výstavby, výcviku a přípravy ozbrojených sil, b) k zajištění doplňování ozbrojených sil novou

bojovou silou a jejich materiálního a technického zabezpečení, c) k vymezení a zajištění odpovídajícího postavení armády ve společnosti a k realizaci jejich vnějších i vnitřních funkcí.

se setkáváme s *militaristickým vojenským systémem*. V něm se představitelé ozbrojených sil přímo podílejí na politické exekutivě s cílem podřídit politický, kulturní a sociální život společnosti zájmům nejreakčnějších a nejagresivnějších skupin monopolistické buržoazie a povýšit vojenské prostředky na hlavní nástroje politiky.

Jako zvláštní typy vojenských systémů je možno vyčlenit *revoluční a národně osvobozené systémy*, s nimiž se setkáváme v některých zemích v období krize feudalismu nebo všeobecné krize kapitalismu, v období sociálních revolucí a národně osvobozených zápasů. Hlavními představiteli vojenskopolitické aktivity v těchto systémech jsou vykořisťované lidové masy a zotročené a ujařmené národy bojující za své osvobození.

V socialistické sociálně ekonomické formaci vznikl kvalitativně nový typ vojenského systému — *socialistický vojenský systém*, jehož zvláštností je, že nevyplývá z inherentních potřeb vládnoucí třídy, jako tomu bylo v epoše feudalismu či kapitalismu: jeho existence je výrazem objektivní nutnosti dané potřebou obrany socialistické vlasti před nebezpečím útoku ze strany imperialistických států. Integrata zájmů vojenských a politických představitelů v tomto systému vyplývá z identity cílů opírající se o jednotu armády a lidu, o principy proletářského internacionalismu a o princip vedoucí úlohy dělnické třídy vedené marxisticko-leninskou, revoluční dělnickou stranou.

2. Ideální typy Morrisa Janowitze — projev subjektivismu a scientismu ve vědě.

Od doby, kdy Max Weber zavedl do sociologie metodologii „ideálních typů“, stalo se její používání v buržoazních společenských vědách obvyklým. Je po ruce vždy, když zkoumaný problém nelze postihnout běžnými technikami empirického výzkumu, neboť přesahuje možnosti pouhé kvantifikace faktů. Nabízí se i tehdy, chce-li se buržoazní věda vyhnout riziku generalizující metody, pro kterou není vybavena spolehlivou filozofickometodologickou základnou. Typologická metoda je tolerantní a pro badatele může mít téměř charitativní význam. Zapříisáhlého empiri-

ka uchrání před nařčením z fetišizace faktů, neboť ho nabádá, aby zkonstruoval více či méně ideální model studovaných jevů. Teoretika uchrání před nařčením ze subjektivismu, neboť se předpokládá, že ideální model vždy pokulhává za skutečností. Oběma typům badatelů pak propůjčí placet vědeckosti, neboť tříditi, typizovat a modelovat poznatky patří k principům vědecké práce.

Buržoazní sociologie vyprodukovala množství klasifikačních a typologických modelů různých politických systémů. Není proto náhodou, že typologická procedura se s vtíravou neodbytností prosazuje i v tak citlivé oblasti, jakou jsou vztahy mezi armádou a společností. Je často přijatelná především proto, že je kompromisní. V pojetí buržoazních vojenských sociologů je zpravidla právě tak chudě abstraktní jako povrchně empirická. Většina autorů se snaží zastrčit tyto zjevné slabiny scientismem a formální metodologií. V jejich teoretických přístupech se projevuje zřejmá snaha ignorovat světonázorové a ideologické aspekty vědecké metodologie a třídně historickou podmíněnost studovaných jevů. Ahistorismus typologické procedury má v pojetí buržoazních vojenských sociologů i výrazné antikomunistické a antikomunistické dimenze, které se projevují dvojím způsobem. Jednak tím, že do toho či onoho ideálního modelu jsou zařazovány zcela nesrovnatelné a historicky odlišné typy vojenských systémů, jednak tím, že řada autorů pokládá za nutné se uchýlovat k zjevným antikomunistickým invektivám a osočovat vojenský systém socialistických států.

Typologická procedura se u buržoazních autorů zpravidla opírá o subjektivisticky volená kritéria, což ve skutečnosti znamená, že s každým novým autorem se může objevit nová typologie v závislosti na tom, jaké indikátory tento autor preferuje.

Tak například M. D. Feld [1958 : 3—40] rozlišuje vedle systémů založených na dominanci vojáků (systémy vnější a vnitřní dominance) vojenské systémy založené na politické rovnosti. Tyto systémy jsou údajně trojího druhu:

a) systémy uzavřené rovnosti (charakteristické pro aristokratickou společnost);

- b) systémy otevřené rovnosti (charakteristické pro industriální kapitalistickou společnost);
- c) systémy tzv. ideologické rovnosti, kde vazby armády ke společnosti jsou dány „doktrinárními závazky“ (charakteristické pro tzv. totalitní státy).

S. P. Huntington (1957) rozlišuje pět typů vojenských systémů, tentokrát podle

- a) kritéria vojenskopolitické moci,
- b) kritéria vojenského profesionalismu,
- c) kritéria ideologie převládající ve společnosti.

S. Andrzejewski, polský emigrant žijící v Londýně (1954) dospěl cestou obdobných spekulací k osmi typům vojenských systémů podle

- a) „koeficientu vojenské účasti“, tj. podílu vojensky použitelných jednotlivců z celkového počtu obyvatelstva,
- b) stupně podřízenosti vojsk vojenskému velení,
- c) stupně sociální soudržnosti vojsk.

Ve výčtu autorů, kteří se pokusili o typologii vojenských systémů, bychom mohli pokračovat. Jejich charakteristickým rysem je, že většina z nich se snaží pomoci nejrůznějších metodologických postupů charakterizovat kapitalistický vojenský systém jako ztělesnění souladu a harmonie, jako syntézu demokracie s vojenským profesionalismem a do protikladu stavět vojenský systém socialistických zemí jako prototyp „totalitarismu“. Mnozí autoři používají pojmu „totalitní“ i pro označení fašistického vojenského systému.

Tak například již zmíněný S. P. Huntington charakterizuje vojenský systém fašistického Německa a dalších tzv. totalitních států jako typ vyznačující se anti-militaristickou ideologií, nízkou vojenskopolitickou mocí a nízkým stupněm vojenského profesionalismu. Autor zřejmě zapomíná, že celý fašistický systém hitlevského Německa byl vybudován na nejreakčnějších militaristických doktrínách, na maximální vojenskopolitické despotické moci a na vysokém stupni vojenského profesionalismu sahajícího do pruské historie 19. století.

Nemalé problémy má s typologickou procedurou i Morris Janowitz. Tento autor

formuloval v roce 1964 své vědecké vyznání takto:

„Sociologie vojenských institucí byla a je zatížena otázkou hodnot, zvláště hodnot sociologa. Základní předpoklad, kterým se řídím ve své vlastní práci, je ten, že studium vojenských institucí musí být předmětem vědecké analýzy. Aby se staly předmětem vědecké analýzy, musíme k výzkumu přistupovat na vědeckém základě. Bylo nezbytné usilovat o překonání zkomolenin, jež pramení ze skrytých, i když explicitních předpojatostí nebo z nátlaku politických zájmů. Sociologie vojenských institucí se stane významným počinem jedině tehdy, budou-li vědci schopni projektovat sami sebe do institucionálního života armády“ [Janowitz 1964 : 7–8].

Posuďme, jak se M. Janowitzovi tato autoprojekce do institucionálního života armády daří. Rozlišuje čtyři typy vojenských systémů:

- a) aristokraticko-feudální typ,
- b) demokratický typ,
- c) totalitní typ,
- d) typ kasárenského státu.

Snad nejbližší realitě je při rozboru *aristokraticko-feudálního typu*. Konstatuje, že v tomto typu jsou civilní a vojenské elity funkčně a sociálně integrovány a že úzká rekrutační základna a monolitní mocenská struktura vytvářejí dostatečnou základnu pro civilní politickou kontrolu armády. Všimá si i rigidní hierarchie v tomto vojenském systému a svou úvahu uzavírá těmito slovy: „Rod, rodinné vztahy a společná ideologie zajišťují, že armáda bude ztělesňovat ideologie dominantních skupin ve společnosti. Politická kontrola je civilní kontrolou, protože existuje identita zájmů mezi aristokratickými a vojenskými skupinami. Odpovědnost armády vyplývá z její příslušnosti k vládě. Důstojník bojuje, protože má pocit, že si sám vydává rozkazy“ [Janowitz 1964: 339].

Do složitější situace se Janowitz dostává u *demokratického typu*. Tvrdí, že ve vojenských systémech tohoto typu jsou civilní a vojenské elity ostře odlišeny a že civilní politické elity vykonávají kontrolu nad armádou prostřednictvím formální soustavy pravidel, v nichž jsou specifi-

kovány funkce armády a podmínky, za nichž armáda může projevit svou sílu. Uvádí, že vojenští představitelé zde „poslouchají vládu, neboť věří, že je jejich povinností a jejich povoláním bojovat. Profesionální etika, právě tak jako demokratické parlamentní instituce, zaručuje civilní politickou dominanci. Důstojník bojuje, protože ho k tomu zavazuje jeho životní dráha“ [Janowitz 1971 : 25].

Především je nutno vznést pochybnosti vůči tezi, že v tzv. demokratickém typu jsou civilní a vojenské elity ostře odlišeny. Je pravda, že buržoazie se postarala o institucionální, fyzickou, sociální i psychologickou izolaci armád. Nelze však přehlédnout, že toto opatření bylo především vyvoláno nebezpečím, které plyne z existence ozbrojených sil pro kapitalistický politický systém jako takový. Vládoucí politické kruhy totiž spatřovaly v izolaci armády nejvyšší záruku její integrace ve svém politickomocenském systému. Buržoazie není a nikdy nebyla politicky a sociálně homogenní třídou (třídní jednota se projevuje jen v boji proti revolučnímu a dělnickému hnutí), a proto nebylo plně připoutání ozbrojených sil ke konkrétním momentálně vládnoucím skupinám ani žádoucí, mohlo být i nebezpečné. Buržoazní zákonodárci proto hledali takové uspořádání, které by umožňovalo kdykoliv použít ozbrojené síly ve prospěch buržoazie vůbec, ale které by současně armádám znemožňovala vymknout a zpronevěřit se tomuto svému poslání tím, že by intervenovaly v politickém soupeření jednotlivých skupin buržoazie nebo dokonce vystoupily proti buržoazii jako společenské třídě. V tom spočívá skutečný smysl buržoazních teorií tzv. „nepolitické armády“.

M. Janowitz si je jistě vědom, že jeho „ostře diferencovaný“ důstojnický sbor je tisícerými svazky spjat s vládnoucí buržoazií. Tyto svazky se realizují

- a) v rovině politických funkcí ozbrojených sil,
- b) v systému třídního výběru zájemců o vojenskou povolání,
- c) ve struktuře sociálních pozic, které důstojnický sbor zaujímá ve společnosti,
- d) v elitarismu důstojnického sboru vychovávaném v duchu oddanosti panství

monopolistické buržoazie a v duchu vojenskoprofesionálního nacionalismu a antikomunismu.

Všeobecně je známo, že již v devatenáctém století si nově vznikající důstojnický sbor udržoval nejtěsnější kontakty s vládnoucími buržoazními kruhy a navíc udržoval těsné svazky s politickou reakcí, která byla v tehdejší době reprezentována šlechtickými a monarchistickými elementy. Sociální profil pruského důstojnického sboru charakterizoval B. Engels již v roce 1887 těmito slovy: „...důstojnická šlechta se dostatečně rozmnožila jak přirozenou, tak umělou cestou, aby mohla opět zaujmout dřívější vládnoucí postavení v armádě, a stát se stále víc odcizuje zájmům širokých lidových mas a mění se v konsorcium agrárníků, burziánů a velkoprůmyslníků k vykořisťování lidu... Obchodní kmotrovství, které nyní vládne mezi agrární a vojenskou šlechtou — až po císařské pobočníky — a mezi buržoazními spekulanty se snadno může stát osudným pro zásobování armády v poli“ [Engels 1967: 378—379].

Ani dnes nelze zavírat oči před existencí nejen sociálních, ale i ekonomických a politických kontaktů, které existují v kapitalistických státech mezi představiteli ozbrojených sil a představiteli hospodářského a politického života. Nelze přehlížet existenci vojenskoprůmyslového komplexu, o němž v případě USA C. W. Mills napsal ve své Mocenské elitě:

„Americký kapitalismus je teď z velké části vojenským kapitalismem a nejdůležitější vztah kapitálově silných korporací ke státu spočívá v zájmové shodě mezi vojenskými pohlaváry a korporáčními magnáty, diktované potřebami vojska a korporací“ [Mills 1966: 331].

C. W. Mills i mnozí další američtí autoři, jako F. J. Cook a jiní dospěli k závěru, že pod záminkou bezpečnosti a odborné expertizy uzurpovali američtí vojenští představitelé neúměrně silnou moc v ekonomické, politické i ideologické oblasti a na platformě vojenskoprůmyslového komplexu vytvořili vojenskou kliku, která ve spolupráci a spojení s představiteli monopolistické buržoazie ovládá veškerý život země.

Tváří v tvář této skutečností je těžko vysvětlitelné, proč Morris Janowitz v roce 1960 pokládal za nutné odmítnout teoretickou koncepci C. W. Millse:

„C. W. Mills předpokládá, že současní vojenští představitelé jsou srovnatelní s manažery podniků a jsou dokonce v jistém smyslu manažery, kteří jsou navzájem zaměnitelní mezi různými typy organizací a tvoří tak mocenskou elitu. Jen málo se lze poučit z teorie, kterou lze redukovat na prostou formuli, že manažer je manažer bez ohledu na jeho organizační prostředí“ [Janowitz 1960 : 73].

Ostatně Janowitz není jediným americkým sociologem, který se snaží pomocí kategorií převzatých z formální sociologie organizace popřít závěry C. W. Millse. Na 7. světovém sociologickém kongresu ve Varně se k jeho názoru připojil D. Segal, neboť i podle jeho mínění Millsův model je nejen „simplifikující, ale i špatný“. Segal tvrdí: „Model mocenské elity vojenskoprůmyslové dominance předpokládá izomorfní organizaci v obou oblastech. Izomorfismus umožňuje snadnou záměnu personálu. Pokračující diferenciací obou struktur projevující se jednak zachováním vojenské kvalifikace jako primárního kritéria pro vojenské povýšení, jednak zakládáním a rozvojem civilních organizací v nebyrokratickém směru ztěžuje utváření vojenskoprůmyslového komplexu v strukturální rovině“ [Segal 1970: 1—2].

Pozorný čtenář velmi dobře ví, že Millsovi nešlo o důkazy přenosnosti vojenských zkušeností a kvalifikace do civilní ekonomické a politické sféry, ale naopak o odhalení nového mocenského centra ohrožujícího samy principy buržoazní demokracie ve Spojených státech.

Byl si vědom, že situace je mnohem vážnější, než aby při jejím posuzování bylo možno se omezovat pouze na přiznání zvětšujícího se vlivu vojáků z povolání v sociální struktuře USA. Nikoliv náhodou napsal: „Existuje tedy v nejvyšších amerických kruzích „militaristická klika“? Lidé, kteří se pokoušejí tento názor dokazovat (jako nedávno soudce Nejvyššího soudu Williams O. Douglas a armádní generál Omar Bradley), dokazují jen zvětšený vliv vojenských činitelů z povolání. Právě proto jejich důkazy, pokud

se týkají struktury elity, nejsou definitivní a obyčejně si navzájem odporují. Myšlenka vojenské kliky, chápeme-li ji správně, znamená víc než pouhou nadvládu vojenských představitelů. Zahrnuje i jednotu zájmů a koordinaci dílů mezi hospodářskými, politickými a vojenskými činiteli.

Naše odpověď na otázku „Existuje dnes vojenská klika?“ zní: „Ano, vojenská klika existuje“. Mnohem přesněji ji však označujeme jako mocenskou elitu, neboť se skládá z představitelů hospodářských, politických i vojenských, jejichž zájmy se stále více sblížují“ [C. W. Mills 1966: 272 až 273].

Profesor Janowitz jistě zná statistické údaje o nebezpečném militaristickém trendu, který je typický pro jeho vlastní zemi i pro řadu západoevropských států. V *Profesionálním vojákovi* ostatně dokázal, že zná i mechanismy a cesty, jejichž prostřednictvím se představitelé amerických ozbrojených sil dostávají k moci. Pokoušeli se poněkud lehkovazným způsobem snižovat nebezpečí, které z této reality vyplývá pro Spojené státy samy a pro světový mír, nezbyvá než odpovědět stejným způsobem: Jen málo se můžeme poučit z teorie, kterou lze redukovat na jednoduchou formuli, že v demokratickém modelu jsou civilní a vojenské elity ostře odlišeny a že vojenští představitelé jsou účinně motivováni pouze profesioální etikou.

Subjektivismus Janowitzových konstrukcí ještě více vyniká v těch pasážích, kde se zabývá charakteristikou tzv. *totalitního typu* vojenských systémů. Zcela v duchu buržoazní antikomunistické propagandy připisuje existenci tohoto typu nejen Německu (a částečně Itálii), ale i „Rusku“ [Janowitz 1971: 25]. Je anachronismem, jestliže ještě v sedmdesátých letech tohoto století odmítají někteří buržoazní vědci vzít na vědomí, že na území bývalého carského Ruska vznikl před šedesáti lety první socialistický stát světa, který později přijal oficiální název Svaz sovětských socialistických republik. Je pak zcela pochopitelné, že nemohou vzít na vědomí ani skutečnost, že v tomto prvním socialistickém státě byl v historické krátké době vybudován nový sociálně ekonomický a politický systém, v němž se vládnoucí tří-

dou stal dříve vykořisťovaný proletariát, a v němž společnost vedená revoluční, marxisticko-leninskou komunistickou stranou dosáhla nebývalých úspěchů v rozvoji ekonomiky, životní úrovně a socialistické demokracie. Sociolog zabývající se vojenskou problematikou by neměl přehlížet existenci sovětského socialistického vojenského systému, který prokázal svou sílu a odolnost nejen v období imperialistické vojenské intervence a občanské války v letech 1918—1922, ale i v době Velké vlastenecké války v letech 1941 až 1945, kdy jeho ozbrojené síly rozhodujícím způsobem přispěly k rozdrčení hitlerovského fašismu a japonského militarismu a přinesly svobodu stamiliónům lidí v Evropě i v Asii. Naopak, podrobná analýza by plně prokázala jeho pokrokový, revoluční charakter a jeho neslučitelnost s jakýmkoliv systémem imperialistických států.

I kdybychom připustili, že Janowitz rozumí pod pojmem „totalitní typ“ především fašistický vojenský systém, musíme konstatovat, že jeho závěry postrádají vědecké objektivitu. Nedělá si příliš starostí ani s příčinami vzniku „totalitního“ vojenského systému a prostě konstatuje: „Tam, kde historický vývoj nesměruje k demokratickému typu, vzniká jako náhrada aristokraticko-feudálního typu v průmyslových společnostech typ totalitní“ [Janowitz 1971: 25].

„Totalitní“ typ se tedy v Janowitzově pojetí objevuje nenadále jako antický Deus ex machina, aby se ujal své dominance všude tam, kde náhodou neexistuje „demokratický“ typ. Janowitz soudí, že „totalitní“ typ nevyrůstá ze žádné přirozené nebo sociální jednoty politických a vojenských elit. V celém dalším rozboru tohoto typu se pokouší stavět věci tak, jako by totalitní politická strana podrobila útlaku vznešené vojenské povolání a jeho nositele — důstojnický sbor. Svě úvahy končí slovy: „Pod stranickou kontrolou totalitní úchyly je ničena nezávislost profesionální armády. Důstojník bojuje, protože nemá žádnou alternativu“ [Janowitz 1971: 25].

Ideologické implikace těchto tvrzení jsou zřejmé. Janowitz se musí distancovat od fašistického hnutí, ale staví věci tak,

jako kdyby se toto hnutí dopustilo nejtěžšího zločinu tím, že zlikvidovalo klasický buržoazní důstojnický sbor, nadějí i ideál buržoazní demokracie. Tím se samozřejmě dostává na stanovisko, které je příbuzné nebo téměř totožné se stanoviskem amerického politologa S. P. Huntingtona, který o německém důstojnickém sboru napsal: „Stal se obětí nacismu a jeho zánik byl jednou z válečných pohrom. Ztělesňoval mnoho nejušlechtilejších a nejlepších prvků západní civilizace. Vznikl v období osvětlené reformy a byl motivován ideály bezúhonnosti, služby, vysokého standardu, povinnosti a věrnosti. Ať již byl kdykoliv, kdekoliv a pro jakékoliv účely použit, důstojnický sbor znamenal posilu rozumu, realismu a míru. Tím, že zanikl, Německo ani svět ničeho nezískaly“ [Huntington 1957: 122—123].

Nehoráznost těchto tvrzení vyvracejí dějiny evropského fašismu ve všech zemích, kde se tato forma nejreakčnější diktatury monopolistické buržoazie dostala k moci. Historie přesvědčivě dokazuje nepravdivost tvrzení, že fašismus „nevyrůstá ze žádné přirozené nebo sociální jednoty politických a vojenských elit“.

Sovětský historik A. A. Galkin uvádí: „V čisté podobě, bez propletení s militarismem, fašismus vůbec neexistuje. Ani zrod fašismu, ani nastolení fašistické diktatury není možné bez účasti militaristických sil. Všechny známé formy fašismu vznikly spojením fašistických a militaristických prvků, a proto se velmi často od sebe liší pouze tím, že v nich ty či ony prvky převládají“ [Galkin 1967: 108].

Právě tak tomu bylo i v hitlerovském Německu. Německý důstojnický sbor představoval již od devatenáctého století nejreakčnější, nejkonzervativnější politickou sílu v Evropě. Zrodil se z válek a válkami po staletí udržoval svou existenci. Rozhodující převahu v něm měli důstojníci šlechtického původu, především východopruští junkeri. Do aliance s nimi postupně vstupovaly buržoazní živly, které si rychle osvojovaly protirevoluční kontrarevoluční nenávisť vůči všemu pokrokovému a aktivně se podílely na potlačování revolučního dělnického hnutí, na přípravě a vedení imperialistických válek. Německý důstojnický sbor přímo ztě-

lesňoval imperialistické a militaristické choutky monopolistické buržoazie. Je teda zcela přirozené, že se stal nikoli obětí, nýbrž jedním z prvních spojenců fašistického hnutí. Pokud se mezi představiteli NSDAP a německými generály objevily rozpory, které někdy končily čistkou v řadách důstojnického sboru, netýkaly se podstaty a strategie nacistické politiky, ale spíše taktiky a tempa, s jakým nacisté hodlali uskutečňovat své světovládné plány. Německý důstojnický sbor, který za Výmarské republiky toužebně vzpomínal na zašlou slávu císařství a na dávná privilegia, ve své většině uvítal příchod fašistů k moci. Řada předních generálů se stala vedoucími funkcionáři nacistické strany a německý generální štáb jako celek se podílel na hitlerovských plánech imperialistické expanze a agrese. Nacistické plány odpovídaly zájmům německého důstojnického sboru zejména v těch bodech, kde slibovaly odvetu směřující k pošlapání mírové smlouvy z Versailles, kde slibovaly obnovu slávy Německa, znovu-získání kolonií cestou vojenské expanze, a kde se opíraly o antisemitismus.

Spojení mezi německým fašistickým hnutím a německým důstojnickým sborem stálo na pevných základech společného třídního zájmu — zájmu na vybudování nové válečné mašinerie, zájmu o násilné potlačení pracujícího lidu a dosažení světovlády.

Někdejší velkoadmirál nacistického válečného loďstva a Hitlerův nástupce K. Dönitz ostatně svého času napsal: „Podstatě vojáctví a jeho výchově k plnění povinností a ke službě společnosti cíle vytýčené Hitlerem vyhovovaly. Věřil jsem, že se Německo dalo správnou cestou“ [Dönitz 1958: 300].

Ve světle těchto historických skutečností neobstojí ani Janowitzova snaha ospravedlnit bojové motivace fašistického důstojnického sboru tvrzením, že tito důstojníci bojují, protože nemají „jinou alternativu“. Otázka bojových motivací je složitější, než jak ji Janowitz ve svých úvahách a jednotlivých typech vojenských systémů prezentuje. Při jejím řešení se nelze omezovat pouze na sociologické dimenze, ale je třeba posuzovat otázku komplexně, včetně rozboru ideologické a

hodnotové orientace důstojnického sboru a celé armády. V neposlední řadě pak je třeba brát v úvahu i charakter dané války. Sovětští autoři P. A. Žilin a S. S. Tuškevič ve studii *Politické cíle války a jejich vliv na sociální chování vojáků*, kterou předložili na 7. světovém sociologickém kongresu ve Varně, právem zdůrazňují: „Politické cíle války mají rozhodující vliv na sociální chování bojovníků. Tvoří nejstabilnější element v systému sociální regulace jejich činnosti na bojišti. Mají svůj výraz v ideologii, jakož i v psychologii důstojníků a mužstva a odrážejí se v úhrnné soustavě motivů, které podmiňují jejich chování v různých specifických procesech vojenské aktivity“ [Žilin, Tuškevič 1970: 2].

Je bezesporu projevem simplifikace, domnívá-li se někdo, že moderní důstojnický sbor může vyvíjet bojovou činnost za předpokladu, že je motivován pouze „profesionálně“ nebo tím, že nemá „jinou alternativu“. Důstojnický sbor, byť by byl sebevíce institucionalizován, je nedílnou součástí sociální struktury společnosti a přejímá hodnotový systém a ideologickou orientaci společenských tříd a vrstev, které v ní převládají. Proto také německý fašistický důstojnický sbor se vyznačoval patologickou třídní nenávisť vůči všem pokrokovým silám, vůči revolučnímu dělnickému hnutí, vůči fašismem porobeným a zotročeným národům. Jen tak je možno vysvětlit, že tento důstojnický sbor řídil operace, při nichž bylo zničeno jen v Sovětském svazu 1710 měst, přes 70 000 vesnic, a 25 miliónů lidí ztratilo své domovy. Nacistická vojska pod vedením tohoto důstojnického sboru zničila 32 000 průmyslových závodů, 65 000 km železničních tratí, vydrancovala 98 000 kolchozů, 1876 sovchozů a 2890 strojních a traktorových stanic. A to neuvádíme obrovské oběti na lidských životech, které přineslo civilní obyvatelstvo Sovětského svazu a ostatních porobených zemí v průběhu druhé světové války. Ostatně je všeobecně známo, že vedle prominentních fašistů byl mezinárodním soudním tribunálem v Norimberku uznán vinným za válečnou katastrofu i německý generální štáb a jeho členové byli prohlášeni za válečné zločince.

Posledním Janowitzovým typem je *typ kasárenského státu*. Tento typ přejímá autor z teoretické dílny amerického politologa, stoupence teorie elit, H. D. Lasswella. Lasswell již v roce 1941 zkonstruoval pesimistickou variantu vývoje společnosti, která údajně spěje k politické nadvládě specialistů v násilí. Tento stav by podle autora vedl k hlubokým zásahům do politického systému států, do sociální struktury, do distribuce hodnot i do výrobní sféry. Lasswell zřetelně straní liberální demokracii a odmítá svět „kasárenských států“. Cestu k překonání militaristického nebezpečí spatřuje v politické výchově lidu, v boji proti egocentrismu, v pěstování takových osobnostních systémů, které pomáhají jedinci začleňovat se do širší pospolitosti. Domnívá se, že k vítězství nad militarismem stačí propagace civilních hodnot proti militaristickým a věří, podobně jako před sto lety H. Spencer, že v budoucnu bude dynamické ekvilibrium pracovat proti militarismu, že s rozvojem industriální společnosti bude silít tendence k občanské pospolitosti.

H. D. Lasswell vyjádřil obavy liberálů z nebezpečí, které v podobě militarismu ohrožuje buržoazní demokracii. Jeho platonický protest proti militarismu se však nezabývá příčinami válek, krizí a nejistoty, neřeší konflikty dvacátého století a obchází základní sociální ekonomické příčiny militaristického vývoje. Nehledá třídní podstatu soudobého militarismu, příčiny jeho vzniku spatřuje v armádách samých a nikoli v politickém systému kapitalistické společnosti, které tyto armády slouží. Jako stoupenec teorie elit zcela abstrahuje od jakýchkoliv vazeb k třídním a politickým silám soudobého světa. Neuvědomuje si, že vojenští představitelé jsou jen exponenty ekonomických a politických zájmů buržoazie. Lasswellova hypotéza karárenského státu má i jistý kontrarevoluční akcent, neboť odmítá vojenského činitele vůbec a nepřipouští možnost pokrokové role vojáků a ozbrojených sil v revolučním boji proti kapitalismu, kolonialismu a národnostnímu útlaku.

Pokud jde o Morrisa Janowitze, nutno konstatovat, že Lasswellovy myšlenky dále nerozvíjí. Podobně jako Lasswell upozor-

ňuje, že v případě „kasárenského státu“ nemusí jít o absolutní dominanci vojáků v politice, ale pouze o vzestup moci vojenské elity za podmínek trvalého mezinárodního napětí. Své úvahy uzavírá tvrzením: „Kasárenský stát je novým typem koalice, v níž se vojenské skupiny přímo i nepřímo podílejí na předem nepředvídané velikosti politické a administrativní moci. Armáda si uchovává svou organizační nezávislost tím, že vstupuje do příslušných aliancí s civilními politickými skupinami. Důstojník bojuje za národní přežití a za slávu“ [Janowitz 1971 : 26].

Jak vyplývá z tohoto výňatku, i v tomto případě se Morris Janowitz omezuje při identifikaci bojových motivací důstojnického sboru na fiktivní hodnoty, jakými jsou „přežití“ a „sláva“. Ostatně i při analýze příčin vzniku kasárenského státu abstrahuje od sociálně ekonomických a třídních kořenů militaristické diktatury a spokojuje se zjištěním, že militarismus vzniká: „z nedostatku skutečných tradic a praxe s kontrolou armády, jakož i z neschopnosti civilních politických vůdců jednat relevantně a konzistentně“ [Janowitz 1964 : 341].

Janowitzovy úvahy se nevyvíjejí z běžného schématu buržoazních teorií militarismu a války. Pro tyto teorie je příznačné, že pro svou pozitivistickou a subjektivistickou orientaci postihují jen některé jevové a odvozené stránky militarismu. Většina z nich spatřuje hlavní zdroj zla v armádách samých, v jejich politické aktivitě, a odmítá zkoumat skutečné příčiny této aktivity a vzrůstající vojenské moci. Jiné teorie spojují militarismus s určitou činností státu, se sklony k vedení válek, s psychickými predispozicemi mocenských elit apod. Další teorie spatřují kořeny militarismu v nedokonalosti politické struktury, v nedostatku demokratických tradic, v chybném uspořádání vztahů mezi armádou a společností. Některé teorie spojují militarismus s určitou převládající ideologií ve společnosti, s přijetím „vojenských hodnot“.

Pro všechny buržoazní teorie militarismu je příznačné, že nesměřují k sociálně ekonomickým zdrojům militarismu, že se omezují na subjektivní sféru politické čin-

nosti, že postihují spíše vnější stránky militarizačních procesů, zajímají se více o mechanismy vzniku militarismu a abstrahují od třídní podstaty společnosti, od vztahu mezi militarismem a kapitalismem. Vědomě opomíjejí skutečnost, že militarismus je jev bytostně spjatý s existencí kapitalistické vykořisťovatelské společnosti, který vzniká bezprostředně ve sféře jejích sociálně třídních vztahů a v oblasti její politiky jako přímý důsledek vzniku a rozvoje vykořisťovatelského státu buržoazní diktatury. V. I. Lenin svého času právem upozornil, že souvislost mezi kapitalismem a militarismem prokázali socialisté s naprostou určitostí.

Proto se také v Leninově díle boj proti militarismu stal se součástí třídního boje proletariátu a programu socialistické revoluce. To, co nedokáže zabezpečit žádná buržoazní demokracie, žádná kontrola buržoazního státu nad ozbrojenými silami, to dokáže splnit socialismus. Militarismus je jev imanentní kapitalismu, ale je to jev historicky pomíjivý, který je definitivně odstraňován rozbitím buržoazní státní mašinerie ve vítězné socialistické revoluci.

* * *

Morris Janowitz věří v „čistou“, „neangažovanou“ společenskou vědu. Takováto víra je přinejmenším pošetilá, zvláště oddává-li se jí sociolog. Je všeobecně známo, že každý lidský jedinec je příslušníkem zcela konkrétních sociálních skupin, vrstev a společenských tříd. V nich probíhá proces jeho socializace, jejich ideologii či hodnotový systém přejímá a identifikuje se s ním. Není člověka, který by byl schopen se vymanit ze sociálních vazeb, ze složité sítě sociálních vztahů, které utvářejí jeho osobnost. Ani sociologové nejsou obdařeni nějakou obdivuhodnou, nadpřirozenou schopností, stát nad společenskou strukturou a nad společenskými procesy, které v ní probíhají. Naopak, bytostně spjatí se svým sociálním prostředím, přejímají hodnoty a normy, kterými je toto prostředí obklopuje. A tak zcela zákonitě hlavním kanálem, kterým proniká do sociologického výzkumu ideologická zaměřenost a hodnotová orientace

širší společnosti, je sama osobnost sociologa.

V Janowitzových konstrukcích ideálních typů vojenských systémů se plně odrážejí charakteristické rysy buržoazního sociologického myšlení.

Jde především o subjektivismus, který odmítá respektovat materiální základnu života společnosti a její určující vliv na oblast sociální struktury a sociálních procesů, které v ní probíhají. Subjektivismus ve spojení s pozitivismem je produktem extrémního empirismu v sociologii. K jeho hlavním rysům patří odmítání obecné teorie společnosti. Prohlašuje za jediný opravdový zdroj poznání poznatky empirické vědy a odmítá poznávací hodnotu filozofických vstupů.

Jde dále o scientismus, který se snaží absolutizovat úlohu vědy v systému kultury a v ideovém životě společnosti. Zvláště v sociologii se scientismus vyznačuje popíráním specifčnosti objektu sociální analýzy ve srovnání s objekty, které jsou předmětem zkoumání přírodních věd, ignoruje hodnotové a ideologické momenty, je spjat s empirismem a popisností a s nevraživostí vůči teoretickým poučkám, které ústí do sociálně filozofické problematiky. Zdá se, že u buržoazních sociologů právě typologická procedura otevírá dveře k subjektivismu a scientismu a „zbaňuje“ vědu starostí se společenskými hodnotami a s měřítky společenského pokroku. Příliš mnoho těchto teoretiků se vyznačuje obdivuhodnou schopností zaměřovat vědomí za skutečnost a své vlastní konstrukce za myšlenkový odraz sociální reality.

V neposlední řadě pak jde o antikomunismus, byť je sebelépe maskovaný rouškou tzv. vědecké „objektivity“ a „neutrality“. Nelze zapomínat, že v buržoazních kruzích rozšířený požadavek „neangažované sociologie“ nebo „nehodnotící sociologie“ je jen jevovou formou krajní ideologické angažovanosti ve službách buržoazní ideologie. Takto pojatá sociologie je určena k obhajobě kapitalistického statu quo, k zvěčnění buržoazního sociálně ekonomického systému, k podpoře buržoazních vojenských systémů a tím — často i proti vůli autora samotného — k apologetice militarismu a války.

Literatura

- Andrzejewski, S.: *Military Organization and Society*. London, 1954.
- Dönitz, K.: *Zehn Jahre und Zwanzig Tage*. Bonn, 1958.
- Engels, B.: *Pana Eugena Dühringa převrat vědy*. In: Spisy. Sv. 20, Praha, Svoboda, 1966.
- Engels, B.: *Úvod k brožuře Sigismunda Borkheima, Na paměť německých hravlastenců z let 1806–1807*. In: Spisy. Sv. 21. Praha, Svoboda 1967.
- Feld, M. D.: *A Typology of Military Organization*. In: Friedrich, C. J.—Harris, S. E. (vydavatelé): *Public Policy*.
- Galkin, A. A.: *Germanskij fašizm*. Moskva, 1967.
- Huntington, S. P.: *The Soldier and the State. The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. Cambridge, 1957.
- Janowitz, M.: *The New Military: Changing Patterns of Organization*. New York, 1964.
- Janowitz, M.: *Military Elites and the Study of War*. In: *Journal of Conflict Resolution*, I, 1957, s. 9–18. Citováno podle Bramson, L.—Goethals, G. W.: *War. Studies from Psychology, Sociology, Anthropology*. New York, Basic Book 1964.
- Janowitz, M.: *Military Organization*. In: Little, R. W. (vydavatel): *Handbook of Military Institutions*. California, Sage Public 1971.
- Janowitz, M.: *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*. New York, The Free Press 1960.
- Lenin, V. I.: *G. Zinověvovi*. In: Spisy. Sv. 35. Praha, SNPL 1957.
- Lenin, V. I.: *Pád Port Arturu*. In: Spisy. Sv. 8. Praha, SNPL 1954.
- Marx, K.: *Dopis B. Engelsovi z 25. září 1857*. In: Spisy. Sv. 29. Praha, Svoboda 1969.
- Marxismus-leninismus o válce a armádě*. Praha, Orbis 1966.
- Mills, C. W.: *Mocenská elita*. Praha, Orbis 1966.
- Segal, D.: *Civil-Military Differentiation in the New Industrial States*. Příspěvek na 7. světovém sociologickém kongresu ve Varně 1970. Cyklostylovaný výtisk.
- Žilin, P. A.—Tuškevič, S. S.: *Political Aims of War and Their Influence on Servicemen's Social Conduct*. Příspěvek na 7. světovém sociologickém kongresu ve Varně 1970. Cyklostylovaný výtisk.

Резюме

Грабе Й.: Критика одного буржуазного военно-социологического построения

Развитие буржуазной социологии военного дела связано с милитаризацией капиталистических государств, что сказывается и на ее идеологической, socio-технической и познавательной функциях.

Статья посвящена критике типологии военных систем, данной Джновицом.

Типологизация марксистско-ленинской социологии военного дела исходит как из основных показателей из тех признаков, которые свидетельствуют о социально-экономической и классовой обусловленности военной деятельности. С точки зрения этих принципов можно выделить следующие основные типы военных систем:

- а) в эпоху феодализма — феодально-рыцарская, феодально-наемная и феодально-аристократическая военные системы;
- б) в эпоху капитализма — буржуазно-демократическая, фашистская и милитаристская военные системы; в качестве особого типа можно выделить революционные и национально-освободительные системы периода кризиса феодализма и всеобщего кризиса капитализма;
- в) в эпоху социализма — социалистическая военная система.

В понимании буржуазных социологов типологизация носит внеклассовый и неисторический характер. М. Джновиц выделяет наряду с аристократическо-феодальным типом демократический тип, тоталитарный тип и тип «государства — казармы». У демократического типа он подчеркивает разделение военных и штатских элит и военный профессионализм в качестве основы боевых качеств командного состава. Он пытается скрыть существование военно-промышленного комплекса, выросшего на платформе государственно-монополистического капитализма. В своем анализе тоталитарного типа он целиком в духе буржуазной антикоммунистической пропаганды относит к нему не только военные системы Германии и Италии, но и Советского Союза. Он отрицает классовое единство офицерского корпуса и фашистского движения и оправдывает боевую мотивировку фашистского офицерского корпуса. Тип «государства — казармы» он заимствует из теоретической мастерской американского политолога Х. Д. Лассуэла, причем он отвлекается от классовых и политических источников милитаризма и от его связи с капиталистической общественно-экономической формацией.

Типология военных систем Джновица отражает характерные черты современного буржуазного военно-социологического мышления, прежде всего, его субъективизм, сценентизм и антикоммунизм. Построенная таким образом социология призвана отстаивать капиталистический статус-кво, увековечить буржуазную социально-экономическую систему, оказать поддержку буржуазным военным системам и приводит, таким образом, зачастую даже помимо воли автора, к апологии милитаризма и войны.

Summary

Hrabě J.: *Critique of One Bourgeois Military-sociological Construction*

The development of the bourgeois military sociology proceeds hand in hand with the militarization of capitalist states; this, of

course, projects itself into its ideological, sociotechnical and cognitive functions.

The present paper is devoted to the criticism of Janowitz's typology of military systems.

In Marxist-Leninist sociology, the typological procedure considers as essential those indicators that show military activity to be socio-economically and class conditioned. With a view to these principles, the following main types of military systems can be identified:

1. in the epoch of feudalism: the feudal-knightly, the feudal-mercenary and the feudal-aristocratic military system;
2. in the epoch of capitalism: the bourgeois-democratic, the fascist and the militaristic military system; revolutionary and national-liberation systems in the period of the crisis of feudalism and the general crisis of capitalism can be distinguished as specific types;
3. in the epoch of socialism: the socialist military system.

In the conception of bourgeois sociologists, the typological procedure has a non-class and ahistorical character. Besides the aristocratic-feudal type, Morris Janowitz distinguishes the democratic, the totalitarian and the garrison-state type. In the democratic type, he accentuates the differentiation of military and civil elites and military profes-

sionalism as the basis of fighting motivations on the part of the officers' corps. He is anxious to conceal the existence of the military-industrial complex which has come into being on the platform of state-monopolistic capitalism. In analyzing the totalitarian type, he ascribes its existence — in perfect harmony with the bourgeois anticommunist propaganda — not only to Germany and Italy but also to the Soviet Union. He disputes the class unity of the officers' corps and the fascist movement and exculpates the fighting motivations of the fascist officers' corps. He takes over the garrison-state type from the theoretical workshop of the American politologist H. D. Lasswell and abstracts from the class and political sources of militarism as well as from its connection with the capitalist socio-economic formation.

Janowitz's typology of military systems reflects the characteristic features of contemporary bourgeois military-sociological thinking which manifest themselves primarily in subjectivism, scientism and anticommunism. Sociology conceived in this way serves to justify the capitalist status quo, to perpetuate the bourgeois socio-economic system, to support bourgeois military systems, and — frequently against the intentions of the author himself — to provide an apology for militarism and war.

Funkce tělesné kultury z hlediska socialistického způsobu života

Funkce tělesné kultury v socialistické společnosti jsou mnohostranné a řízení v této oblasti se stává součástí celkové sociální politiky sloužící člověku, uspokojování jeho potřeb, zdokonalování jeho osobnosti a zkvalitňování jeho způsobu života. Dokladem toho, že usměrňování rozvoje tělesné kultury je pojato do celkové politiky komunistické strany, jež určuje rozvoj sociálních vztahů, sfér a procesů, jsou i perspektivní směry vytyčené pro tuto oblast XV. sjezdem KSČ. Jsou vyjádřeny ve vazbě na potřeby výrazného posilování prvků socialistického způsobu života a jsou formulovány se zřetelem k potřebě účinnějšího využití tělesné výchovy a sportu jako nástrojů komunistické výchovy ovlivňujících harmonický rozvoj osobnosti, zvyšování společenské aktivity a angažovanosti občanů, kulturní využití volného času. Konkrétní opatření v této oblasti, jak zdůraznil generální tajemník KSČ, soudruh G. Husák, mají směřovat

- k širšímu rozvoji masové tělesné výchovy a sportu,
- k úspěšnější sportovní reprezentaci našeho státu,
- k zlepšení politickovýchovné práce, zejména v základních člancích tělovýchovného hnutí,
- k dořešení státní péče o tělesnou výchovu a sport.

Abychom našli efektivní prostředky a metody realizace vytyčených směrů, je nutno teoreticky osvětlit mnohostranné vazby tělesné kultury s různými stránkami života jak jednotlivého člověka, tak společnosti jako celku a komplexněji analyzovat její vnitřní strukturu i dynamiku vnějších a vnitřních vazeb. Na základě těchto poznatků bude pak možno určit konkrétní postupy vytváření podmínek pro účinnější proniknutí tělesné kultury

a jejích složek do způsobu života občanů, především mladé generace.

Základní teoreticko-metodologická východiska zkoumání tělesné kultury jako sociální kategorie

Rozbor literárních pramenů [Libenský a kol. 1970; Milštejn 1966; Novikov, Matvejev 1966, 1967, 1976; Stráňai 1965; Trogsch 1962; Wohl 1961 a jiní] ukazuje, že dosavadní metodologický přístup k vysvětlování tělesné kultury v kategoriálním smyslu se vyznačoval převážně zkoumáním v jedné rovině, a to prohlubováním teoretických poznatků cestou shromažďování empirických dat o vnějších jevových stránkách tělesné kultury. Analyzovaly, systemizovaly a zobecňovaly se především určité empirické fakty o komponentech tělesné kultury. Pouze výjimečně se přistupovalo k prohlubování teoretických poznatků o podstatě tělesné kultury objasněním podstaty jiných společenských jevů složitějšího charakteru. Považujeme za nezbytné zkoumat podstatu tělesné kultury při souběžném uplatnění obou způsobů poznání, prohlubovat výzkum v obou rovinách ve vzájemné propojenosti.

Za další důležité metodologické východisko považujeme uplatnění a vzájemné propojení ontologického a gnoseologického aspektu. To znamená

- analyzovat genezi tělesné kultury jako reálně existujícího sociálního jevu,
- analyzovat genezi poznatků o její podstatě,
- konfrontovat výsledky obou analýz.

Jednou ze základních otázek *analýzy geneze tělesné kultury jako sociálního jevu* je objasnění podstatných determinant jejího vzniku a rozvoje. V teoretických pracích se setkáváme s názory, které od-

vůzují vznik tělovýchovných činností výlučně od biologické potřeby pohybové aktivity pro normální vývoj a fungování lidského organismu. S těmito názory, opomíjejícími roli sociálně historických faktorů ve formování a rozvíjení lidských činností, nelze souhlasit, neboť jsou v zásadním rozporu s marxistickým pojmáním vztahu biologického a sociálního, s prioritou sociálního ve vývoji člověka jako společenské bytosti.

Teoretická analýza založená na marxistickým pojmáním determinující role práce ve vztahu k lidským činnostem ukázala, že přirozená potřeba pohybové aktivity znamenala pouze výchozí předpoklad pro formování tělovýchovných činností. Zároveň byla odhalena souvislost vzniku tělesných cvičení jako specifických prostředků působících na tělesný základ člověka s jeho přípravou na snadnější zvládnutí požadavků pracovní činnosti. V prvních etapách společenského vývoje byl totiž člověk vzhledem k svým životním podmínkám nucen vykonávat intenzivní fyzickou práci zaměřenou na ovládnutí okolní přírody, což vyžadovalo a realizovalo potřebu tělesné zdatných lidí. Ve svém prvopočátku byla tělesná cvičení totožná se strukturou pohybů pracovní činnosti. V důsledku rozvoje výrobních prostředků, společenského vědomí a narůstání společenských zkušeností se charakter tělesných cvičení postupně měnil, až došlo k jejich strukturálnímu vyčlenění z pohybů pracovní činnosti. Poznání prospěšnosti tělesné přípravy jako součásti přípravy k činnosti zaměřené na ovládnutí přírody vyrostlo z procesu práce a kladné zkušenosti v tomto směru byly předávány z pokolení na pokolení. Materiální podmínky života společnosti je tedy nutno chápat jako historicko-ekologický základ vzniku tělesných cvičení, a práci, vědomí lidí a společenskévýrobní vztahy jako podstatné determinanty formování tělesné výchovy jakožto součásti výchovy a vzdělání [Novikov, Matvejev 1967, Wohl 1961 a jiní]. Nutno však zdůraznit, že dialektika vztahu mezi tělesnými cvičeními a tělesnou prací nespočívá v analogickém působení na fyzický základ člověka, ale v tom, že tělesná cvičení, která ve svém prvopočátku vznikla v procesu práce, se

stávají nezaměnitelným prostředkem přípravy k ní.

Při analýze geneze tělesné kultury je nutno mít na zřeteli podmíněnost procesu jejího formování v celostní systém společenskévýrobními vztahy a diametrální odlišnost charakteru jejího společenského postavení v různých sociálně ekonomických formacích. Tělesná kultura se v každé historické etapě mění a rozvíjí v závislosti na možnostech, které jí konkrétní společensko-ekonomická formace poskytuje. Současně v každé etapě absorbuje také progresivní hodnoty vytvořené lidstvem v této společenské sféře v předcházejících etapách. Týká se to především poznatků o fyzickém rozvoji a pohybovém zdokonalování člověka, materiálně technické základny, objektivně prověřených a osvědčených prostředků a metod tělesné výchovy, estetických tělovýchovných hodnot atd. Přístup, ideje a principy, na jejichž základě se tělesná kultura obsahově formuje a rozvíjí, závisí na sociálních silách, které ji organizují, zabezpečují a usměrňují v souladu s ekonomickými, politickými a sociálními zájmy a cíli [Matvejev, Novikov 1976, Merhautová, Joachimsthaler 1973, Strážnai 1965 a jiní].

V antagonistické třídní společnosti se rozdělení společenské práce do dvou sfér, postavení fyzické a duševní práce do protikladu a jejich přidělení různým společenským třídám a vrstvám odrazilo i v charakteru tělesné kultury a jejich základních složek. V širším měřítku se mohly uplatnit pouze ve výchově vládnucí třídy nebo privilegovaných skupin. V buržoazní společnosti — vzhledem k tomu, že pro většinu lidí je život v podstatě omezen na prostou reprodukci pracovní síly jako podmínky a potřeby rozšířené reprodukce kapitálu, jakož i na domnělé individuální uvolnění od životního stressu — využívá vládnoucí třída tělesné výchovy a sportu jako prostředků reprodukce práceschopnosti pracujících mas a jejich emociální kompenzace sociálních a ekonomických starostí každodenního života. Pro příslušníky vládnoucí třídy a některé jedince se stávají prostředky individuální zábavy a kompenzace nedostatků pohybové aktivity v důsledku civilizačních vlivů,

především technizace, nebo prostředky výdělečné činnosti.

Podrobná analýza geneze socialistické tělesné kultury ukazuje na celkovou kvalitativní přeměnu jejího postavení ve společenském životě, na změnu přístupu k její organizaci a řízení, na změnu zájmů, cílů a obsahového zaměření ve srovnání s tělesnou kulturou v předcházejících sociálně ekonomických formacích.

V socialistické společnosti, kde v důsledku odstranění soukromého vlastnictví výrobních prostředků byly likvidovány sociální rozdíly v přístupu ke vzdělání, získaly tělesná výchova a sport zcela nové postavení v systému komunistické výchovy a vzdělání. Pro svůj pozitivní přínos v oblasti výchovných, zdravotních, vzdělávacích a specifických tělovýchovných hodnot začaly být pojímány jako součást socialistické kultury. Vytvořením materiální, kádrové a institucionální báze pro zabezpečení tělovýchovných a sportovních činností se zformoval celostní systém tělesné kultury, spojený mnoha vazbami s různými sférami života společnosti.

Tělesná kultura jako celostní systém, charakterizovaný jednotou ideových a vědecko-metodických základů a jednotou organizací a institucí uskutečňujících a kontrolujících tělovýchovné činnosti obyvatelstva, se poprvé v historii zformoval v Sovětském svazu. Zde tělesná kultura prvně přestala být chápána jako soukromá záležitost nebo zájem určité sociální skupiny či třídy. Stala se vymožeností všeho lidu, dostalo se jí organického sepětí s komunistickou výchovou a socialistickou kulturou. Sovětský systém tělesné kultury nevznikl okamžitě, utvářel se v zápase se vším starým reakčním, co brzdilo výdobytky socialistické revoluce v oblasti výchovy, kultury a ideového uvědomování pracujících. Přes plynulost rozvoje sovětského systému tělesné kultury lze v procesu jeho formování vyznačit několik charakteristických etap, podmíněných zákonitostmi etap budování socialismu a odrážejících rozvoj možností socialistické společnosti v péči o člověka i vlivy vnějších, mezinárodních souvislostí. V současné době v SSSR, kde je již vybudována vyspělá socialistická společnost, tělesná kultura ztvárňující — jak se obecně uznává

nejvyšší vymoženosti v dané sféře lidské kultury vyzrává v komponent sovětského způsobu života, prolnutého výraznými socialistickými a zárodečnými komunistickými rysy.

V socialistických zemích procházel proces tvorby tělesné kultury obdobným historickým vývojem, i když vzhledem k časově pozdějšímu nástupu budování socialismu některé etapy v procesu její geneze buď chyběly (například etapa předválečná a válečná), nebo byly v důsledku výrazné internacionální pomoci SSSR značně zkráceny (především počáteční etapa jejího obsahového formování na socialistických principech). Rovněž lze předpokládat i kratší trvání současné etapy přeměny tělesné kultury v komponent socialistického způsobu života, a to vzhledem k prohlubování socialistické integrace v této oblasti [Marek 1972; Merhautová, Joachimsthaler 1976, 1977; Novikov, Matvejev 1967, 1976; Ponomarev 1974; Strážnai 1975 a jiní].

Analýza geneze procesu vědeckého poznávání podstaty tělesné kultury ukazuje na několik rovin nebo stupňů přechodu od empirických faktů k teoretickému zobecnění.

Jednu rovinu představuje získávání empirických faktů o působení tělesných cvičení na lidský organismus. Na tomto základě se přistupovalo k teoretickému zobecnění osvětlujícímu tělesnou kulturu jako kulturu těla. Tělesná kultura byla tedy vřazována do oblasti faktorů podílejících se na fyzické reprodukci člověka.

Druhá rovina představuje získávání empirických dat o tělovýchovném procesu, což umožnilo teoretickou interpretaci tělesné kultury ve vazbě na systém výchovy a vzdělání. Vyskytuje se zde i snaha o aplikaci poznatků o zákonitostech pedagogického procesu, procesu přenosu a řízení informací, formování osobnosti.

Další rovina je charakterizována získáváním empirických údajů o hodnotovém systému tělesné kultury. Tento přístup vedl k vysvětlování tělesné kultury jako součásti kultury. Zde se setkáváme se dvěma protichůdnými postupy. Na jedné straně je snaha prohloubit poznatky o tělesné kultuře aplikací obecnějších poznatků o zákonitostech tvorby hodnot, rozvoje

tvůrčích schopností člověka, vztahu individuálních a společenských zájmů, kultivaci osobnosti apod. Na druhé straně se setkáváme s výskytem zúžených pohledů vřazujících tělesnou kulturu pouze do sféry volného času.

Poslední rovina směřuje k prohloubení poznatků o funkcích a vazbách tělesné kultury jako subsystému v systému společenských organizací prostřednictvím analýzy její institucionální struktury. V současné době se zde prosazuje tendence zkoumat tělesnou kulturu ve vazbě na problémy sociálního plánování [Kožíšek, Nekola 1976; Pereverzin 1973; Šprynar 1976 a jiní].

Konfrontace geneze tělesné kultury jako sociálního jevu a geneze poznatků o podstatě tělesné kultury ukazuje na značné rezervy v poznávání tohoto fenoménu. Zatímco ve vyspělé socialistické společnosti lze již pozorovat jevy svědčící o jeho vyvrátění a ve společnosti budující rozvinutý socialismus jsou patrné momenty naznačující počátek proměňování tělesné kultury v komponent socialistického způsobu života, není dosud dostatečně rozpracován teoreticko-metodologický přístup k jejímu hlubšímu poznání, a to v propojení s prvky a komponenty základní struktury způsobu života. Jsme toho názoru, že souběžně s dalším intenzivnějším poznáváním určitých dílčích stránek tělesné kultury z výše uvedených aspektů je nutno již nyní orientovat zkoumání tělesné kultury v širších vazbách na problematiku tvorby socialistického způsobu života. Takto koncipovaný přístup k poznávání podstaty tělesné kultury otevírá nové cesty

- k prohloubení orientace jejích funkcí na socialistické životní hodnoty a
- k zefektivnění řízení jejího rozvoje v souladu s podstatnými tendencemi upevňování socialistického způsobu života.

Analýza postavení tělesné kultury ve struktuře socialistického způsobu života

Spojování vymožeností vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialismu otevírá nové možnosti pro kvalitativní přeměnu

způsobu života, směřujícího k všestrannému rozvoji osobnosti v celospolečenském rámci. Proto zkoumání socialistického způsobu života — jak se na to poukazuje v dokumentu XXV. sjezdu KSSS a XV. sjezdu KSČ — je považováno za jeden ze základních problémů teoretického postžení zákonitostí a tendencí vývoje vyspělé socialistické společnosti. Aktuální potřeba vytvořit teorii socialistického způsobu života vyplývá především

- z vyvrátění reálného socialismu samého, a to i v jednotlivých zemích světové socialistické soustavy,
- z marxisticko-leninského poznávání socialismu a prognóz rozvoje a řízení sociálních procesů socialistické společnosti,
- ze závažnosti této problematiky v ideologickém boji [Hrzal 1976; Brychnář 1976; Popov 1976; Widerspiel 1976 a jiní].

Vzhledem k uvedeným skutečnostem se v socialistických zemích věnuje soustředěná pozornost teoretickému rozvedení pojmu způsobu života v soustavě kategorií historického materialismu a akcentuje se řešení problematiky socialistického způsobu života již ne pouze z hlediska zdokonalování jeho jednotlivých stránek, ale v syntetické podobě. Aktualizuje se studium determinant i podmínek utváření socialistického způsobu života, jeho charakteristických rysů a základních komponentů, jakož i zakotvení těchto poznatků v praktické politice.

Utváření a prohlubování socialistického způsobu života a formování osobnosti socialistického člověka vystupují jako vzájemně se prolínající a podmiňující procesy realizace subjektivních a objektivních podmínek všestranného rozvoje socialistické společnosti. Tato souvislost obou procesů vyvolává potřebu hlubšího, komplexního výzkumu problémů rozvoje člověka a výzkumu procesů krystalizace některých specifických, kvalitativně nových rysů socialistického způsobu života. K těmto specifickým rysům, které jsou imanentní právě socialistickému způsobu života, patří zdravý způsob života. Mezi faktory, které ovlivňují zdravý způsob života, hraje důležitou roli tělesná kultura, jejíž podíl na

tvorbě socialistického způsobu života je však ještě širší a mnohostrannější.

Marxistické objasnění základních otázek podstaty a procesu tvorby socialistického způsobu života vytvořilo teoretické a metodologické předpoklady pro hlubší analýzu funkcí tělesné kultury v životě společnosti.

Z pozic marxismu-leninismu je způsob života chápán jako složitý společensko-historický proces zákonitě odrážející stupeň rozvoje výrobních sil, vyspělosti výrobních a společenských poměrů, a představující široký komplex činností, jimiž lidé různými způsoby uspokojují a utvářejí své potřeby, vztahů, které v tomto koloběhu činností a potřeb vznikají, i s nimi spjatých hodnot, norem a idejí [Butenko 1976; Filipcová, Filipce 1976; Glezerman 1974; Hronský 1976; Kapustin 1974; Magdolen 1974; Markov 1976; Rutkevič 1975; Strumilin; Pisarenko 1976; Suchý a kol. 1976; Tolstych 1977].

Nejobecnější kvalitativní rysy, rozvoj a přeměny způsobu života jsou determinovány společenskými vztahy odpovídajícími konkrétnímu způsobu výroby. Utvářejí základní strukturu vztahů, v níž fungují jednotlivé prvky a komponenty, které se mohou za určitých okolností stát aktivními faktory přispívajícími k vykrystalizování podstatných odlišností způsobu života v různých sociálně ekonomických formacích. Proces tvorby způsobu života je dlouhodobý a jeho jednotlivé rysy a komponenty se postupně rozvíjejí na základě podmínek a možností společnosti v jednotlivých etapách výstavby socialismu.

Aplikace uvedených teoretických závěrů na zkoumání společenských funkcí tělesné kultury klade dvojí požadavek: vycházet z determinace postavení tělesné kultury konkrétními společensko-výrobními vztahy a přistupovat k ní jako k aktivnímu faktoru podílejícímu se na upevňování konkrétních společenských vztahů. V analýze našeho systému tělesné kultury se tedy jedná o společenské vztahy odpovídající etapě budování rozvinuté socialistické společnosti a o přínos tělesné kultury ke kvalitativnímu vyzrání socialistických rysů způsobu života a k rozvíjení tvořících se rysů komunistických.

Ke klíčovým otázkám patří stanovení efektivních, cílově optimálních postupů řízení tělesné kultury v socialistické společnosti a prohloubení jejích funkcí v dialektické jednotě s ostatními společenskými procesy. To předpokládá analýzu jejího postavení ve struktuře socialistického způsobu života. Bylo by v rozporu s dialekticko-materialistickou metodou poznání sociálních procesů chápat toto postavení staticky. Naopak, stojí před námi úkol postihnout dialektickou proměnlivost jejího postavení a dynamiku jejích vazeb s ostatními komponenty způsobu života i jeho determinantami a faktory, tj. postihnout tento problém v celé jeho komplexnosti a dialektické rozpornosti. S tím souvisí potřeba vyjasnit tyto otázky:

- Za jakých podmínek a v jakých vazbách lze chápat tělesnou kulturu jako prvek některého z komponentů způsobu života?
- Kdy má být pojímána jako vnější faktor či nástroj ovlivňování jednotlivých prvků, resp. komponentů?
- Lze již vymezit její obsah jako nového komponentu socialistického způsobu života?

Vycházíme-li ze struktury způsobu života nastíněné B. Filipcovou a J. Filipcem [1976], kteří vymezují tři vzájemně propojené okruhy komponentů podstatných pro reprodukci a tvorbu lidského života, lze tělesnou kulturu pojímat v těchto různých postaveních:

1. jako element některého z komponentů strategického významu — práce, účast na rozhodování a řízení společenských procesů, vzdělání;
2. jako jeden z komponentů vyjadřujících společensky determinovanou reprodukci fyzické stránky společenského člověka; zde se ukazují dvě možnosti: pojímat ji
 - a) jako prvek komponentu zdraví—výživa,
 - b) jako samostatný komponent;
3. jako jeden z komponentů podílejících se specifickým způsobem na rozšíření reprodukci lidského života a směřujících k všestrannému harmonickému rozvoji člověka; zde se naskytají tři možnosti:
 - a) považovat ji za element kultury (v užším slova smyslu),

b) za element volného času,

c) za nový samostatný komponent;

4. jako nástroj doplňující a znásobující činnosti a funkce dalších komponentů a prvků socialistického způsobu života nebo jako faktor modifikující způsob života individua, resp. určitých skupin lidí.

Tělesná kultura (včetně jejích komponentů) tělesné výchovy a sportu) nabývá v současné socialistické společnosti nových kvalitativních rysů a stává se společenským jevem rostoucího politického, ekonomického, kulturně výchovného a zdravotně preventivního významu. Vzhledem k této skutečnosti považujeme chápání tělesné kultury pouze jako prvku některého z uvedených komponentů, nebo jako komponentu podléhajícího se na reprodukci jedině fyzické stránky společenského člověka, nebo jen jako faktoru modifikujícího způsob života individua za příliš zúžené.

Jednostranným, zúženým pojmáním postavení tělesné kultury ve způsobu života se vyznačuje řada buržoazních koncepcí. Většina z nich tělesnou kulturu považuje za sféru prožitků, hry a emocionální relaxace, v níž jedině může člověk v současné době uspokojovat svou biologickou potřebu pohybové aktivity, své úsilí a snažení o vyniknutí a seberealizaci, vybíjet svůj instinktivně agresivní náboj, a dále za prostředek k dosažení „sociální rovnosti“. Tyto koncepce vesměs přehlíží dominantní roli společensko-výrobních vztahů, do nichž je tato specifická sféra mnohostranně lidské činnosti vřazena a které determinují její sociální zaměření. Odtahují tak tělesnou kulturu od reálného života jedince a společnosti. Jsou postaveny na různých filozofických směrech, pro něž je charakteristické ztotožňování člověka s jeho biologickým základem a zastávání názoru o nezbytnosti trvalého, nerozřešitelného konfliktu mezi individuálním a sociálním.

K osvětlení postavení tělesné kultury v životě jedince i společnosti přistupujeme ze zcela rozdílných pozic. Základním východiskem je chápání tělesné kultury jako sociálního jevu, který v sobě odráží obecné typologické rysy způsobu života formované celým společenským řádem a projevující se prostřednictvím zvláštního

a jedinečného v aktivitě, vztazích, způsobu života různých skupin lidí i jednotlivců a který se vyznačuje specifickým přínosem k formování osobnostního profilu občanů a způsobu života.

Zvýrazněné zacílení společnosti budující rozvinutý socialismus na utváření a kultivaci společenských potřeb a činností směřujících k rozšíření reprodukci člověka determinuje kvalitativní přeměnu společenského postavení tělesné kultury. Již v současné době lze hovořit o základních předpokladech, které umožňují charakterizovat její obsahové vymezení jako nového samostatného komponentu socialistického způsobu života:

— Probíhá reálný proces formování socialistického způsobu života.

— Ve společenském vědomí postupně zakotvují představy zakladatelů marxismu-leninismu o obecných rysech všestranně rozvinuté osobnosti budovatele komunismu, vyjadřujících harmonické spojení duchovního bohatství, morální čistoty a tělesné dokonalosti.

— Byly překonány společensko-ekonomické bariéry v dostupnosti tělesné kultury všem občanům. Tělesná kultura se tak v socialistické společnosti stává nástrojem sbližování neantagonistických tříd a sociálních skupin, stírání rozdílů mezi městem a venkovem, harmonického rozvoje fyzických a intelektuálních potencií člověka.

— Stoupá zájem o tělovýchovné činnosti a prohlubují se jejich formy na základě vědeckých poznatků.

— Systém tělesné kultury se rozvíjí na základě plánovitého prohlubování jednoty ideologických, vědeckých a metodologických základů a jednoty institucionálního zabezpečení a řízení.

Možnost pojmát tělesnou kulturu jako nový samostatný komponent odpovídá i obecným požadavkům vymezení obsahu komponentů socialistického způsobu života, neboť tělesná kultura zahrnuje propojení specifických činností, potřeb, vztahů, hodnot a norem zaměřených k všestrannému rozvoji osobnosti. Současně zahrnuje i propojení s ostatními komponenty socialistického způsobu života, její funkční aktivita doplňuje a obohacuje funkce dalších komponentů a prvků.

S přeměnou a vyzráváním tělesné kultury v komponent socialistického způsobu života se budou prohlubovat i její funkce ve vztahu k individuu — tj. funkce aktivního faktoru podílejícího se na tělesném rozvoji člověka, formování jeho osobnosti a způsobu života.

Marxisticko-leninské pojmání jednoty biosociální přírody a osobnostní sociálně aktivní podstaty člověka je základním východiskem pro správné chápání vzájemného vztahu biologického a sociálního při analýze funkcí tělesné kultury jako faktoru působícího na člověka i její přeměny v komponent socialistického způsobu života. Rozvoj a zdokonalování člověka jsou odrazem realizace dvou vzájemně se podmiňujících programů — biologického a sociálního. Biologický (genetický) program se uskutečňuje v průběhu ontogeneze formováním fenotypu pod vlivem vnějšího přírodního a sociálního prostředí, sociální program pak se realizuje v procesu výchovy, vzdělání, pracovní a společenské aktivity individua [Dubinin, Nikitjuk 1976; Fedosejev 1976; Izutkin, Caregorodcev 1976; Karsajevskaja 1970 a jiní]. Tělesná kultura se podílí na obou programech. Nebylo by správné osvětlovat kvalitativní přeměnu tělesné kultury pouze v biologické rovině. Současně by bylo nedialektické zamlžovat nebo přehlížet specifikum jejího přínosu. Kvalitativní přeměnu tělesné kultury je nutno vidět v přesunu těžiště jejího specifického působení od uspokojování primární potřeby pohybové aktivity podporující normální fungování organismu k fyzickému zdokonalování v rámci všestranného rozvoje osobnosti a v rámci společenského uplatnění člověka.

Poznatky o kvalitativní přeměně tělesné kultury představují teoretický základ rozvíjení její funkce jako účinného nástroje socialistické společnosti přispívajícího k rozšířené reprodukci společenského člověka, k prohlubování socialistických rysů způsobu života a k obohacování a zkvalitňování socialistických společenských vztahů.

V zájmu bližšího osvětlení funkcí tělesné kultury ve způsobu života se pokusíme na základě vztahu subjekt-objekt charakterizovat činnosti, které tělesná kultu-

ra v sobě zahrnuje, stanovit, jaké potřeby se těmito činnostmi uspokojují a stimulují, jaké vztahy se formují a jaké hodnoty a normy se realizují v procesu těchto činností.

Analýza obsahové stránky tělesné výchovy

Tělesná kultura představuje jednu ze specifických sfér mnohostranné lidské činnosti. V obecném smyslu je každá lidská činnost působením subjektu na objektivní svět nebo na sebe sama, cílevědomým přetvářením objektu subjektem. Podstatným rysem veškeré lidské činnosti je její společensko-individuální charakter. V podmínkách naší společnosti proto přistupujeme k *tělesné kultuře jako k činnosti*, v níž se uplatňuje individuálnost souběžně s upevňováním intenzivních sociálních vztahů, jako ke specifické činnosti člověka ve společnosti, jejíž uskutečnění vyžaduje stabilní, tvůrčí a aktivní samostatnost jednotlivce a která jej současně vřazuje do společnosti.

Tělesná kultura ve smyslu činnosti je jako komponent socialistického způsobu života determinována jeho orientací na všestranný rozvoj osobnosti. Při členění činností tvořících předmětný obsah tělesné kultury vycházíme z postavení člověka v této společenské sféře:

— z jeho postavení jako subjektu a zároveň objektu, který provádí aktivně cílevědomou pohybovou činnost, jejímž prostřednictvím působí na sebe sama (cvičenec, sportovec, turista, pacient atd.);

— z jeho postavení jako subjektu, který svou tvůrčí činností řídí určitou oblast nebo proces tělesné kultury (pedagog, vědecký pracovník, organizátor, tělovýchovný lékař, rozhodčí atd.);

— z jeho postavení jako člověka, který přijímá přímo nebo zprostředkovaně informace o pohybové aktivitě a mezilidských vztazích v jednotlivých oblastech tělesné kultury (divák, posluchač, čtenář atd.).

Z tohoto aspektu vymezujeme v předmětném obsahu tělesné kultury tyto okruhy činností:

1. *Okruh specifických formativních činností pohybového charakteru*, do něž vřazujeme tělesnou výchovu, sport, turistiku

a léčebnou tělesnou výchovu. Formativní pohybové činnosti působí na sociálně biologický základ člověka. Vzhledem k tomu, že převážná většina z nich se uskutečňuje v pedagogickém procesu, rozšiřuje se jejich působení na formování sociálně osobnostní podstaty člověka. Můžeme je tedy označit jako formativní, výchovně vzdělávací činnosti pohybového charakteru. Kromě tohoto dominantního aspektu vystupuje u každé činnosti do popředí určitá specifická stránka, která jednotlivé činnosti navzájem obsahově odlišuje. Například u sportu jde především o soutěživou stránku činnosti, u turistiky o stránku rekreační a poznávací, u léčebné tělesné výchovy o stránku léčebnou a kompenzační. V souvislosti s tím, že tělesnou výchovu, sport, turistiku a léčebnou tělesnou výchovu považujeme za komponenty vnitřní struktury tělesné kultury, vrátíme se ještě v závěru této kapitoly k jejich charakteristice.

2. *Druhý okruh představují činnosti spojené se zabezpečením a řízením podmínek pro realizaci činností prvního okruhu.* Jde především o pedagogickou, ekonomickou, organizačtorskou, vědeckou, vývojovou, politickovýchovnou, kulturní, klinickou a hygienickou činnost související s tělesnou kulturou a vyjadřující specifiku této společenské sféry. V obecném smyslu tyto činnosti vyjadřují tvůrčí účast subjektu na poznávání zákonitostí, řízení procesů a zabezpečování podmínek pro rozvoj příslušné společenské sféry. Představují prostor pro společenskou angažovanost subjektu. Každá z nich má svá specifika. V tělesné kultuře se všechny tyto činnosti mohou shodovat s profesionální činností, nebo mohou představovat zájmovou činnost individua.

3. *Třetí okruh tvoří recepčně komunikační činnosti.* Jednou z jejich nejmasovějších forem je tělovýchovné a sportovní diváctví. Lze je charakterizovat jako zájmovou, zábavně rekreační, současně však i jako kulturně výchovnou činnost, v níž člověk přijímá přímo nebo prostřednictvím masových komunikačních prostředků informace o činnostech prvního okruhu, o vztazích a hodnotách, které se v jejich procesu realizují; nepřímo získává představu o efektivitě činností druhého

okruhu; rozšiřuje své poznatky a reaguje na situaci emocionálními prožitky a chování. Je to druh činnosti, ve které má člověk možnost projevit a prověřit některé stránky své osobnosti.

Pozitivnost sociálních, psychologických, fyziologických, estetických a kulturních důsledků této činnosti u jedince závisí od kvality činností druhého okruhu. Každá ze specifických činností tělesné kultury může vystupovat i v roli nástroje socialistického způsobu života, doplňujícího a znásobujícího činnosti jeho dalších komponentů a prvků, nebo v roli faktoru modifikujícího způsob života jednotlivce.

Tělesná kultura se specifickým způsobem podílí na realizaci a stimulaci primárních i sekundárních potřeb. Přitom je nutno zdůraznit, že i primární potřeby spojené s reprodukcí fyzické stránky společenského člověka jsou podmíněny historicky a sociálně. Jejich úroveň se zvyšuje, a to vzhledem k tomu, že jsou orientovány na optimální možnosti svého uspokojování, jež v dané společnosti objektivně existují. Tyto potřeby se zároveň stávají složitějšími, neboť rozvoj výroby a společnosti činí složitějšími i podmínky životních činností člověka a vytváří stále nové potřeby. Z tohoto pohledu i optimální tělesný rozvoj člověka, který představuje jednu z potřeb uspokojování tělesnou kulturou, má stále vyšší úroveň a složitější strukturu. V socialistické společnosti se tato potřeba přetváří v potřebu fyzického zdokonalování člověka a rozšiřování jeho potenci, tj. v potřebu přesahující rámec potřeb nutných pro fyzickou reprodukci společenského člověka, a stává se tak součástí vyšší, sekundární potřeby směřující k všestrannému rozvoji osobnosti. Tělesná kultura obsahuje ještě celou řadu specifických sekundárních potřeb, které vyplývají z uplatnění jejich funkcí ve společnosti. Jde hlavně o potřeby aktivní účasti cvičenců a sportovců na životě společnosti, na rozvíjení a upevňování socialistických vztahů mezi lidmi, morálních kvalit, estetického vkusu a kulturního odpočinku, na rozvíjení přátelských mezinárodních styků a úspěšné státní reprezentace.

V socialistické společnosti dochází k stále těsnějšímu sblížování a vzájemnému

prolínání individuálních potřeb s potřebami celospolečenskými. Tento proces probíhá i v tělesné kultuře, která nabývá funkce stimulačního činitele usměrňujícího činnost lidí k uspokojování potřeb nejen individuálních, ale i společenských.

Mezi faktory, k jejichž působení se v průběhu fylogeneze adaptoval biologický substrát člověka, hraje významnou roli pohybová aktivita. Je spojena s ontogenezí člověka a patří k podstatným geneticky podmíněným biologickým potřebám lidského organismu. Současně je nutno mít na zřeteli i sociální podmíněnost a význam této potřeby, neboť jejím prostřednictvím se nejvýrazněji projevuje interakce člověka s přírodním prostředím — přizpůsobení tomuto prostředí a jeho ovládání. Mezi podmínkami pohybového režimu a potřebou pohybové aktivity, nutné pro harmonický rozvoj organismu, mohou vzniknout disproporce. Již nyní se v důsledku vědeckotechnického pokroku začíná aktivizovat řada nežádoucích faktorů, které omezují možnosti spontánní pohybové aktivity a podporují sedavý způsob života. Narůstá tak potřeba zařazovat do každodenního života řízené pohybové činnosti. Jsou totiž účinným stimulem optimální ontogenetické realizace fylogeneticky utvořeného genetického programu v podmínkách individuálního života. Tělesná kultura představuje široký prostor pro realizaci nejen individuálních potřeb morfológico-fyziologického, hygienicko-preventivního a léčebného charakteru, ale i potřeb sociální aktivity a angažovanosti, přípravy k práci, uplatňování pohybových předpokladů a tvůrčích schopností v zájmové činnosti, uspokojování estetických prožitků a kulturního naplnění volného času, styku a sounáležitosti individua s kolektivem.

V tělesné kultuře vystupují v dialektické jednotě vztahy vyjadřující to obecné, co ji determinuje jako sociální kategorii, a vztahy aktuální, vyplývající ze vzájemného působení sociálních jevů. Socialistická tělesná kultura se rozvíjí v procesu tvorby socialistického způsobu života, je tedy determinována socialistickými výrobními, třídními, ideologickými a politickými vztahy. Upřesnění hierarchie a dynamiky aktuálních vztahů tělesné kultury

ve struktuře socialistického způsobu života je velmi složité. *V tělesné kultuře se prolínají vztahy člověka k přírodě, člověka ke společnosti, k lidem a k sobě samému, jakož i vztahy vyplývající ze vzájemné návaznosti a podmíněnosti funkcí jednotlivých komponentů a prvků socialistického způsobu života a komponentů a prvků její vlastní vnitřní struktury.*

Vztah člověka k přírodě se projevuje především v tom, že člověk svou pohybovou aktivitou vědomě mění sám sebe, čímž přispívá k vytváření předpokladů pro dokonalejší ovládání přírody; dále v tom, že využívá přírodních faktorů v integraci s řízeními pohybovými činnostmi k svému zdokonalování. V tělesné kultuře se odrážejí vztahy člověka nejen s nejbližším tělovýchovným a sportovním okolím (například vztahy mezi pedagogem a cvičencem, trenérem a sportovcem, sportovcem a divákem, funkcionáři, soupeři atd.), ale i širší společenské vztahy mezi sociálními vrstvami, skupinami, třídami, organizacemi a celou společností. Zaměřenost, hloubka a pozitivnost utvářených vztahů jednotlivce ke společnosti a kolektivu jsou do značné míry ovlivněny kvalitou řízení tělovýchovného procesu, uplatněním vhodných forem politickovýchovné práce, obsahem a dostupností tělovýchovně sportovní informace.

Kvalita vztahů mezi tělesnou kulturou a ostatními komponenty socialistického způsobu života a jejich dynamika souvisí s úrovní, fungováním a relevancí příslušného komponentu nebo prvku v určité etapě formování socialistického způsobu života a s podmínkami materiální i duchovní povahy, které může společnost poskytnout pro rozvoj některých z nich. To platí i pro vztahy uvnitř vlastního systému tělesné kultury.

K tělesné kultuře je nutno přistupovat rovněž z aspektu hodnot a norem. *Hodnotový systém tělesné kultury* obsahuje *hodnoty vytvořené společností*, které zajišťují rozvoj tělesné kultury, *specifické instrumentální hodnoty* bezprostředně ovlivňující život společnosti, a *cílové hodnoty*, na něž se orientuje.

K prvním hodnotám, které jsou současně podmínkami pro fungování a rozvoj tělesné kultury, patří okruh specifických

hodnot, vyjadřujících stav tělovýchovného systému, úroveň jeho ideologických, vědeckých a metodických základů a okruh transformovaných hodnot, vytvořených jinými společenskými sférami.

Hodnoty bezprostředně ovlivňující život společnosti se odrážejí v rozvoji osobnosti člověka, v podílu na tvorbě socialistického způsobu života a krystalizaci jeho rysů, ve vytváření specifických tělovýchovných hodnot. Tělesná kultura tím, že stimuluje člověka k aktivní pohybové činnosti, působí na rozvoj jeho fyzického základu. Odraz tohoto působení se projevuje ve formování tělesné konstituce, v aktivizaci a koordinaci fyziologických funkcí, v mobilitě funkčních rezerv, v adaptabilitě, reaktivitě organismu a jeho odolnosti vůči nespecifickým podnětům, v tvorbě pohybových návyků, v rozvíjení pohybových schopností a tělesných vlastností. V tvorbě těchto hodnot, které znamenají významný přínos pro výsledky činnosti také v jiných společenských oblastech, je funkce tělesné kultury nezaměnitelná. Je to především oblast práce, zdraví a brannosti, kde fyzické hodnoty člověka rozvíjené tělesnou kulturou mají nejpronikavější a nejširší uplatnění. V součinnosti s jinými sférami společenské činnosti se tělesná kultura účinně spolupodílí na formování morálních a intelektuálních hodnot osobnosti, na politickém uvědomování a utváření osobního profilu občana socialistického státu a na způsobu jeho života. Nutno poukázat ještě na celou oblast specifických hodnot týkajících se rozvoje forem pohybových činností, tělovýchovného a tréninkového procesu, vrcholné sportovní výkonnosti, hodnot vznikajících v procesu řízení tělovýchovného hnutí, přípravy kádrů, výstavby tělovýchovných zařízení, získávání vědeckých poznatků, umělecké tvorby, propagační práce, vývoje technických prostředků k tělovýchovným účelům.

Obecné cílové hodnoty, na něž se orientuje tělesná kultura, jsou totožné s cílovými hodnotami socialismu. Je to všestranný rozvoj osobnosti v celospolečenském rozsahu a tvorba komunistického způsobu života. Specifickou cílovou hodnotou tělesné kultury je fyzické zdokonalování v rámci všestranného rozvoje osobnosti.

V každé oblasti společenského života je zakotven určitý *systém norem*, bez jejichž akceptování by byl narušen její plánovitý rozvoj. V tělesné kultuře se uplatňují jak obecné normy řízení a fungování společnosti jako celku i jejích jednotlivých sfér, tak specifické normy řízení a posuzování tělesné zdatnosti, sportovní výkonnosti, sportovního soutěžení, chování sportovců, cvičenců, funkcionářů, pedagogů a diváků, výběru do sportovní reprezentace. Tyto normy se mění vzhledem k potřebám a podmínkám společnosti a tělesné kultury. Nejdynamičtější charakter mají normy vztahující se k tělesné zdatnosti a tělesné výkonnosti.

Jak jsme již uvedli, považujeme za základní komponenty tělesné kultury tělesnou výchovu, sport, turistiku a léčebnou tělesnou výchovu, které představují specifické formy její činnosti. Přistupujeme-li k nim z pohledu začlenění do struktury socialistického způsobu života, je nutno je opět chápat jako propojení dalších specifických činností, potřeb, vztahů, hodnot a norem. Ve zpětném vztahu k socialistickému způsobu života vystupují tyto komponenty tělesné kultury jako jeho prvky, propojené a fungující v jeho mnohostranných vnitřních vazbách.

Shrnutí

Pokusili jsme se naznačit některá teoreticko-metodologická východiska ke zkoumání tělesné kultury jako sociální kategorie. Tělesnou kulturu chápeme jako sociální jev determinovaný společensko-výrobními vztahy, jehož vnitřní strukturu tvoří složitá hierarchie dialekticky propojených specifických systémů činností, potřeb, vztahů, hodnot a norem. Představuje jednu ze specifických sfér mnohostranné lidské činnosti, v jejímž průběhu člověk vstupuje do interakce se společenským a přírodním prostředím, sféru, která v sobě zahrnuje všechny hodnoty vytvořené a využívané společností k optimalizaci fyzického rozvoje a zabezpečení příslušné úrovně tělesné připravenosti lidí, která se podílí na formování biologické a sociální stránky osobnosti a na prohlubování socialistických společenských vztahů.

Řada statistických údajů (růst členské základny tělovýchovných organizací; nebývalé zvyšování počtu rekreačně sportujících a účasti neorganizovaných osob na turistických akcích; zvyšování aktivity, angažovanosti a počtu dobrovolných tělovýchovných pracovníků; rozšiřování zahraničních sportovních a turistických styků; zvyšování zájmu o sport prostřednictvím masových komunikačních prostředků; prosazování nových forem tělovýchovných činností, jako například cvičení rodičů s dětmi, léčebná a rehabilitační cvičení atd.) svědčí o neustálém zvyšování významu tělesné kultury v životě socialistické společnosti i jednotlivce, o narůstání a rozšiřování jejích funkcí. Na základě analýzy socialistického systému tělesné kultury docházíme k závěru, že v průběhu budování vyspělé socialistické společnosti se souběžně s celkovou orientací socialistického způsobu života bude i v tělesné kultuře zintenzivňovat proces překračování hranic saturace primárních (biologických) potřeb pohybové aktivity a urychlovat tendence k saturaci sekundárních potřeb fyzického zdokonalování v rámci všestranně rozvinuté osobnosti. Tento proces by se měl odrazit v kvalitativní přeměně tělesné kultury v komponent socialistického způsobu života podílející se na rozšířené reprodukci společenského člověka, v nástroj socialistické společnosti využívaný k prohlubování socialistických rysů způsobu života, v aktivní faktor formování osobnosti individua, prohlubující jeho sepětí se společností.

Mezi objektivními podmínkami vytvářenými socialistickou společností pro rozvoj tělesné kultury a stupněm jejich využití může dojít k disproporcii vzhledem k nedostatečnému fungování vazeb mezi tělesnou kulturou a dalšími sférami společenského života nebo vzhledem k nedostatečnému fungování jejích vnitřních vazeb. Proto je velmi důležité permanentně sledovat dynamiku těchto vzájemných vztahů, jakož i perspektivní tendence jejich rozvoje v návaznosti na proces formování socialistického způsobu života. Potřeba komplexní analýzy tělesné kultury z pohledu tvorby socialistického způsobu života se ještě zvýrazňuje v souvislosti se změnami obsahu a charakteru

práce, s narůstáním volného času, s působením nových faktorů životního prostředí v důsledku vědeckotechnické revoluce. Bude nutno provést další detailní analýzy komponentů a prvků tělesné kultury, zabývat se studiem jejího podílu na krystalizaci základních rysů socialistického způsobu života, i cest a prostředků, jimiž je možno dosáhnout plného uplatnění a rozvinutí jejích funkcí ve vyspělé socialistické společnosti.

Literatura

- Brychnáč, V.: *Socialistický způsob života a proces realizace svobody*. Filozofický časopis, 24, 1976, č. 6, s. 836–844.
- Butenko, A.: *K voprosu o socialističeskom obraze žizni*. Kommunist, 1976, č. 1, s. 78 až 79.
- Čechák, V.: *Tělesná kultura — způsob života a otázky všestranně rozvinutého člověka*. In: *Tělesná kultura v socialistické společnosti*. Praha, Olympia 1976, s. 7–31.
- Dubinín, N. P.—Nikitjuk, B. A.: *Sootnošenie social'noj i biologičeskoj programy rosta i razvitijsa*. In: *Sport, psichofizičeskoje razvitijsa i genetika*. Moskva, KFK 1976, s. 11 až 21.
- Fedosejev, P. N.: *Problema social'nogo i biologičeskogo v filosofii i sociologii*. Voprosy filosofii 1976, č. 3, s. 56–74.
- Filipcová, B.—Filipek, J.: *Různoběžky života*. Praha, Svoboda 1976. 425 s.
- Glezerman, G. J.: *Lenin i formirovanije socialističeskogo obraza žizni*. Kommunist 1974, č. 1, s. 106–115.
- Hronský, F.: *Socialistický způsob života a životná úroveň*. Sociológia, 8, 1976, č. 6, s. 486–498.
- Hrzal, L.: *Kvalita života v ideologii demokracie a socialismu*. Filozofický časopis, 24, 1976, č. 6, s. 816–824.
- Izutkin, A. M.—Caregorodcev, G. I.: *Jedinstvo social'nogo i prirod'nogo v žiznedejatel'nosti čeloveka*. Voprosy filosofii, 1976, č. 8, s. 73 až 82.
- Joachimsthaler, F.—Merhautová, J.: *Funkce tělesné kultury v podmínkách vědeckotechnické revoluce*. In: *Tělesná kultura v socialistické společnosti*. Praha, Olympia 1976, s. 47–66.
- Kapustin, E. I.: *Socialistický způsob života a jeho ekonomický aspekt*. (Překlad referátu ze symposia AN SSSR 1974 v Moskvě). Bratislava, VÚŽ 1975. 86 s.
- Karsajevskaja, T. V.: *Social'naja i biologičeskaja obuslovennost' izmenenij v fizičeskom razvitijsa čeloveka*. Leningrad, Medicina 1970. 269 s.
- Kožíšek, V.—Nekola, J.: *Prognóza vývoje tělesné kultury v ČSSR*. In: *Tělesná kultura v socialistické společnosti*. Praha, Olympia 1976, s. 67–84.

- Libenský, J.: *Teorie tělesné výchovy*. Praha, SPN 1970. 258 s.
- Magdolen, E.: *Súčasný stav a perspektívne úlohy výskumu socialistického spôsobu života*. Piešťany-Bratislava, VÚZU 1974, s. 52-75.
- Marek, J.: *Bojem proti teoretickým, ideologickým a politickým platformám antisocialistických a pravicových oportunistických sil a nesocialistickým jevům v tělesné výchově, za účinnost politickovýchovné práce v ČSTV*. In: Sborník 2. celostátního semináře o politickovýchovné práci v ČSTV. Praha, ÚV ČSTV 1972, s. 7-108.
- Markov, V. S.: *Obraz žizni i formirovanije čeloveka*. Voprosy filosofii 1976, č. 7, s. 16 až 25.
- Materiály XXV. sjezdu KSSS*. Praha, Svoboda 1976. 206 s.
- Materiály XV. sjezdu KSČ*. Praha, Svoboda 1976. 197 s.
- Matvejev, L. P.: *Teoriya i metodika fizičeskogo vospitaniya*. Moskva, FIS 1976, 302 s.
- Merhautová, J. — Joachimsthaler, F.: *Funkce tělesné kultury v podmínkách vědeckotechnické revoluce*. Praha, VÚT FTVS UK 1973. 193 s.
- Merhautová, J. — Joachimsthaler, F.: *Přístup ke zkoumání podstaty tělesné kultury*. In: Seminář k unifikaci přístupů ke kategoriím tělesné kultury. Praha, ÚV ČSTV 1977, s. 47-67.
- Milštejn, O. K.: *Marksistická i buržuazní sociologická o roli i suščnosti slobodného vremení v sfere fizičeskogo vospitaniya*. In: Sborník 1-oj Vsesojuznoj konferencii po sociologickým problemam fizičeskoi kultury i sporta. Leningrad, CSSSO 1966, s. 50-53.
- Novikov, A. D.: *Problemy teorii fizičeskogo vospitaniya*. Teoriya i Praktika fizičeskoi kultury 1966, č. 5, s. 11-16.
- Novikov, A. D. — Matvejev, L. P.: *Teoriya i metodika fizičeskogo vospitaniya*. Moskva, FIS 1967. 337 s.
- Pereverzin, I. I.: *Prognozirovaniye i planirovaniye fizičeskoi kultury i sporta*. Teoriya i praktika fizičeskoi kultury 1973, č. 6, s. 41 až 45.
- Ponomarev, N. I.: *Socialnyye funkcie fizičeskoi kultury i sporta*. Moskva, FIS 1974, 310 s.
- Popov, S. I.: *O souvislosti kvalitativní a kvantitativní stránky způsobu života*. Filozofický časopis, 24, 1976, č. 6, s. 824-835.
- Rutkevič, M. N.: *Socialističeskij obraz žizni i jeho razvitiye*. Voprosy filosofii 1975, č. 11, s. 46-58.
- Stráňai, K.: *Teoria telesnej výchovy v sústave vied*. In: Sborník ITVŠ IV. Bratislava, SPN 1965, s. 153-294.
- Stráňai, K.: *Telesná výchova v systéme komunistickej výchovy, vzdelávania a kultúry občanov ČSSR v období vedeckotechnickej revolúcie a triedne rozdeleného sveta*. Bratislava, VÚ FTVŠ UK 1975. 519 s.
- Strumilin, S. G. — Pisarenko, E. J.: *Socialističeskij obraz žizni: metodologičeskije isslekovaniya*. Voprosy filosofii 1974, č. 2, s. 27-38.
- Suchý, J.: *Dynamika rozvoja socialistického spôsobu života*. Sociológia, 8, 1976, č. 6, s. 499-513.
- Šprynar, Z.: *K funkci a systému socialistické tělesné kultury v období vědeckotechnické revoluce*. In: Tělesná kultura v socialistické společnosti. Praha, Olympia 1976, s. 32 až 46.
- Tolstych, V.: *Socialističeskij obraz žizni i kulturnyj rost ličnosti*. Kommunist 1977, č. 1, s. 71-79.
- Trogisch, F.: *Marxistische Sozialforschung und ihre Anwendung auf dem Gebiet von Körperkultur und Sport*. In: Wissenschaftliche Zeitschrift der Deutschen Hochschule für Körperkultur. Leipzig, 4, 1962, č. 2, s. 88-99.
- Widerspiel, S.: *Způsob života jako filozofická a sociologická kategorie*. Filozofický časopis, 24, 1976, č. 6, s. 898-907.
- Wohl, A.: *Spoleczno-historyczne podłoze sportu*. Warszawa, Sport i Turystyka 1961. 150 s.

Резюме

Мергаутова И. - Иоахимсталер Ф.: **Функции физкультуры с точки зрения социалистического образа жизни**

В статье приведены теоретико-методологические исходные положения изучения физкультуры. Физкультура рассматривается как социальное явление, обусловленное производственными отношениями, внутреннюю структуру которого образует несколько диалектически взаимосвязанных и иерархически специфических систем потребностей, отношений, ценностей и норм. Специфику вклада физкультуры в социалистический образ жизни авторы усматривают в совершенствовании физической стороны всесторонне развитой личности, в росте потенций человека, в углублении здорового образа жизни. Дальнейшим вкладом физкультуры является и то, что она усиливает функции других сфер общественной жизни в процессе обогащения и перехода к высшему качеству в формировании профиля личности граждан и их образа жизни. В социалистическом обществе был создан целый ряд предпосылок, позволяющих определить содержание физкультуры в качестве компонента образа жизни. Анализ социалистической системы физкультуры приводит к выводу, что в ходе построения развитого социалистического общества будет качественно изменяться и физкультура, превращаясь в компонент социалистического образа жизни, способствующий расширенному воспроизводству общественного человека, в оруудие социалистического общества, используемое в интересах углубления социалистических черт в образе жизни, в активный фактор формирования личности индивида, углубляющий его связь с обществом.

Summary

Merhautová J. — Joachimsthaler F: Function of Physical Education from the Aspect of Forming the Socialist Way of Life

The present paper discusses the theoretico-methodological starting points of the research into physical education. This is conceived as a social phenomenon determined by social-production relations whose internal structure is formed by a complex hierarchy of dialectically interconnected specific systems, needs, relations, values and norms. The specificity of the contribution of physical education to the socialist way of life is seen in improving the physical component of the many-sidedly developed personality, in enhancing man's potencies and in increasingly practising a wholesome way of life. Its further contribu-

tion consists in complementing and reinforcing the functions of other spheres of social life in the proces of enrichment and attainment of higher values in forming the personality profile of citizens as well as their way of life. In socialist society, a great number of preconditions have been created facilitating the definition of its content as a component of the socialist way of life. An analysis of the socialist physical-education system leads to the conclusion that, in the course of building up a developed socialist society, physical education will change into a component of the socialist way of life participating in the extended reproduction of social man, into an instrument used by socialist society to intensify the socialist features of the way of life, into an active factor of forming the individual's personality and strengthening his connection with society.

F. Charvát: Teorie sociální struktury a struktura sociálních teorií

Praha, Svoboda 1975, 321 s.

Na našom knižnom trhu sa nestretávame často s prácami, ktoré by priekopnícky, novými metódami, originálnym spôsobom riešili niektoré základné teoretické problémy marxistickej sociológie. Jedným z takýchto pokusov je práca Fr. Charváta, ktorý sa vo svojej knihe pokúša riešiť široký záber problémov marxistickej sociológie, a to od metodologických poznámok cez kritiku sociologických teórií až k problematike sociálnej štruktúry, čím čitateľovi predkladá na zamyslenie i na diskusiu celý rad názorov a myšlienok.

Autor v práci nepredkladá čitateľovi „večné pravdy“, naopak, otvára priestor pre polemiku, pretože v knihe uvádzané problémy presahujú možnosti ich „vyriešenia“ v jednej publikácii.

Práca má — ako to aj autor v úvode správne zdôrazňuje — metodologickú povahu, pričom spracováva niektoré problémy hlbšie, iné stručnejšie, tak ako to vyplýva z jeho poňatia nutnosti a hĺbky rozboru jednotlivých kategórií a pojmov.

Charvát napísal netradičným spôsobom metodologickú prácu. Jeho metóda výkladu, ale neraz aj použitý pojmový aparát, často nie je všeobecne zaužívaný v sociologickej literatúre, resp. určitými pojmami si pomáha nahradzovať v sociológii doteraz nedostatočne zaužívané pojmový aparát.

Práca je rozdelená do 4 kapitol. V prvej kapitole autor rieši niektoré základné metodologické problémy, v druhej sa venuje predovšetkým kritike buržoáznej sociológie, v tretej sa vracia k metodologickým problémom marxistickej sociológie a záverečná kapitola vyúsťuje do rozboru základných problémov výskumu sociálnej štruktúry.

V recenzii nám nejde — a ani nemôže ísť — o komplexné zhodnotenie práce. Ide nám skôr o načrtnutie niektorých námetov, problémov alebo diskutabilných otázok, pretože nepovažujeme za správne, aby sme túto originálnu prácu iba popísali a prípadne literárne uzavreli niektoré otvorené a živé problémy. Na druhej strane práca má tak široký záber, že nie je mysliteľné zastaviť sa pri každom z nadhodnotených problémov. Pokúsime sa vybrať z knihy aspoň niektoré otázky.

V prvej kapitole pokúša sa autor upriamiť pozornosť čitateľa v podstate na predmet marxistickej sociológie. Tento predmet od-

vodzuje z metodického prístupu Marxa k úlohe výroby, výrobných síl a výrobných vzťahov vo vývoji spoločnosti z ich dialektickej jednoty. Vo svojej práci rozvíja túto myšlienku najmä v rozdielnej úlohe ich materiálnej a osobnej zložky (výrobných síl), zo skutočnosti, že človek v procese spoločenskej výroby nielen reprodukuje materiálne statky, ale zároveň, že vyrába i seba samého, mení seba ako časť spoločenského celku a teda mení a neustále reprodukuje „sociálny produkt“. Metodologický prístup Charváta vychádza takto z dialektickej jednoty ekonomického a sociálneho a preto aj vývoj sociálnej štruktúry chápe nielen ako pasívny výsledok vývoja výrobných síl a spoločenských výrobných vzťahov, ale zároveň ako výsledok aktívneho pôsobenia sociálnych síl a sociálnych vzťahov. „Ekonomické a sociálne“ sa teda vzájomne prelínajú a sú neoddeliteľné, píše autor, a táto jednota je v podstate možná jedine v ľudskej spoločnosti. Preto nie je možné izolovať „výrobu spoločnosti od výroby produktov“.

Takto sa Charvát pokúša dať — ako to sám zdôrazňuje — „sociologickému poznaniu poriadok, systematickosť“ (nie však za cenu nejakej redukcie), reprodukuje práve túto dialektickú spätosť „ekonomického a sociálneho“ (s. 27).

Tento prístup autora k „sociálnej výrobe“, k vysvetleniu si analogických pojmov, ako je to vo „výrobe produktov“ sa v práci odráža v „nových“ pojmoch a schémach, ktoré však treba dopracovať a premyslieť, pretože v tomto prvom rozpracovaní, možno v dôsledku nášho tradičného chápania vývoja spoločnosti, nepôsobí dostatočne účelne a vyargumentovane, čo na druhej strane môže byť spôsobené i Charvátovou svojskou metódou výkladu.

Obsah druhej kapitoly recenzovanej knihy je zaprogramovaný v druhej polovici jej názvu a mal by sa teda týkať „...štruktúry sociálnych teórií“. Čitateľ sa však v nej nestretnie s problematikou na Západe dnes toľko rozšírenej analýzy formálne logickej štruktúry sociologických teórií. Autor sa tejto problematiky dotýka iba zbežne v časti venovanej „teóriám stredného dosahu“ R. Mertona. Podobne chýba čo aj len stručná kritická charakteristika meritórnej problematiky hlavných predstaviteľov buržoázneho sociologického myslenia. Podstatu obsahu danej kapitoly tvorí výklad filozofických a metodologických východísk najreprezentatívnejších

škôl súčasného buržoázneho sociologického myslenia, rôznych verzií pozitivismu, štruktúrneho funkcionalizmu T. Parsonsa a R. Mertona, konfliktológie R. Dahrendorfa a L. Cosera, technickej sociológie, kritickej sociológie T. Adorna, H. Marcuseho, M. Horkheimer a sociologizmu. V súvislosti s tým venuje autor zvláštnu pozornosť aj nedávnej minulosti československej sociológie.

Nesporňovanou prednosťou autorovho prístupu k problematike je kritická zaostrenosť pohľadu voči buržoáznej sociológii, opierajúca sa o základné metodologické princípy sformované Leninom v práci *Kto sú 'priatelia' ľudu*. Je dôležité pritom zdôrazniť nielen to, že autor venuje týmto princípom analytickú pozornosť, ale že ich aj sám funkčne využíva ako prostriedky kritického poznania buržoáznej sociológie v jej častiach i celku. Vďaka tomu sa mu darí vidieť v rozmanitosti mnohých súčasných smerov a škôl buržoázneho sociologického myslenia iba modernú repliku abstraktnej špekulatívnej schémy spoločnosti vytvorenej tradičnou comtovskou sociológiou.

Charvát dostatočne presvedčivo predváža, ako dnes buržoázna sociológia — nech už v empirických alebo špekulatívnych formách — bez rozdielu degraduje v abstraktne teoretizovanie, odtrhnuté od skutočných sociálnych procesov a ich hybných síl. Azda najcennejšia je tu kritická analýza pozitivismu, ktorý tvorí základnú metodologickú os myšlienkového pohybu buržoáznej sociológie, spájajúcu aj natoľko zdanlivo vzdialené smery ako štruktúrny funkcionalizmus, teória konfliktu a sociologický technicizmus. Autor správne rozlišuje medzi pozitivismom ako filozofiou a metodológiou a ako sociologickou koncepciou v jej starej i nových verziách. Ukazuje, že pozitivistická metodológia, ktorá vyzdvihovala vedeckosť a protišpekulatívnosť ako svoje poznávacie princípy, v skutočnosti upadala do redukcionizmu, fenomenalizmu a agnosticizmu, hatajúcich cesty vedeckého poznania. Takáto metodologická orientácia viedla na pôde sociologického poznania zákonite k zúženiu jeho poznávacieho horizontu, k jeho izolácii od predmetnej sociálnej reality a k jeho následnej premene v špekulatívnu „nadsociálnu“ reflexiu spoločnosti.

Platnosť tézy o „nadsociálnosti“ buržoáznej sociológie, ktorá nazerá svoj predmet cez optiku určitých apriórne daných predstáv, rozširuje Charvát aj na štruktúrny funkcionalizmus. V nadväznosti na to ukazuje, že štruktúrny funkcionalizmus, odvodzujúc svoj kategóriálny aparát z prírodných vied, mení svoje základné kategórie na abstraktne formuly a ustrnulé fetiše, ktoré sa napokon stavajú medzi poznávací proces a sociálnu realitu ako nepriestupnú stenu. Absolutizácia štruktúrno-funkcionálnej analýzy spoločnosti zbavuje tento smer možnosti pochopiť určujúcu úlohu vecných faktorov, a menovite ekonomickej determinácie spoločenského systému. Túto obmedzenosť štruktúrno-funkcionálnej interpretácie spoločnosti, ako sprá-

vodlivo ukazuje autor, nemožno úspešne prekonať ani z pozícií súčasných teórií konfliktu, ktorá sa dnes z negácie štrukturálneho funkcionalizmu mení stále nápadnejšie v jeho ideovo-teoretický doplnok. Podobne nevedie k uspokojivým výsledkom ani technicizmus, zatažený farchou výrazných pozitivistických vplyvov.

Prechádzajúc k charakteristike ďalších rozšírených sociologických smerov, prístupujúcich k skúmaniu sociálnej reality z iných ako pozitivistických pozícií (kriticizmus, sociologizmus a pod.), autor odhaľuje špecifické príčiny ich neschopnosti priniesť produktívne riešenie teoretických a praktických problémov, na ktorých stroskotalo úsilie pozitivistického prúdu v buržoáznom sociologickom myslení.

Teoreticko-metodologická a praktická nespokojivosť riešení páčivých otázok interpretácie sociálnej skutočnosti a jej pohybu v súčasnej buržoáznej sociológii podnecuje Charvát k všeobecnejším úvahám o mieste a úlohe sociológie v spoločenskom vedomí a v spoločnosti a o jej vzťahu k existenčným potrebám spoločenských tried. Proti buržoáznemu ideálu „desocializovanej“, t. j. neutrálnej a nestrannej sociológie, stavia autor presvedčivo marxistickú koncepciu sociológie ako „socializovanej“ spoločenskej vedy, ktorá sa práve vďaka svojej organickej spojitosti so spoločenskými potrebami robotníckej triedy a pokrokových spoločenských síl stáva „...objektívnym, vyšším typom analýzy a syntézy spoločenského vývoja“ (s. 128).

Mimoriadne cenné je úsilie autora o kritickú retrospekciu vývoja československej sociológie a sústredenie osobitnej pozornosti na zložitú a rozpornú obdobie 1965–1969, kedy bol rozvoj marxistickej sociológie v Československu vystavený silnému tlaku buržoázneho sociologického myslenia. Najmä v tejto súvislosti možno Charvátovu knihu hodnotiť ako hlboko premyslenú kritickú reflexiu kontinuity vývoja marxistickej sociológie v Československu a samu súčasne aj ako jej principiálne úspešné pokračovanie.

Dôležitou časťou knihy sú partie zamerané na metodologické otázky. Ich jadrom je najmä tretia kapitola. Autor veľmi správne pristupuje k otázke na základe gnozeologického aspektu marxistickej filozofie. Úlohu formuluje nielen ako otázku presnosti sociologického poznania: „...riešiť problémy presného poznania predpokladá poznanie samotnej presnosti. V skutočnosti presne poznávať znamená taktiež poznávať presnosť“ (s. 138). Problém presnosti spoločenskovedných poznatkov potom rieši na niekoľkých rovinách. Predovšetkým ako vzťah medzi predmetom poznania, výsledkami („produktom“) poznania, subjektom a prostriedkami poznania, čo implikuje dva druhy otázok: jednak pravdivosť poznatkov ako otázku vzťahu predmetu poznania a jeho výsledku, ďalej špecifikáciu poznatkov ako otázku výsledkov poznania a prostriedkov poznávacieho procesu. Na po-

zadí tejto otázky prístupuje k analýze viacerých aktuálnych a praktických problémov sociologickej metodológie.

Jedným z nich je otázka úlohy a dosahu kvantitatívnych poznatkov v sociológii. Treba poznamenať, že autor k nej pristupuje dosť netradične a predkladá viaceré problémy. Poznanie kvantitívneho načrtáva ako súčasť dialektického protirečenia na jednej strane kvantitativity a kvality, na druhej strane slova a čísla. Oboje chápe ako aspekt protirečivosti vzťahu prírodného a historického v sociologickom poznaní. Prístup, ktorý autor volí, má prednosť predovšetkým v tom, že otázku sociologického poznávania dáva do širokého rámca všeobecných filozofických a gnozeologických súvislostí. V knihe niet ani stopy po úzko praktickom a utilitárnom prístupe, ktorým sa vyznačuje značná časť aj našich prác, zameraných na túto problematiku. U Charvátu praktické problémy figurujú skôr ako logický dôsledok istých teoretických rozporov, ktoré vznikli v procese rozvoja vedy. Jeho náčrt metodologických otázok nie je bez problémov a na mnohé zrejme programovo skôr upozorňuje než rieši. Rozhodne sa však úspešne pokúša o dôsledné marxistické riešenie zodpovedajúce súčasnému stavu poznatkov v tejto oblasti, ktoré nepodlieha tradičným schémam. Každý, kto pozná našu sociológiu, musí s ním hlboko súhlasiť predovšetkým v tom, že treba skúmať dosah a poznávaciu hodnotu toho, čo sociológia prináša. Autor jednoznačne chápe sociologickú metodológiu ako filozoficko-gnozeologickú analýzu sociologického poznania a nie ako technickú inventúru jeho prostriedkov a techník. Cenné je pritom aj jeho spájanie sociológie s inými vedami, predovšetkým s matematikou. Práca teda v každom prípade prezrádza široký rozhľad autora a široký rozsah jeho odbornej erudície.

Pri riešení protirečenia kvantitativity a kvality sa dotýka filozofickej univerzálnosti systémového prístupu. Naznačuje rôzne možnosti chápania systému – v zásade však systém „... predstavuje vždy určitý pomer kvantitativity a kvality v prospech kvantitativity – zaujíma totiž kvantitatívny prístup k riešeniu protikladnosti kvantitativity a kvality“ (s. 144). Ako taký je aj určitým riešením protikladnosti prírodného a historického a slova a čísla (145). Ukazuje, že dialektickomaterialistický prístup nie je jednostranný a neabsolutizuje ani jednu ani druhú stránku tohto rozporu. Za adekvátne dialektickomaterialistickému prístupu nemožno považovať absolutizovanie historických foriem sociálneho poznania a z hľadiska komunikačných foriem vyjadrovacie prostriedky tzv. prirodzeného jazyka (t. j. jazyka, ktorý používa slovnú interpretáciu na úkor kvantitatívneho, číselného vyjadrenia). I keď „... je obvykle komunikačne spojený (prístup dialektického materializmu – pozn. J. K.) s prirodzeným jazykom, postihuje jeho obmedzenosť ako „kalkulu“, ako gnozeologického prostriedku...“ (146). Ak teda na jednej strane nemožno systémový

prístup považovať za ďalšie rozvinuté dialekticko-materialistické chápanie, nemožno na druhej strane dávať prístup z hľadiska dialektického materializmu do prostej protikladnosti k systémovému chápaniu.

I keď sú tieto myšlienky veľmi úsporne a útržkovite načrtnuté a v mnohom ponechávajú problémy na doriešenie, sú hlboké a veľmi podnetné. Sú cenný prínos a závažné slovo v diskuzii o racionalite sociologického poznania, na ktorú svojím spôsobom tiež nadväzujú. Autor ukazuje, že tento spor je riešiteľný na základe dialektického materializmu. Poznatky systémového prístupu nemožno preceňovať ani odmietať. Naopak môžu sa rozvíjať na základe vývoja sporu systémového a historického chápania v spoločenských vedách (148).

V logickej návaznosti s týmto okruhom problémov sa autor zaoberá otázkami komunikability sociologických poznatkov, otázkou merania a spracovania dát prostriedkami sociálnej štatistiky. Dovoľme si niekoľko stručných poznámok len k poslednému okruhu problémov.

Pri úvahách nad prostriedkami, adekvátными s empirickým prístupom k sociologickému poznaniu sa autor zamýšľa predovšetkým nad používaním dotazníka v sociologických výskumoch. Ukazuje ho ako prostriedok poznania spoločenského vedomia. Dotazník – ako ukazuje – môže priniesť poznanie spoločenského bytia iba sprostredkované cez subjektívnu reflexiu vo vedomí a cez spôsob opytovania. Pritom veľmi správne poukazuje na síce známu, ale pritom veľmi málo analyzovanú otázku korelácie medzi objektívnou situáciou a subjektívnou reflexiou. Ukazuje, že vysoká korelácia nie je všeobecne platná a nevzťahuje sa na všetky sféry objektívnej reality rovnako. Takto súčasne aj polemizuje proti zaužívanej naivnej viere v dotazník a jeho výsledky, ktorou sa vyznačujú najmä pozitivisticky orientovaní a málo odborne fundovaní prívrženci sociológie.

I táto časť prináša mnoho cenných myšlienok. Sú zahrotené proti absolutizovaniu dotazníka ako techniky sociologického výskumu, i keď autor na druhej strane pripúšťa, že v súčasnosti je najrozšírenejšia. Dospieva k uzáveru, že „dotazníková sociológia“ je iba jednou fázou určitého výseku sociologického poznania a preto nepovažuje za správne ani zabsolutňovanie sociálnej štatistiky. Názor o používaní dotazníka považujeme za správny. Zdá sa však, že autor v polemike proti zjednodušovaniu vo výskumnej praxi sám v niečom zjednodušuje situáciu. Vzniká totiž dojem, že medzi riadkami sám považuje nedostatky a zjednodušovania, ktorých sa dopúšťajú mnohí autori výskumov, za nevyhnutné. Inak by bolo spolu s kritikou „dotazníkovej sociológie“ namieste ukázať na príčiny tohto javu a jeho neopodstatnenosť ako i na nedostatočné využívanie iných foriem získavania sociologických informácií. Pritom

by sa možno dostalo aj posudzovanie použitia sociálnej štatistiky do trochu inej polohy.

Z rozličných príčin sa na tomto mieste nemôžeme púšťať do hlbšej a obsiahnejšej analýzy metodologických otázok, zahrnutých v tejto knihe. Vysoko hodnotíme autorove úsilie nastoľovať a riešiť reálne problémy sociologického poznania na základe dôslednej marxistickej filozofickej analýzy a predovšetkým zdôraznenie dialektikomaterialistických gnozeologických východísk a ich spojenia so súčasným stavom vied. Metodologické myšlienky tejto knihy sú podnetné a ukazujú z nového pohľadu úlohy, pred ktorými stojí naša marxistická sociológia. Zaslúhajú si podrobnejšiu analýzu a širší ohlas v našich odborných kruhoch i u pracovníkov, zaoberajúcich sa metodologickými otázkami spoločenských vied.

Významnú kapitolu „Sociální struktura“ je možno vo vzťahu k predchádzajúcemu textu charakterizovať ako zovšeobecňovanie, ale i konkretizáciu v hraniciach vybraných problémových okruhov.

Proti idealistickej inverzii „základňovo-nadstavbovej“ štruktúracie spoločnosti, ktorá je zásadným princípom výstavby buržoáznych teórií, stavia materialistické a dialektické poňatie vzťahu týchto komponentov. Dôležité je upozornenie, že vzťah spoločenskej základne a nadstavby nie je významovo totožný so vzťahom ekonomického a sociálneho, čím sa precizuje pojem „extenzie“ ekonomického v sociálne. Kým v prvom prípade ide o dialektiku častí v celku spoločenského organizmu, v druhom prípade je to dialektika častí a celku. Je zrejme, že obidva aspekty majú svoje ontologické, gnozeologické i metodologické oprávnenie, avšak Charvátov prístup, dôsledne založený na zvýraznení dialektiky častí a celku, otvára zaujímavé poznávacie možnosti a spôsoby zmocňovania sa totálnej štruktúry v jej dynamike a vývoji.

Vychádzajúc z ekonomickej štruktúry ako fundamentu autor logicky prichádza k spoločenským triedam, ktorým v hierarchii sociálnych síl a vzťahov prisudzuje „vnútornú prioritu“. Triednu štruktúru chápe ako „priamy sociálny odtlačok, či skôr sociálne hľadisko ekonomickej štruktúry“. Tým je daná aj jej charakteristika základného sprostredkujúceho článku reálneho dynamického vzťahu ekonomickej a sociálnej štruktúry. Cenné u Charváta je, že sa nezastaví pri týchto kardinálnych poznatkoch, ale v súlade s metodologickým zameraním práce analyzuje ťažkosti a deformácie, ktoré vznikajú v procese ich uplatňovania v oblasti konkrétneho sociologického výskumu. Hlavný nedostatok vidí v tendencii skúmať výlučne „rozvrstvujúce znaky na populácii ľudí“, čo je poznatkový a metodologický stereotyp, ktorý vznikol na pôde buržoáznej sociológie. Predmetom takéhoto prístupu nie je fakticky spoločnosť, ale štatistický súhrn ľudí.

S tým súvisí kritika jednostranného „skupinového“ chápania tried a zdôraznenie myš-

lienky, že triedy sú základnou kategóriou sociálnych síl, ktoré nemožno redukovať na sociálne skupiny v obvyklej sociologickej interpretácii. Je to azda nejzávažnejšia idea celej štvrtej kapitoly, lebo z nej sa odvíja jednak kritika metodologických základov buržoáznych stratifikačných a štruktúro-funkcionalistických teórií, jednak pokus pozitívne definovať teoretické a metodologické princípy marxisticko-leninského triedneho chápania sociálnej štruktúry. Pokiaľ ide o aspekt integračných procesov, podstatu triedneho poňatia vidí autor v tom, že pre vysvetľovanie celého súhrnu štruktúrnych vzťahov sú determinujúce tie, ktoré spájajú triednu skladbu spoločnosti s ostatnými stratifikáciami. V kontexte sociálnej mobility (zmeny) je to poznatok, že pre súhrn stratifikačných zmien sú určujúce zmeny v jeho triednej skladbe a pre súhrn zmien v sociálnej štruktúre (t. j. vo vzťahoch medzi jednotlivými stratifikáciami) zmeny v tých vzťahoch, ktoré spájajú triednu skladbu s ostatnými typmi sociálnych stratifikácií. Sú to zároveň argumenty proti falošnému obmedzovaniu triednej skladby danej spoločnosti na jednu z ich stratifikácií a proti redukovaniu triedneho poňatia sociálnej dynamiky na jej deskripciu.

Jadrom kritiky jednostranného „skupinového“ poňatia samých tried je nesporné kritika ekonomickeho redukcionizmu a zvýraznenie myšlienky, že objektívna určenosť tried je daná dialekticky (vývinovo) sa realizujúcou hierarchiou troch základných dimenzií — ekonomickej, ideologickej a politickej. Problém tkvie v tom, že je možné so všetkými tromi dimenziami kalkulovať bez toho, aby sme sa fakticky vymanili z ekonomickeho redukcionizmu. Autor je si toho zrejme vedomý, preto o hranici tried ako zložitých spoločenských procesov výslovne hovorí, že neprebíha len „medzi ľuďmi“, ale i „vnútri ľudí“.

Z toho sú potom odvodené mnohé závažné tvrdenia, nastavujúce kritické zrkadlo prežívajúcim poznávacím stereotypom v našej výskumníckej sociologickej praxi. Patrí sem tvrdenie, že „dialektická analýza skupinových hľadísk tried vo svojej teoretickej i empirickej úrovni predstavuje jeden zo základných metodologických prostriedkov poznania vývojových zákonitostí triednych spoločností v podmienkach intenzívneho vedeckotechnického pokroku“ (s. 207), ďalej tvrdenie, že „stratum robotníctva nie je empirickým vyjadrením robotníckej triedy“ (s. 235), že jedine „vzťahom skupinovej analýzy spoločnosti k jej triednej skladbe ako jadrú dynamiky spoločenského pohybu možno dokázať i v empirickej úrovni falošnú ideologickú determináciu doktrín o ekonomickej, ideologickej a politickej kompaktnosti inteligencie“ (s. 256) a pod.

V súvislosti s týmito konkretizáciami dalo by sa, pravda, miestami požadovať hlbšie rozpracovanie záverov i argumentácie. Napr. ako treba pochopiť výrok, že „nie je možné absolutizovať bez časového obmedzenia sku-

pinové chápanie tried? (s. 205). V istých časových reláciách je to prípustné? Kedy a prečo? A ďalej, prečo autor pri objasňovaní svojej idey nevyužil možnosť konfrontácie známej Leninovej definície *tried z Veľkej iniciatívy* s Marxovým a Engelsovým poňatím *vládnúcej triedy z Nemeckej ideológie*, ktorá sa tu priamo ponúka a ktorá základnú líniu jeho analýzy nielen podporuje, ale je vstave v mnohých smeroch ju obohatí a rozvinie? Ani tieto, ani prípadné ďalšie otázky či námietky však nič nemenia na fakte plodnosti metodologických východísk, ktoré autor prijal a ktorých sa v texte dôsledne pridrižava — okrem iného aj v rozsahom nevelkých, ale myšlienkovito bohatých častiach o sociálnom plánovaní a životnom spôsobe, ktoré poslednú kapitolu uzatvárajú. Podnety, ktoré Charvátov text v naznačených smeroch obsahuje, vyčleňujú jeho knihu z kategórie mŕtvto narodených plodov, provokujú k premýšľaniu a dopracúvaniu nedopracovaného, pudia k pohybu v poznávaní i praxi, sú jedným z katalyzáčných prvkov na rozhraniach nášho súčasného spoločenského snaženia.

Vlastislav Baach — Jozef Karásek — Róbert Roško — Dilbar Alijeová

Nad knihou J. R. Friesové: *Vědeckotechnická revoluce a vzdělání*

Praha, SPN 1976, 199 s.

Leninův výrok o tom, že komunismus znamená sovětská moc plus elektrifikace Ruska, má předznamenáním stěžejního úkolu současné epochy, který vytyčil XXIV. sjezd KSSS jako spojení vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialistického společenského systému. Také na XXV. sjezdu KSSS bylo zdůrazněno, že prvořadým úkolem zůstává urychlení vědeckého pokroku. Je proto zcela logické, že právě tyto otázky se dostávají do popředí badatelského zájmu vědců ze socialistických zemí. Stačí připomenout kolektivní dílo sovětských a československých autorů *Člověk — věda — technika* (Praha — Moskva 1973). Ze sovětské sociologické literatury můžeme v této souvislosti uvést především práce S. V. Suchardina a kol.: *Současná vědeckotechnická revoluce* (český překlad nakl. Orbis 1973), N. V. Markova: *Vědeckotechnická revoluce: analýza, perspektivy, důsledky* (slovenský překlad, nakl. Pravda, Bratislava 1972) aj. Zvláště významnou je monografická studie V. N. Turčenko: *Vědeckotechnická revoluce a revoluce ve vzdělání* (SPN, Praha 1977), která se zabývá důsledky vědeckotechnické revoluce v oblasti vzdělání mládeže i dospělých a jako první se pokouší konkretizovat vědeckotechnickou revoluci v oblasti vzdělání.

V naší domácí literatuře se vztahu vědeckotechnické revoluce, kultury a vzdělání dotýká například práce Emila Dudy: *Vědeckotechnická revoluce. Náčrt problematiky* (Obzor, Bratislava 1974), a Jaroslava Pecna: *Ke vzta-*

hu vědy a vzdělání (Praha 1974). Vynikajícím příspěvkem k této problematice jsou též některé kapitoly knihy Blanky Filipcové a Jindřicha Filipce: *Různoběžky života. Zápas o socialistický způsob života* (Praha 1976) a previzionistický závěr knihy Františka Hájků: *Kapitoly ze sociologie výchovy* (SPN, Praha 1975). Z posledních monografických studií možno uvést drobnější práci Věry Hulešové: *Filozofické aspekty vědeckotechnické revoluce* (Středisko pro vzdělání pracovníků v kultuře a umění, Praha 1976) a konečně podnětnou monografickou studii J. R. Friesové, *Vědeckotechnická revoluce a vzdělání*.

J. R. Friesová se zabývá některými hlavními problémy, které souvisí se zvyšováním kvalifikace pracujících v socialistické společnosti. Vychází z rozboru hlavních změn, které přináší vědeckotechnická revoluce v oblasti výrobního procesu, v charakteru práce, a s tím souvisejících změn v potřebě vzdělání a kvalifikace. Kromě úvodu, v němž autorka poukazuje na potřebu permanentního vzdělávání a sebevzdělávání prodlouženého na celý produktivní věk, má práce čtyři rozsáhlé kapitoly.

V první kapitole, nazvané *Všeobecná charakteristika vědeckotechnické revoluce*, charakterizuje autorka revoluci ve výrobě, technice a vědě. Vychází přitom z prací R. Richty a z československo-sovětské studie *Člověk — věda — technika*. Zabývá se specifickými předpoklady rozvoje vědeckotechnické revoluce v socialistických zemích. Značnou pozornost věnuje přeměnám ve vztahu člověk — stroj, pokouší se o klasifikaci stupňů mechanizace a automatizace a uvádí snahy některých sociologů definovat koeficient automatizace. Dále se zabývá problematikou vědy jako výrobní síly a dochází k závěru, že objektivní skutečnost, že věda se stala výrobní silou, je doprovázena objektivní nutností celkového zvyšování vzdělanosti všech vrstev. Velmi zevrubně sleduje vliv vědeckotechnické revoluce na změny v povaze práce, zvláště v podmínkách socialismu. Výklad zdůrazňuje celou složitost problému a vyúsťuje v doporučení rozvíjet nový vědní obor — vědu o práci, jejímž hlavním cílem by mělo být připravovat podmínky pro to, aby se práce postupně přeměňovala v práci tvůrčí. V této spojitosti se autorka velmi podnětně zabývá otázkami tvůrčí práce. I když je kapitola orientována převážně sociologicky, obsahuje četné informace z jiných oborů, z psychologie práce, z estetiky aj.

Druhá kapitola pojednává o *sociokulturních důsledcích technického rozvoje jako přechodu k vědeckotechnické revoluci*. Autorka zde analyzuje příčiny změn v socioprofesionální struktuře pracovních sil, hovoří o tom, co je socioprofesionální mobilita, vytypovává změny v kvalifikační struktuře pracujících socialistické společnosti, zvláště pak uvnitř dělnické třídy, provádí konfrontaci se situací v kapitalistických zemích a velmi pečlivě analyzuje pojem kvalifikace, který tu nelze

interpretovat pouze z hlediska ekonomického a sociologického, ale komplexně — s přihlédnutím k aspektům pedagogickým, psychologickým, morálním, ideologickým aj.

Třetí kapitola zkoumá vliv vědeckotechnického pokroku na potřeby vzdělání. Autorka se zabývá vlivem vědeckotechnických přeměn na problematiku struktury školského systému. Uplatňuje přitom srovnávací hledisko, ukazuje na situaci v Sovětském svazu, ČSSR i v některých kapitalistických zemích. Velmi cenné jsou její poznatky zvláště v pasáži osvětlující úlohu sovětské školy při formování světového názoru. Dále zkoumá vliv vědeckotechnického pokroku na strukturu školských soustav, na obsahové problémy studia v jednotlivých typech škol a kvalitativní odlišnost kapitalistického a socialistického systému. Ukazuje na růst vzdělanosti a jeho demokratizaci v socialismu. Vzdělání chápe nejenom jako předpoklad vyššího kulturního standardu, ale i politického, světónázorového a ideologického rozhledu a morálních hodnot. Z tohoto zorného úhlu posuzuje investice do oblasti vzdělání, jejich návratnost a efektivitu.

Tato kapitola se zaměřuje i na objektivní předpoklady pro další vzdělávání pracujících v dospělém věku. Je zde analyzována průměrná pracovní doba v průmyslových podnicích, délka pracovní doby (týdenní), průměrná délka pracovního týdne v hodinách. Autorka uvádí závažné fakty o tom, že ČSSR patří k zemím s relativně nejvyšším objemem volného času, s nejnižší věkovou hranicí nástupu do důchodu a s nejdelší placenou dovolenou. Sleduje vývoj základních oblastí časového fondu v týdenním cyklu v letech 1967 a předpokládá vývoj do roku 1990. Odvolává se na výzkum provedený v Sovětském svazu, který potvrdil závislost činnosti ve volném čase na věku. Zdůvodňuje, jak spolu souvisí proces práce, využití volného času a rozvoj osobnosti. Charakterizuje volný čas v podmínkách socialismu jako nejvyšší výrobní sílu a ukazuje, jaké důsledky z toho plynou pro koncepci vzdělání. Věnuje dále pozornost materiálnímu a institucionálnímu předpokladům permanentního vzdělávání, zabývá se formami vzdělávání dospělých při zaměstnání. Její úvahy vyúsťují v dobře fundovaný a zajímavý rozbor sociálně psychologických a pedagogických problémů dospělých, motivů, které vedou pracující ke zvyšování kvalifikace.

V závěru knihy se J. R. Friesová zabývá otázkami obsahu a metod vzdělávání dospělých. Poukazuje na základní potřebu modernizovat učební programy, zvláště pro školy prostředků a modernizovat i metody výuky.

Vědeckotechnický rozvoj klade vyšší nároky nejen na kvalitu vzdělání, nýbrž i na jeho kvantitu. Autorka se zabývá tendencí specializace a všestrannosti v koncepci moderního vzdělání a na velmi sugestivním novém materiálu zkoumá psychologicko-pedagogický problém — jaký maximální tok in-

formace je člověk schopen přijmout či předat. Zmiňuje se o některých problémech souvisejících s možnostmi a hranicemi lidské paměti a v této souvislosti o programovaném učení a využívání elektroniky, samočinných počítačů a automatizace.

Práce J. R. Friesové představuje ve svém celku i v jednotlivostech podnětný a přínosný příspěvek k problematice, která se teprve v posledních letech dostává do centra pozornosti některých našich autorů. Studie je obsahově hodnotná a svým badatelským přístupem vyzrálá. Autorka poměrně organicky zvládla jednotlivé části a spojila je v jeden kompoziční celek. I když základním východiskem je přístup sociologický, jsou uplatněny též poznatky z filozofie, psychologie, fyziologie, pedagogiky a ekonomiky vzdělání. Práce je obohacena pedagogicko-srovnávacími a prognostickými pohledy. Opírá se o bohatou statistickou a údajovou dokumentaci a je svým zaměřením v naší sociologicko-pedagogické literatuře ojedinělá.

Vladimír Grulich

S. A. Ajvazjan — Z. I. Bežajeva — O. V. Starovërov: Klassifikacija mnogomernych nabljudenij (Klasifikace mnohorozměrných pozorování)

Moskva, Statistika 1974, 240 s.

Klasifikace mnohorozměrných statistických pozorování je nyní centrem pozornosti statistiky, matematiky a metodologií meritorních věd. Kniha trojice autorů Ajvazjana, Bežajevové a Starovërova shrnuje výsledky dosažené v této oblasti v šedesátých letech a přehledně informuje o možnostech, k nimž se dospělo. Podává informace o sovětských i zahraničních pracích a přináší i původní dosud nepublikované poznatky.

„Klasifikace mnohorozměrných pozorování“ je určena především matematikům, statistikům, ekonómům a specialistům, kteří se o tuto problematiku zajímají. U nás z ní mohou čerpat zejména metodologové a ti pracovníci, kteří se zabývají seskupovací analýzou, rozhodovacími problémy apod. Pro sociologické metodology je znalost obsahu práce sovětských autorů nutnou výzbrojí a součástí základního profesionálního přehledu. Tématika je velmi dobře uspořádána, má široký záběr a neulpívá na nepodstatných detailech. Je to dobrá přehledná práce, monografie, která poskytuje rychlou, přehlednou a přesnou informaci.

I když je základní pojetí matematické, autoři respektují možnosti aplikace. Přestože přejímají řadu příkladů z jiných oborů, hledisko společensko-vědních aplikací je pro ně vůdčím motivem.

Práce je rozvržena do pěti základních kapitol:

Kapitola I: *Klasifikace při úplně popsáních třídách nebo při existenci učebního výběrového souboru* (45 stran);

Kapitola II: *Klasifikace bez učení. Parametrický případ: rozklad směsí na základě odhadu neznámých parametrů* (18 stran);

Kapitola III: *Klasifikace bez učení. Neparametrický případ: seskupovací analýza* (39 stran);

Kapitola IV: *Metody dimenzionální redukce* (72 stran);

Kapitola V: *Řešení sociálně ekonomických úloh pomocí metod klasifikace a metod dimenzionální redukce* (25 stran).

Kniha je vybavena poměrně bohatým odkazovým aparátem.

Metody jsou v práci členěny podle dvou základních kritérií:

1. Apriorní informace o struktuře populace a jejich třídách:
 - a) nejobecnější předpoklady o rozložení sledovaných objektů;
 - b) charakteristika tříd souborem statistických distribucí s neznámými parametry;
 - c) úplný popis tříd statistickými distribucemi s určenými parametry.
2. Předběžná výběrová informace:
 - a) není k dispozici žádná předběžná informace;
 - b) jsou k dispozici kvaziučební výběrové soubory;
 - c) jsou k dispozici učební soubory.

První kritérium představuje odstupňování dostupné informace o třídách základního souboru. Informace o základním souboru se může lišit z hlediska počtu tříd (buď známe, předpokládáme nebo vůbec neznáme jejich počet), z hlediska určenosti pravděpodobnostního rozložení objektů ve třídách (známe třídu distribuci, v níž se pohybuje nebo v extrémních případech buď nevíme o rozložení vůbec nic, či naopak jsou rozložení přesně určena se všemi svými parametry), a konečně i z hlediska tvaru rozložení objektů ve třídách – vzhledem k jejich geometrickým vlastnostem v prostoru vlastností apod.

Cílem předběžné výběrové informace je přinést určitou orientaci o základním souboru – s tím, že veškeré údaje jsou chápány jako výsledek náhodného výběru, tj. s náhodnými fluktuacemi danými pravděpodobnostním mechanismem výběru. U určité části dat je známo, že které části populace (ze které části třídy) pocházejí.

To umožňuje empiricky odhadnout tvar rozložení, distribuční a pravděpodobnostní funkce, které pak jsou základem pro další postup. Zde existuje opět celá škála mezistupňů z hlediska úplnosti: např. nevíme, zda jsou dány výběry ze všech tříd; víme, že chybějí výběry z některých tříd; nebo nevíme,

zda jednotlivé učební výběrové soubory mohou patřit ke stejné třídě. Prakticky to znamená, že u části dat známe jejich pertinenci ke třídám, resp. známe rozklad nebo určitou informaci o rozkladu souboru dat. V sociologickém výzkumu je takovým příkladem např. definice typů, které určíme na základě podrobné informace a k nimž se pak na základě redukované informace snažíme přiřadit jiné jednotky. V medicíně to může být např. soubor posmrtných určených diagnóz či použití objektivní, ale drahé a obecně neaplikovatelné metody; v antropologii pak například určování typů neúplných kosterních pozůstatků pomocí souboru empiricky typologizovaných a určených úplných pozůstatků apod.

Na základě kombinace uvedených hlavních hledisek dospívají autoři ke strukturování a přehlednému uspořádání metod klasifikace, které v knize doplňují ještě pasáží o dimenzionální redukci prostoru vlastností, považovanou (a právem) za velice důležitou.

První kapitola se zabývá zařazováním prvků předem jednoznačně určených tříd nebo tříd, o nichž existuje empirická výběrová informace učebního souboru. Po uvedení relevantních matematicko-statistických pojmů formulují autoři úlohu z pohledu pojmu statistických rozhodovacích pravidel a posléze ji diskutují. Zaměřují se přitom na normálně rozdělené vektory pozorování, které vedou k diskriminační analýze, tj. uvažují pouze parametrisovaný případ číselných veličin. Neuvádějí případ nominálních znaků, tj. diagnostiku na základě multinomického pravděpodobnostního rozložení. V závěru první kapitoly se autoři zabývají klasifikací (opět číselných veličin) za přítomnosti učebního souboru a uvádějí případ částečně učebního souboru a možností jeho využití.

V dalších kapitolách jsou probírány metody použitelné v případech, kdy není k dispozici žádná předběžná výběrová informace. Druhá kapitola pojednává o parametrickém případě rozložení podsouborů, u nichž je znám typ rozložení (statistický termín též: distribuční rodina nebo systém rozložení) ale nejsou známy parametry pro jednotlivé podsoubory. Jsou zde uvedeny základní pojmy, diskutována separabilita směsí (empirická rozlišitelnost jednotlivých složek pravděpodobnostních směsí) a metodou maximální věrohodnosti, s jejíž pomocí je možno úlohu řešit. Obecný postup je zde specifikován pro systém mnohorozměrných normálních rozložení s konstantní, ale neznámou kovariační maticí a s neznámými průměry a poměry směrůvých složek. Tato úloha¹ má jednoduchý heuristický model, je však matematicky dosti obtížná.

vztahu k práci a k hodnotovému systému člověka jako:

1. skupina osob pracujících pro seberealizaci s dobrým vztahem k práci, osob, pro něž je práce výraznou životní hodnotou;
2. skupina, která považuje práci za prostředek obživy, která k ní nemá vztah; v podstatě jde o lidi, pro něž práce není podstatnou složkou hodnotového systému.

¹ Důležitost této úlohy mohou ilustrovat na jednom zajímavém výsledku zjištěném prof. W. Engländerem v mezinárodním projektu „Automatizace a průmysloví dělníci“ a opakovaně potvrzeném na několika národních souborech dat. Korelační koeficient položek důležitosti jednotlivých rysů práce a stupně jejich realizace na pracovním místě každého respondenta ukázal jasně bimodální rozložení, které indikuje existenci dvou homogenních skupin. Tyto skupiny byly určeny vzhledem k celkovému

predpokládáme, že se objekty ve třídách chovají podle určitých pravděpodobnostních zákonů, tj. že měřené veličiny mají určitá statistická rozložení (např. normální). Typ pravděpodobnostních zákonů ve třídách zůstává stejný, pravděpodobnostní mechanismy vzniku a zjišťování hodnot jsou stejné ve všech třídách, procesy vzniku se však liší intenzitou, třídy pak úrovní zkoumaných vlastností. Třídy jsou různé velké a různé zastoupené. Úloha spočívá: a) v určení počtu tříd, b) v určení parametrů jednotlivých rozložení, c) v určení poměrů zastoupení jednotlivých tříd a d) v optimálním určení jednotlivých prvků do zvolených tříd. Tento postup je zatím v sociologickém výzkumu málo používán, má však, pro číselná data, perspektivní budoucnost. Příklad uvedený v poznámce byl zde formulován pro svou jednoduchost a jednodimenzionalitu. Komplexnější problémy jsou pochopitelně vícedimenzionální. Bohužel mi není známo, zda tato metoda byla u nás naprogramována, či zda a jak úspěšně je již používána.

I když v knize autoři metodu rozpracovali pro normální třídy rozložení, neznamená to, že metodu nelze specifikovat i na jiné systémy vícerozměrné distribuce.

Třetí kapitola se zabývá metodami seskupování objektů, tj. situací, kdy o populaci máme velmi málo informací nebo nemáme informace žádné. Obecná formulace úlohy předpokládá především zavedení základních pojmů: seskupení (u nás se též někdy říká taxon, empirická třída, shluk, angl. „cluster“), vzdálenost a míra podobnosti objektů a skupin objektů; dále implikuje obecné teoretické formulace a naznačení souvislosti úlohy. Míry vzdálenosti a podobnosti objektů se tu omezuji na: Mahalanobisovu metodu, prostou a váženou eukleidovskou metodu pro číselná data, jednoduché míry pro dichotomická data a míry vzdálenosti a podobnosti založené na metodě potenciálových funkcí. Z běžně používaných měr je v této souvislosti uvedena jen malá část — s poukazem na další literaturu.

Z měr podobnosti a vzdálenosti pro skupiny pozorování jsou uvedeny: principy nejbližšího souseda, nejvzdálenějšího souseda, vzdálenost těžiště, princip potenciálových funkcí a průměrné podobnosti; dále je uvedena zobecněná vzdálenost Kolmogorovova. Tyto pojmy autoři zavádějí, jako ostatně všechny pojmy v knize, matematicky, to znamená, že výběr mezi nimi není diskutován na základě jejich aplikačního obsahu. Použití míry tedy záleží na volbě sociologa; touto volbou jsou pak ovlivněny všechny vý-

sledky získané postupem seskupování analýzy. Rozhodnutí o volbě metriky či míry blízkosti není věcí matematiky. Matematika může rozhodnout o algoritmické, numerické a výpočetní vhodnosti, může dokonce pomocí metod Monte Carlo hledat optimální možnosti v jednotlivých případech a určit vhodnost vzhledem k formálním vlastnostem modelů. Nemůže však v žádném případě rozhodovat o tom, která míra je vhodná z hlediska aplikačního obsahu, z hlediska sociologické metodologie: i když je možné, že v běžných aplikacích nepovedou jednotlivé míry k zvláště rozdílným výsledkům, ve speciálních případech je výběr míry velmi podstatný.

Ve třetí kapitole jsou dále popsány základní typy úloh seskupovací analýzy a seskupovacích procedur. Autoři zde rozlišují (vedle hlediska velikosti souboru objektů) především hledisko apriorní informace o počtu seskupení (tříd), která v základním souboru existují: a) *počet tříd je předem dán*, b) *počet tříd není znám a má se empiricky určit (odhadnout)*, c) *počet tříd není znám, ale jeho určení není v úloze vyžadováno*. V posledním případě vytváříme tzv. *hierarchický strom*, který obsahuje všechny objekty a vyjadřuje postup, jak se celý soubor postupně dělí na menší a menší části (*rozkladový strom*), nebo jak se postupně jednotlivé objekty a jednotlivá seskupení objektů spojují v širší seskupení (*aglomerační strom*).

Seskupovací procedury jsou rozděleny na tři typy:

- Hierarchické procedury* (aglomerativní či rozkladové), které jsou určeny jako řešení úlohy typu c).
- Paralelní procedury* — jsou určeny pro malé soubory objektů a spočívají v tom, že se postupně zlepšují dočasná seskupení, a to tak, že se na každém kroku překlasi-fikují všechny prvky souboru.
- Sekvenční procedury* — spočívají v tom, že se na každém kroku překlasi-fikuje pouze určitá část; používají se především pro velké soubory.

Druhý a třetí typ se někdy též nazývají *iterativními procedurami*.

V podrobném popisu jednotlivých procedur věnují autoři pozornost problému přípustnosti a různým speciálním hlediskům kvality hodnocených postupů. V závěru kapitoly se autoři zabývají nečíselnými proměnnými, a to především v souvislostech s metodou posuzovatelů a s měrami podobnosti a vzdálenosti pro nečíselné údaje, které při této metodě hrají velkou roli.

Za předpokladu, že obě rozložení jsou normální, můžeme řešit úlohu:

- jaká úroveň proměnné, (v tomto případě korelačního koeficientu vyjadřujícího konzistenci odpovědí ve dvou bateriích položek), je typická pro obě skupiny;
- jaká je míra rozptýlení v obou skupinách (rozptyly);
- jaký je podíl obou skupin v celém souboru;

- jak stanovit prahovou hodnotu pro optimální přiřazení jednotlivců k některé ze skupin.

Počet tříd zde byl stanoven předem. V mezinárodním výzkumu provádíme odhad těchto parametrů v různých národních souborech. Tyto parametry a určená klasifikace se stávají základem pro komparaci a další zkoumání souvislosti s takto získaným znakem.

Čtvrtá kapitola věnovaná metodám *dimenzionální redukce*, obsahuje některé lineární modely redukce počtu dimenzí prostoru sledovaných indikátorů a proměnných. Především je zde uvedena metoda hlavních komponent. Kromě základního popisu je zmíněna řada málo známých, ale velmi důležitých a interpretačně zajímavých vlastností. Je diskutován vztah metody k hlavnímu tématu knihy – úlohám klasifikace; jejich vzájemné propojení je ilustrováno na příkladech analýzy konkrétních dat (analýza struktury spotřeby domácnosti či efektivnosti práce dělníků).

Dalším modelem kapitoly je *faktorová analýza*. I v tomto případě autoři kladou velký důraz na rozbor modelu a na různé aspekty správné interpretace. Tato pasáž obsahuje velmi užitečné poučení pro mnoho našich sociologů aplikujících faktorovou analýzu. Závěr kapitoly představuje zajímavou diskusi heuristických metod redukce.

Poslední kapitola je věnována aplikacím seskupovacích a redukčních modelů na sociálně ekonomické úlohy. Především je zde ilustrován postup metody posuzovatelů (expertů) při určování neznámých parametrů užitkových a cílových funkcí, při hodnocení výkonu apod. Další příklady se týkají hodnocení sportovního výkonu a porovnávání sociální struktury měst RSFSR za účelem určení jejich základní typologie.

Kniha obsahuje velmi bohatý materiál. Některé metody či postupy v ní chybějí, některé jsou potlačeny na minimum, či na pouhou zmínku. Klasifikační metody jsou už dnes, po dalším vývoji oboru, opět bohatší, vznikají různé přechodné typy, s nimiž autoři ještě nepočítají. Prudký rozvoj klasifikačních technik šedesátých let však tu je dobře shrnut a práce podává zasvěcenou základní informaci o velmi bohaté škále možností těchto technik.

Nejnovější výsledky přirozeně neodráží. Současný vývoj seskupovacích algoritmů jde především směrem zlepšování algoritmů a hledání nových principů a přístupů. Vznikají také zcela nové pohledy na seskupovací algoritmy. Tak např. vznikla celá třída metod, které jsou nazývány „*automatická detekce interakcí*“ (metody AID, THAID, MAID, atd.). Jsou založeny na optimálním postupném a větveném rozkladu populace z hlediska určeného seznamu proměnných. Na každém kroku se zkoumaná podskupina optimálně štěpí na dvě (resp. více) částí tak, aby se optimalizovala zvolená míra, charakterizující rozklad variability dat. Tyto užitečné algoritmy bohužel u nás nejsou zatím dostupné.

Jiný, velmi progresivní směr vývoje je *multidimenzionální škálování*. Je to neparametrická metoda redukce dimenzí (neparametrický analog metody hlavních komponent a faktorové analýzy), která vychází z obecných měr podobnosti a vzdáleností a vytváří nejlepší reprezentaci těchto dat v prostoru

nižší (předmět zvolené) dimenze při současné volbě typu vzdálenosti (eukleidovská či manhattanská metrika, někdy i výběr některé z třídy Minkovského metrik). Původně jde o metody typu MDSCAL, SSA, TORSCA, novější metody MINISSA a vyšší verze SSA (analýza nejmenšího prostoru). Patří sem též metoda NLMA (nelineární zobrazovací algoritmus do dvourozměrné roviny).

Jisté úsilí bylo věnováno i problému kreslení *taxonomických map* – tj. zachycení výsledků seskupovací analýzy grafickou reprezentací v rovině (vzdálenost seskupení a jejich velikost). V současné době je značná pozornost věnována *pravděpodobnostní a statistické stránce* seskupovací analýzy, tj. metodám testování významnosti pro počet, existenci, velikost, heterogenitu jednotlivých seskupení i jejich celkové struktury. K této úloze se přistupuje většinou z hlediska teorie náhodných grafů.

Monografie vznikají většinou jako výsledek určitých uzavřených etap vývoje předmětu. I zde je shrnuta určitá etapa; dnešní vývoj bude nepochybně zachycen v monografiích dalších. Recenzovaná kniha je velmi cenná pro metodologickou práci, zajímavá a informativní a lze ji doporučit bez jakýchkoli výhrad.

Nakonec bych chtěl zdůraznit myšlenku, která je implicitně i explicitně svázána s celým textem: matematika je tu proto, aby sloužila, aby poskytla nové postupy a metody, aby reagovala na požadavky a přání meritorických věd. Matematika však nemůže nést odpovědnost za chybné aplikace, mylné interpretace ani za to, že uživatelé nerozumí aparátu, který užívají.

Motto knihy převzaté z Engelsova „*Anti-düringa*“, uvedení práce úryvkem z „*Malého prince*“ i další pasáže varují před nekritickým a nezasvěceným používáním matematických metod. A snad proto je tato kniha od prvního okamžiku, ještě před podrobným studiem obsahu, tak sympatická.

Jan Řehák

V. Šljapentoch: Kak segodnja izučajut zavtra
(Jak dnes poznávají zítřek)

Moskva, Sovetskaja Rossija 1975, 260 s.

Praxe společenského řízení se dnes již neobejde bez spolehlivých předpovědí budoucího vývoje sociálních procesů. Speciální prognózy, tj. prognózy technického rozvoje, prognózy biologické, zdravotnické, demografické, ekonomické a jiné samy o sobě na tento úkol nestačí.

Již několik let se úspěšně rozvíjí vědní oblast sociálního prognózování, jež vychází z teoretických základů a metodologických principů marxistické sociologie a využívá rozsáhlého souboru prognostických metod a technik, převážně zatím převzatých z jiných oborů. Sociální prognózování využívá těchto postupů pro budování vlastního komplexního systému a metodiky.

Většina prací publikovaných v oblasti sociálního prognózování se soustřeďuje na systém sociálních prognóz a na jeho vazby k ostatním zdrojům prognostických informací. Metodám sociálního prognózování byla dosud věnována menší pozornost. Významným příspěvkem k problematice metod sociálního prognózování je kniha sovětského autora V. Šljapentocha *Jak dnes poznáváji zítřek*.

Autor si klade za cíl seznámit čtenáře se základy prognostiky a se způsoby jejího použití při řešení úkolů sociálního prognózování. Použití prognostických postupů ukazuje na příkladech z výzkumné praxe. Metody přehledně třídí a hodnotí.

Práce je členěna do tří hlavních oddílů:

1. Sociologické výzkumy s prognostickou orientací,
2. Odhady expertů: jejich přednosti a nedostatky,
3. Matematické metody v sociálním prognózování.

V úvodu podává autor přehled základních směrů a oblastí sociálního prognózování, klasifikuje prognostické práce podle časového horizontu a uvádí schéma postupu při vytváření prognózy. Zdůrazňuje, že vypracování prognózy je ve většině případů kolektivním dílem, v němž se spojuje zkušenost specialistů ve zkoumané oblasti s odbornými znalostmi prognostika a s přispěním matematika, statistika a programátora. Za nejdůležitější objekty sociálního prognózování v socialistických zemích považuje sociální strukturu společnosti, způsob života a potřeby různých skupin obyvatelstva a sociální aspekty národního hospodářství, kultury, zdravotnictví apod.

Sociologický výzkum a prognóza

První část práce je věnována konkrétním sociologickým výzkumům a jejich využitelnosti pro sociální prognózování. V. Šljapentoch zde soustřeďuje pozornost hlavně na otázky potřeb a hodnotových orientací obyvatelstva; potřeby a jejich uspokojování chápe jako základní determinantu budoucího sociálního vývoje.

Autor řeší problematiku potřeb v kontextu přírodních i sociálních procesů jejich utváření. Správně zdůrazňuje mnohostrannou determinanci potřeb různých sociálních tříd a skupin celkovými podmínkami života společnosti. Z hlediska celé společnosti jsou potřeby určovány stupněm rozvoje ekonomiky a charakterem sociálních vztahů; současně však jsou ovlivňovány podmínkami lokálního sociálního prostředí. Na této makroúrovni, a to především pokud jde o dlouhodobé prognózy potřeb obyvatelstva, autor oprávněně zdůrazňuje klíčovou úlohu analýzy rozvoje výrobních sil společnosti, postupu vědeckotechnického pokroku, změn sociálních vztahů a sociálních institucí. Tyto změny jsou konečkon-

ců rozhodující v procesech utváření potřeb v dlouhodobé perspektivě.

V. Šljapentoch hodnotí i rovinu sociální mezostruktury a mikrostruktury a sociální prognózy potřeb na této úrovni podmiňuje hlubokou znalostí procesů formování potřeb a cílů různých sociálních skupin. Prognózy vypracované na této úrovni analýzy lze však použít jen jako předpovědi s krátkodobým, resp. střednědobým časovým horizontem.

V oddílu věnovaném krátkodobým a střednědobým prognózám by práci prospělo hlubší postižení diferenciace potřeb a zejména jejich zdrojů, tj. těch hybných sil, bez jejichž odhalení těžko můžeme předvídat kvalitativní změny a podstatné vývojové tendence v budoucnosti.

V. Šljapentoch podrobně rozebírá jednotlivé metody a techniky sběru informací o potřebách a úrovni jejich uspokojování. Výklad soustřeďuje na nepřímé techniky sběru dat a provádí kritický rozbor jejich použitelnosti pro prognózy. Autor správně poukazuje na to, že ohnisky celospolečenského zájmu by se měly stát oblastmi nejméně uspokojovaných potřeb. Právě v nich by mělo docházet k rozhodujícímu kvalitativnímu pohybu a vývoji. V této souvislosti je kladena otázka priorit uspokojování potřeb a směrů jejich dalšího rozvoje. Tento problém zřejmě není možno řešit jinak než na celospolečenské úrovni, což si autor zřejmě uvědomuje, i když o tom explicitně nehovoří.

Autor poukazuje na jednu ze základních otázek metodiky sociálního prognózování. Máme založit prognózy potřeb na výpovědích respondentů, kvalifikovaném odhadu expertů nebo statistických údajích o předcházejícím vývoji? V. Šljapentoch v diskutované práci podrobně probírá všechny tři přístupy. Každý z nich má v systému sociálních prognóz důležitou, do jisté míry nezastupitelnou místo, každý z nich má ale i určitá omezení. Autor uvádí příklad: „Prostý člověk může mít nesprávnou představu o tom, jak stavět obytné domy, ale jeho mínění o tom, zda nový byt je pro něj příhodný nebo ne, je mimo diskusi“. Hledisko „spotřebitelské užitečnosti“ nelze beze zbytku nahradit výčtem technických parametrů výrobku. A právě v tomto smyslu (obecně vzato) je třeba chápat oprávněnost využití a do značné míry nezastupitelnost informací z konkrétních sociologických výzkumů pro sociální prognózování.

V závěru kapitoly o potřebách diskutuje V. Šljapentoch problematiku potřeb a podmínek jejich uspokojování ve vztahu k výzkumu podmínek života. Na příkladech ukazuje meze, možnosti i nedostatky použití schématu „cíle – prostředky“ pro řešení tohoto problému a klade řadu otázek výzkumné praxe, technologií i metodice výzkumu potřeb.

V kapitole *Hodnotové orientace a sociální postoje* je velmi zajímavě zpracována zejména část o metodách sběru a zpracování dat. Autor ukazuje možnosti a způsoby využití informací o ideálech, hodnotách a hodnoto-

vých orientací dotazovaných lidí. Dává základní přehled způsobů kvantifikace zjišťovaných faktů i postupů vedoucích k zvyšování jejich spolehlivosti, stability a reprezentativnosti. Hovoří o aplikaci indexů, baterií otázek, techniky faktorové analýzy i o taxonomických metodách.

Závěr první části knihy je věnován diskusi o možnostech využití přímých výroků respondentů o budoucnosti. Autor rozlišuje pojem očekávání (ožidání), který se vztahuje k představám týkajícím se budoucnosti jednotlivce nebo jeho nejbližšího sociálního okolí, a pojem tvar (způsob, obraz) budoucnosti (obraz budoucího), kterými jsou vyjadřovány představy o budoucnosti oblasti, země, celého světa. Očekávání ovlivňují činnost lidí, je tedy třeba znát jejich představy o budoucnosti. Výpovědi dotazovaných jsou však příliš konkrétní a málo spolehlivé. Využitelnost výroků pro prognózy ztěžuje také jejich malá stabilita v čase a značná ovlivnitelnost vnějšími podmínkami.

Otázky expertům

Druhá část knihy je zaměřena na vybrané metody využívající nashromážděné zkušenosti odborníků v oblasti, již se předpověď týká. Diskutované postupy jsou v naší prognostické literatuře většinou souhrnně označovány termínem expertizní techniky.

Autor nejprve citlivě charakterizuje situaci, v níž je vhodné použít expertizních postupů. V prognostické práci lze těžko spoléhat jen na vlastní názory nebo se opírat o „průměrnou představu“ reprezentativního výběru odborníků. Často se nacházíme v situaci vyznačující se nedostatkem nápadů a neschopností odhadnout základní „rozměry budoucnosti“. Ani analýza trendů minulého vývoje nedává spolehlivou předpověď „kvality budoucnosti“. Právě proto a právě v takovýchto výzkumných situacích se obracíme k pečlivě vybranému souboru odborníků s připravenou akcí, která má pomoci využít jejich nashromážděných zkušeností k řešení našich výzkumných problémů. Méně či více formalizované postupy směřují většinou ke zjištění kolektivních, v diskusi rozvinutých myšlenek a nápadů, kriticky zhodnocených názorů a odpovědí.

Rozbor expertizních metod provádí V. Šljapentoch ve třech kapitolách. V první se soustřeďuje na problematiku výběru expertů a složení expertních skupin. Ve druhé kapitole popisuje postup práce expertů při různých technikách dotazování. Třetí kapitolu věnuje způsobům zpracování výsledků.

Autor postuluje kritéria pro výběr vhodných expertů. Uvažuje o tom, zda by expert měl být odborníkem specialistou nebo „univerzalistou“, klade si problém nelinearity myšlení, nestability odpovědí expertů, jejich přílišného optimismu, pesimismu, nonkonformismu apod. Problém složení expertní skupiny chápe V. Šljapentoch jako problém počtu zúčastněných odborníků a jejich věku;

klade i otázku optimálního složení skupiny z expertů vnitřních (členů řešitelské organizace) a vnějších (z jiných organizací). Pro výběr expertů nabízí exaktní postup na základě objektivních kritérií, uvádí experimentální techniky výběru, rozebírá metody hlasování a ukazuje přednosti i nedostatky metody sebehodnocení expertů. V kapitole věnované postupu práce expertů soustřeďuje autor pozornost zejména na metodu „brainstorming“ a delfskou techniku.

Delfská technika je založena na principu opakovaného dotazování skupiny expertů formou dotazníkového šetření. V dotazníku pro každé další kolo jsou stručně uvedeny výsledky předcházejícího kola dotazování. Cílem postupu je dospět v procesu vzájemného ovlivňování úsudků ke společnému nebo méně rozptýlenému mínění skupiny expertů. Střední hodnota odhadu je vytvářena v procesu „simulované diskuse“. V. Šljapentoch rozebírá přednosti i nedostatky této dnes již hojně užívané metody. Na příkladech konkrétního sociálního výzkumu uvádí modifikace základního postupu.

Metoda „brainstorming“ (kolektivního generování idejí) je speciálním případem skupinové diskuse s cílem odhalit co největší množství potenciálních tvarů budoucnosti. Jde především o podnícení, formulaci a zhodnocení maxima možných, kvalitativně nových představ o budoucím vývoji sledovaného jevu.

Krátká třetí kapitola oddíl je věnována metodám zpracování výsledků expertizních technik. V důsledku příliš stručného výkladu statistické problematiky nacházíme v této pasáži několik sporných míst, nedořešených problémů, resp. nejasností. Jedná se především o interpretaci některých statistických měr, která je poněkud zjednodušená. Některé nové metody zpracování jsou diskutovány podrobněji. Pozornost je věnována postupům vyhledávání „vůdců“ a „outsiderů“ expertízy a analýze dynamiky jejich mínění. Je jen škoda, že autor nedovádí rozbor problému až k logickému závěru o možnosti zpracovávat prognózy v několika variantách. Kromě konvergence mínění „outsiderů“ k střední hodnotě mínění skupiny by bylo možno zkoumat i eventuální divergenci jejich mínění, resp. alternaci apod.

Zajímavou součástí analýzy výsledků je rozbor struktury expertní skupiny. Autor uvádí přehled metod a technik použitelných pro tento účel a na příkladu ukazuje jednoduchý výpočet „vzdálenosti“ členů skupiny.

Závěrem druhé části práce jsou shrnuty přednosti i nedostatky expertizních metod a technik používaných v prognózování.

Matematické modely

Ve třetí části knihy podává V. Šljapentoch přehled matematických metod používaných v sociálním prognózování. Metody člení do dvou základních skupin – rozlišuje modelování trendů a tendenci a modelování sociálních vztahů.

První kapitola této části práce je věnována matematickým modelům zkoumání tendencí, trendů. Ve výkladu postupuje autor od stabilních procesů přes procesy s konstantním přírůstkem až k procesům, u nichž i přírůstek roste nebo klesá. Pro předpověď dalšího průběhu stabilních procesů používá periodické analýzy, procesy s konstantním přírůstkem vysvětluje pomocí lineárních modelů a při analýze složitějších procesů aplikuje nelineární modely.

Z nelineárních modelů se V. Šljapentoch podrobněji věnuje exponenciálnímu modelu a logistickému modelu. První model je vhodný pro modelování procesů se stále se zvyšujícími přírůstky, procesů, které v uvažovaném časovém rozpětí nejsou ve svém progresivním vývoji ničím omežovány. Druhý model naopak počítá s tím, že po počátečním růstu přírůstků bude proces stále více brzděn a absolutní přírůstek sledované veličiny bude klesat, předpokládá, že proces má jistou hranici, limit. Pro oba modely uvádí autor řadu příkladů.

Další část kapitoly se zabývá některými důležitými etapami postupu aplikace modelů při tvorbě prognózy. Autor se zastavuje u výpočtu parametrů použitých funkcí, u problému délky časové řady; velkou pozornost věnuje rozboru chyb v prognózách založených na matematických modelech. Autor dělí chyby na faktické a teoretické. Faktické chyby je možno zjistit až srovnáním se skutečností, tedy v budoucnosti. Pro analýzu teoretických chyb uvádí jednoduché postupy výpočtu absolutní a relativní chyby.

Při zkoumání struktury chyby dochází V. Šljapentoch k zajímavým závěrům. Říká, že pokud stanovíme posloupnost bodů „obratu“ (tj. bodů, v nichž sledovaná veličina začíná růst nebo klesat), je prognóza ze 70–80 % hotova. Klasifikuje hlavní příčiny odchylek, zdroje celkové chyby. Mohou jimi být například chyby ve volbě parametrů, volba nesprávného matematického modelu, nedostatky ve výchozí informaci a výpočetní chyby. Navrhuje, jak jednotlivým druhům chyb předcházet, jak je odstraňovat. Kapitola končí příkladem jednoduché periodické analýzy procesu.

Druhá kapitola části práce věnované matematickým modelům se zabývá modelováním vztahů. V. Šljapentoch rozlišuje analytické modely, modely využívající analogie s herními situacemi a statistické simulační modely.

Analytické modely předpokládají rozbor podstaty procesu, analýzu podstatných vztahů mezi nemnoha faktory systému. Mohou být deterministické nebo pravděpodobnostní. V textu jsou uvedeny příklady pro obě možnosti. Za klíčovou etapu konstrukce analytického modelu považuje autor výběr intervenujících faktorů. Tomuto problému věnuje větší část oddílu.

Modely řešící úlohy na bázi analogie s přirozenými herními situacemi a statistické simulační modely jsou založeny na principu

konkretizace schématu popisujícího strukturu zkoumaného objektu. Rozdíl mezi oběma druhy modelů spočívá v tom, že v prvním případě systém je konkretizován podle předem stanovených pravidel účastníky hry. V druhém případě je využíváno informací o pravděpodobnosti určitých aktů chování a konkretizace se provádí s použitím tabulek náhodných čísel a podobných nástrojů a postupů.

*

Práce V. Šljapentocha o metodách sociálního prognózování má všechny předpoklady stát se užitečnou pomůckou všem zájemcům o prognózování společenských jevů a procesů. Šíře záběru a netradiční zařazení sociologických výzkumů jako specifického zdroje prognostických informací tvoří z publikace vhodného průvodce dílnou sociologa-prognostika. Autor shromáždil velké množství příkladů ze sovětských i zahraničních výzkumů, jež pomáhají lepšímu a hlubšímu pochopení podstaty a způsobu aplikace jednotlivých postupů. Za zvláště zajímavou a zdařilou lze považovat druhou část knihy, která podrobně probírá základní expertizní metody prognózování – delfskou techniku a brainstorming. Z hlediska praxe prognostického sociálního výzkumu je třeba upozornit na oddíl, věnovaný chybám prognóz ve třetí části. Jde o publikaci informačně bohatou, přehlednou, zpracovanou takovým způsobem, že je přístupná širokému okruhu čtenářů.

Hynek Jeřábek

M. Ch. Titma: Vybor profesii kak social'naja problema (Volba povolání jako sociální problém)

Moskva, Mysl 1975, 197 s.

M. Ch. Titma se již řadu let zabývá sociálními a ekonomickými aspekty volby povolání, hlavně dětí a mládeže. Ve svých předcházejících pracích [Titma 1970, 1969] vycházel především z výsledků jednotlivých výzkumů, na jejichž realizaci participoval. V práci *Volba povolání jako sociální problém* se pokusil o shrnutí dílčích výsledků, k nimž v předcházejících pracích dospěl. Poznamenejme v této souvislosti, že sociálním aspektem volby povolání je v SSSR v posledních 5–7 letech věnována značná pozornost. Zdá se, že bezprostředním podnětem k desítkám výzkumů orientovaných na postižení sociálních determinantů výběru profese či volby dráhy profesionální průpravy, realizovaným téměř ve všech oblastech SSSR, byla práce sverdlovských sociologů [Zizněnnyje 1966].

Celá práce nese název podle úvodní, převážně teoretické části. Její význam spočívá zejména v důsledné aplikaci historického přístupu k dané problematice, která prozatím v jiných pracích nemá obdoby. Autor analyzuje možnosti výběru povolání ve společnosti antické, feudální a zvláště kapitalistické; poukazuje na třídní aspekty této volby, na

uzavřený okruh možností podmiňujících sebe-reprodukcí tříd. Ve své úvaze se dotýká změn ve funkci školy, které jsou determinovány měnicími se potřebami kultivace pracovní síly a postupující proměnou školy v základní nástroj profesionální přípravy.

Autor rozeznává čtyři základní stadia volby povolání. Prvním stadiem rozumí období ukončování povinné školní docházky, období, v němž si zhruba polovina dětí volí svou odbornou specializaci (41 % nastupuje do učebních oborů, případně učebních oborů s maturitou, a 17,5 % začíná studovat na středních odborných školách).

Druhé stadium nastává po ukončení středního vzdělání. Zhruba 90 % mládeže vstupuje do pracovního poměru a jen 10 % si dále prodlužuje svou profesionální přípravu, jejímž typickým znakem je bezprostřední nespjatost s výrobní činností. Třetí stadium volby povolání Titma vztahuje již jen k mládeži vysokoškolské, končí svá studia a volí konkrétní pracoviště i konkrétní charakter práce.

Vedle těchto tří logicky na sebe navazujících stadií hovoří Titma o dalším stadiu volby povolání, vyvolaném nutností zvyšování kvalifikace, případně rekvalifikace. Podle mého názoru však nelze toto stadium klást jako rovnocenné vedle stadií předcházejících, a to vzhledem k jejich odlišným funkcím.

V druhé kapitole, nazvané *Volba povolání a osobnost*, se autor zamýšlí nad postoji mladých lidí k volbě povolání. Podle něho nepovažuje většina mladých lidí volbu povolání za příliš závažný akt ovlivňující celý budoucí život. Titma poukazuje na biologickou, psychologickou i sociální nezralost těchto jedinců.

Třetí kapitole (*Životní plány, přitažlivost a prestiž jednotlivých povolání*) předchází autorova úvaha o existenci rozporů mezi zájmy individuálními a celospolečenskými, o jejich příčinách a důsledcích, o možnostech omezení a nemožnosti naprostého odstranění této rozpornosti. V této souvislosti uvažuje o příčinách atraktivnosti jednotlivých profesí a o jejich sociálním prestiži. Podle jeho názoru hrají ve škále prestiže hlavní roli specifické rysy povolání dané společenskou dělbu práce, a přitažlivost profesí závisí především na rozložení jednotlivých druhů práce ve společnosti. Souhlasíme jistě s Titmou, že pro společnost by bylo optimální, kdyby přitažlivost povolání byla v souladu s jejich rozložením ve společnosti — to by znamenalo, že jejich atraktivita by byla adekvátní společenské potřebě. Toto je ovšem ideální model, který Titma konfrontuje s realitou, a zjišťuje (zde se autor ovšem omezuje jen na studující mládež), že vzhledem k modelu jsou neatraktivnější obory humanitní (mimo učitelské profese) a že ekonomické a technické obory by nejvíce měly zvýšit svou přitažlivost. V uvedeném zjištění se Titma v podstatě rozchází se závěry V. N. Šubkina [Šubkin 1964], podle něhož mládež akcentuje obory stavějící na

matematice a fyzice, které vybavují jedince znalostmi z oblasti techniky. Je pro nás obtížné usoudit, jsou-li tyto dva rozdílné závěry ovlivněny rozdílnými přístupy ke zkoumanému jevu nebo jsou-li především funkcí času. Mezi Šubkinovým a Titmovým zjištěním je rozmezí deseti let, v němž došlo i k změnám ve struktuře uchazečů o vysokoškolské studium. (V posledních letech v SSSR klesá počet zájemců o studium na vysokých školách technických a roste počet uchazečů o obory humanitní).

Ve třetí kapitole se autor soustřeďuje především na studium životních plánů mládeže. Na rozboru empirického materiálu potvrzuje skutečnost platnou i v ostatních evropských socialistických státech, že totiž stupeň vzdělávacích aspirací mladých lidí roste jak s úrovní vzdělání rodičů, tak s velikostí lokality (zde se promítají rozdíly v skladbě populace). Rozdílné jsou nejen vzdělávací aspirace dětí žijících ve velkých městech a v malých, především zemědělských lokalitách, ale i aspirace dětí žijících například v jednotlivých čtvrtích daného velkoměsta. (Titma uvádí, že například v Moskvě se zájem o vysokoškolské studium mezi mládeží žijící v různých správních oblastech pohybuje v rozmezí od 20 do 45 %.) Současně existuje v některých vrstvách obyvatelstva velmi nízký zájem o střední vzdělání. Titma podobně jako Jovčuk a Kogan, Autov a řada dalších autorů [Jovčuk, Kogan 1974; Autov 1972] poukazuje na bezprostřední důsledky předčasného vstupu mladých lidí do pracovního poměru, na jejich vyšší fluktuaci a absenci i na ekonomicky méně efektivní pozdější „dohánění“ kvalifikovanosti.

V závěrečné kapitole si autor klade otázku, jakou hodnotu má pro studující mládež (škoda, že se zde autor omezuje opět pouze na studující mládež) vzdělání a které aspekty pracovní činnosti jsou pro ni nejatraktivnější. Podle Titmy oceňuje studující mládež především humanizující funkci vzdělání, která souvisí s rozvojem lidské osobnosti. Vzdělání je pro ni atraktivní nejen z hlediska dosažení určité odborné kvalifikace a společenského postavení, ale především proto, že představuje proces, v jehož průběhu dochází k rozvoji individuálních schopností, k individuální kultivaci i k „učení se“ jistému životnímu způsobu. Titma velice správně vidí i negativní důsledky takového přístupu k vzdělání, projevující se v jisté nepřipravenosti mladých lidí na vstup do „světa práce“, neboť tento svět se v mnoha rysech odlišuje od „světa vysoké školy“. S touto skutečností konverguje i jeho další závěr vztahující se k atraktivitě jednotlivých aspektů pracovní činnosti. Absolventi sovětských vysokých škol — právě jako absolventi našich vysokých škol — kladou na první místo tvořivost práce, samostatnost tvorby a jen málo oceňují práci s lidmi, možnost jejich vedení a řízení.

Ve své poslední práci *Volba povolání jako problém* se Titma pokusil o ucelenější pohled

na tematiku, která ho zajímá již více než deset let. Nelze říci, že by jeho publikace představovala práci řešící volbu povolání či její sociální dimenzi v jejích celistvosti. Titmovi lze vytýkat jistou nevyváženost pozornosti věnované různým stránkám volby profese i různým stádiím této volby, právě tak jako skutečnost, že čerpá především z empirického materiálu poskytujícího informace o studující mládeži. Jeho práce je spíše souborem úvah o volbě povolání jako sociálním fenoménu. Je to však práce zajímavá — jak informacemi, které přináší a z nichž mnohé jsou pro nás zcela nové, tak i vytvořením předpokladů pro konfrontaci. Většina otázek, nad nimiž se Titma zamýšlí, čeká totiž na řešení i u nás.

Literatura

- Autov, N. A.: *Techničeskij progress i dviženije rabočich kadrov*. Moskva 1972.
- Jovčuk, M. T. — Kogan, L. N.: *O někotorych problemach duchovnoj kultury sovětskogo rabočego klassa*. Sociologičeskije issledovanija, 1974, č. 1.
- Šubkin, V. N.: *Vybor professii v uslovijach kommunističeskogo stroitelstva*. Voprosy filosofii, 1964, č. 8.
- Titma, M. Ch.: *Faktory opredelajuščije vybor professii*. Voprosy filosofii — in: *Molodež i trud*. Moskva, Molodaja gvardija, 1970.
- Cennosti, vlijajuščije na vybor professii*. Voprosy filosofii, 1969, č. 4.
- Ziznennyje plany molodeži*. Sverdlovsk 1966.
- Eliška Freiová

Zemřel Todor Pavlov

8. května zemřel významný představitel bulharské vědy a kultury, vášnivý bojovník za mír, demokracii a socialismus, důsledný marxista-leninovec, akademik

TODOR PAVLOV.

Jeho neobyčejně bohatý teoretický a publicistický talent zanechal výrazné a trvalé stopy nejen v oblasti filozofie a sociologie, ale i v oblasti literární teorie a kritiky, estetiky a pedagogiky i literatury.

Todor Pavlov se narodil 14. 2. 1890 ve městě Štip v rodině pokrokového učitele a od mládí si osvojoval myšlenky marxismu-leninismu. Stal se aktivním účastníkem Mládežnického revolučního hnutí a v roce 1919 byl přijat do řad Bulharské komunistické strany. V r. 1924 byl zvolen za člena ústředního výboru BKS. Pro svou aktivní účast v revolučním hnutí a pro svou oddanost věci strany a lidu byl několikrát vězněn nebo internován v koncentračním táboře. Několik let prožil jako politický emigrant v SSSR.

Po vítězství v r. 1944 se všestranně zapojil do budování nové společnosti. Dlouhá léta byl poslancem, členem prezidia Národního shromáždění a členem ÚV BKS. Od r. 1966 byl členem politbyra ÚV BKS a tuto funkci vykonával až do r. 1976. V letech lidové vlády byl jedním z nejvýznamnějších organizátorů nové bulharské kultury a vědy. Jako předseda Bulharské akademie věd věnoval všechny své síly upevnění marxisticko-leninských základů vědy a celé ideologické fronty. Pod jeho vlivem vyrostly generace vědeckých a kulturních pracovníků.

Bulharské a světové vědě zanechal Todor Pavlov zásadní marxisticko-leninská díla, z nichž nejvýznamnější je *Teorie odrazu*, publikovaná r. 1936 v ruštině. Velký význam mají i jeho ostatní práce, jako například *Teorie umění*, *Za marxistické dějiny Bulharska*, *Za marxistickou estetiku*, *literární vědu a kritiku*, *Zúčtování s jednou idealistickou*

reakční filozofii, *Charakter a význam socialistické revoluce v Bulharsku*, *Za bulharsko-sovětské přátelství a mír mezi národy* aj. Velká část jeho díla je věnována sociologii nebo má sociologický charakter.

Moderní marxisticko-leninská sociologie by byla nemyslitelná bez tvůrčího přínosu Todor Pavlova a jeho stimulujícího vlivu v oblasti společenských věd.

Jeho odchodem ztrácí bulharská věda a kultura jednoho ze svých nejvýznamnějších představitelů.

Redakce Sociologického časopisu

Plánování a prognózování sociálních procesů*

Socialistické země v čele se Sovětským svazem vcházejí v současné etapě svého rozvoje do období vybudování vyspělé socialistické společnosti. Toto období, jak to zdůraznily poslední sjezdy všech bratrských komunistických a sjednocených dělnických stran, je charakterizováno novými podmínkami socialistické rozšířené reprodukce: přechodem od vyčerpávajících se extenzivních zdrojů k intenzivním zdrojům ekonomického růstu, podstatným urychlováním společenských inovačních procesů, jejichž všeobecným východiskem je vědeckotechnický rozvoj a důsledkem růst kvality a efektivnosti společenské práce a výroby. V těchto podmínkách nesmírně vzrůstá úloha subjektivního, lidského faktoru, s novou naléhavostí se prosazuje nutnost důsledné realizace hlavních cílů socialismu – všestranný rozvoj všech pracujících na základě uspokojování jejich neustále rostoucích hmotných a kulturních potřeb.

Tyto charakteristické rysy období budování vyspělé socialistické společnosti, jehož základem je spojování výsledků vědeckotechnické revoluce s vymoženostmi socialismu, jsou nerozlučně spjaté s požadavkem dalšího zdokonalování celého socialistického systému řízení, jehož výchozí, základní i cílovou součástí je systém plánování.

* Jde o publikaci zpracovanou mezinárodní pracovní skupinou *Sociální plánování a prognózování* problémové komise mnohostranné spolupráce akademiků věd socialistických zemí *Evoluce sociální struktury socialistické společnosti. Sociální plánování a prognózování*. Tato publikace bude vydána nakladatelstvem Academia CSAV pod názvem *Planning and Forecasting Social Processes* a bude prezentována na IX. světovém sociologickém kongresu v Uppsale v r. 1978. Redakční radu sborníku tvoří:

dr. ing. František Kutta, DrSc. (ČSSR – odpovědný redaktor), doc. Todor Kirov, CSc. (BLR), prof. dr. Zsuzsa Fergová (MLR), prof. Lothar Hummel, DrSc. (NDR), prof. dr. Władysław Adamski (PLR), Irina Ivanovna Cangliová, DrSc. (SSSR). Protože jde o fundované shrnutí dosažených výsledků v oboru, přinášíme podrobný obsah sborníku. K tématu probíhá diskuse ve vědeckém kolegiu pro filozofii a sociologii. Její závěry budou uveřejněny ve *Filozofickém časopise*, roč. 1978.

Rozvoj socialistické rozšířené reprodukce společnosti v těchto nových podmínkách vyžaduje všestranný rozvoj komplexní péče o pracující, kteří jsou jak tvůrci, tak ovladači nové techniky a technologie, socialistické politiky a kultury, tvůrci veškerých materiálních a duchovních hodnot.

To se odráží v socialistickém systému plánování, v jehož vývoji od poloviny šedesátých let dochází k výraznému rozvoji sociálního plánování a prognózování. Vznik a rozvoj sociálního plánování a prognózování je spjat s přeměnou vědy v hlavní výrobní sílu. Cyklus velkých inovací, založený na velkých vědeckých objevech, daleko překračuje tradiční pětiletý horizont plánování. Podobně je tomu i s cykly vzdělání a kvalifikace pracujících, které se přechodem na všeobecné střední vzdělání a rychlým nárůstem nejkvalifikovanějších technických a vědeckých kádru podstatně prodlužují. Zároveň před společností vyvstává řada globálních problémů, jako je vyčerpávání energetické a surovinové základny, devastace a exhalace životního prostředí a z toho vyplývající problémy národohospodářských strukturních přeměn a tvorby životního prostředí, které nelze řešit na základě krátkodobých plánovacích perspektiv. Proto se plánovací horizont podstatně prodlužuje a celý systém plánování obohacuje o systém sociální prognostiky a dlouhodobého plánování, na nějž navazují střednědobé (pětileté) a krátkodobé (roční) plány.

Socialistický systém řízení je založen na bezprostřední, aktivní účasti a velké iniciativě pracujících, osvobozených od vykořisťování. Proto také sociální plánování, podobně jako tomu je u socialistické racionalizace, je na jedné straně formulující se vědeckou disciplínou, na druhé straně velkým lidovým hnutím, výrazně se projevujícím v jednotlivých podnicích a oblastech, kde sami pracující jsou iniciátory tvorby sociálních programů a plánů, které komplexně doplňují plány vědeckotechnické a národohospodářské o celý komplex sociálních cílů a zdrojů jejich dosažení.

Úkolem společenskovědního výzkumu, který ve všech socialistických zemích od poloviny šedesátých let soustřeďuje prvořadou pozornost na problematiku sociálního plánování a prognózování, je zpracování jeho teorie a metodologie tak, aby sloužila k zdokonalení metodiky a praxe celého plánovacího systému. Teorie plánování a prognózování sociálních procesů je jednou z „nejmladších“ společenskovědních disciplín, se všemi „náležitými“ znaménky svého mládí, z nichž nejmarkantnější je pojmová nejednotnost a metodická mnohoznačnost přístupů, v níž se odrážejí i specifické zvláštnosti podmínek plánovitého řízení v jednotlivých socialistických zemích.

Odstranění této nejednotnosti a vytvoření přesného aparátu základních kategorií sociálního plánování a prognózování je důležitým

úkolem, právě tak jako sjednocení základních metodologických přístupů při zachování zvláštností jednotlivých metodik, odpovídajících pestrosti a bohatosti plánovaných sociálních objektů v praxi.

Dalším „mateřským znamením“ teorie sociálního plánování a prognózování je dosavadní nerozvinutost jeho informační základny, jejíž další rozvoj je závislý na systematickým budování jejich technických (počítačová základna), metodických (využití matematických a heuristických metod), organizačních (rozšíření organizačních struktur řízení o útvary sociální analýzy) a kádrových předpokladů. Rozvoj těchto podmínek je předpokladem dosahování všeobecného cíle teorie sociálního plánování a prognózování: vytvoření metodologických předpokladů rozvoje komplexního, optimálního, dlouhodobého, cílově programového systému plánování, zahrnujícího všechny rozhodující parametry společenského rozvoje z hlediska dosažení jeho komunistických cílů a maximálního využití vědeckotechnických, ekonomických a sociálně politických zdrojů.

Tyto závažné úkoly, které postavila před marxistickou společenskou vědu vůbec a sociologii zvláště sama praxe budování socialismu, není možno splnit silami jediné země, ale jedině spojeným mezinárodním úsilím vědeckých kolektivů, které ve své vědeckovýzkumné práci využijí mnohostranné výměny vědeckých, metodologických, experimentálních i praktických poznatků sociálního plánování a prognózování v jednotlivých socialistických zemích.

Proto také problematika sociálního plánování a prognózování byla zařazena do mezinárodní vědecké spolupráce mezi socialistické světové soustavy. Rozvíjející se vědeckotechnická spolupráce v rámci Rady vzájemné hospodářské pomoci a akademií věd socialistických zemí je základem rozvoje socialistické vědeckotechnické a hospodářské integrace. Ve sféře vědeckovýzkumné práce se tento rozvoj týká jak problémů oblasti přírodních a technických věd, tak oblasti progresivně se rozvíjejících věd společenských.

Důležitou etapou v tomto mezinárodním integračním procesu bylo VIII. zasedání představitelů akademií věd socialistických zemí v říjnu 1973 ve Varšavě, na němž byl značně rozšířen počet společenskovědních úkolů řešených v rámci mnohostranné spolupráce. Jedním z konkrétních výsledků tohoto zasedání bylo vytvoření problémové komise mnohostranné spolupráce akademií věd *Rozvoj sociální struktury socialistické společnosti. Sociální plánování a prognózování*, koordinované Polskou akademií věd.

Na prvním zasedání této problémové komise v březnu 1974 ve Varšavě byla koordinace dílčího problému *Sociální plánování a prognózování* svěřena Československé akademii věd — Ústavu pro filozofii a sociologii, který je zároveň hlavním řešitelem a koordinátorem analogického hlavního úkolu, začleněného do

Státního plánu základního výzkumu ČSSR.

Účastníci 1. mezinárodního symposia nově vzniklé mezinárodní vědeckovýzkumné skupiny *Sociální plánování a prognózování*, které se konalo ve dnech 29.–31. března 1976 v zámku ČSAV v Liblicích (ČSSR), posoudili doporučení 2. zasedání problémové komise (Moskva, červen 1975), aby byl vydán a předložen IX. světovému sociologickému kongresu ve Švédsku (Uppsala 1978) mezinárodní sborník *Plánování a prognózování sociálních procesů*, rozhodli se toto doporučení realizovat a začlenili vypracování tohoto díla do svého dlouhodobého pracovního plánu.

Práce na sborníku byla orientována k cíli podat účastníkům Světového sociologického kongresu a světové veřejnosti ucelenou, koncentrovanou, komplexní informaci o rozvoji sociálního plánování a prognózování v socialistických zemích. Výsledná publikace (která je v tisku v nakladatelství ČSAV, Academia) proto zahrnuje stručnou genezi sociálního plánování, jeho teorii a metodologii, problémy sociální prognostiky, sociálního plánování na všech organizačních úrovních (národohospodářské, oblastní a podnikové) a problémy budování informační základny plánování a prognózování sociálních procesů. Představuje zevšeobecněnou informaci, odrážející v souhrnné podobě současný stav teoretického poznání a praxe plánování a prognózování sociálních procesů v zúčastněných socialistických zemích.

Celá práce je členěna do pěti tematických okruhů, v nichž členové mezinárodního týmu v jednotlivých kapitolách postihují různé aspekty problematiky:

Hlava I: *Rozvoj plánování a prognózování sociálních procesů v socialistických zemích*

Tošenko, Ž. (SSSR): Rozvoj sociálního plánování v SSSR

Rozvoj plánování a prognózování sociálních procesů v socialistických zemích

Hlava II: *Teoretické a metodologické otázky plánování a prognózování sociálních procesů*

Kutta, F. (ČSSR): Systém plánovitého řízení sociálních procesů, sociální plánování a prognózování

Čangliová, I. I. (SSSR): Metodologické aspekty teorie řízení sociálního procesu

Fergeová, Z. (MLR): Některé problémy plánování sociálních procesů

Rutkevič, M. N. (SSSR): Ekonomické a sociální plánování

Soukup, M. (ČSSR): Sociální předpoklady plánování světového společenského rozvoje

Sufin, Z. (PLR): Plánování v různých společenských systémech. Otázky teorie a praxe

Mihálik, J. (ČSSR): Některé trendy sociálního plánování v současném světě

Kulcsár, M. (MLR): Sociální plánování a právní regulace

Dikov, D. (BLR): Sociální charakter plánování kultury v Bulharské lidové republice

Hlava III: *Prognózování sociálních procesů*

Bestužev-Lada, I. V. (SSSR): Sociální prognózování jako jeden ze základních prvků sociálního plánování

Danecki, J. (PLR): Prognózy sociálního rozvoje v pracích Výboru „Polsko 2000“

Minkov, M. (BLR): Prognózování základních struktur socialistické společnosti

Tamás, P. (MLR): Sebeorganizující modely v sociálním prognózování

Adamski, W. (PLR): Vývoj potřeb a aspirací mladé generace a sociální plánování a prognózování

Hlava IV: *Sociální plánování v teritoriálních komplexech a výrobně hospodářských jednotkách*

Škaratan, O. I. (SSSR): Některé teoreticko-metodologické problémy komplexního plánování socialistického města

Preller, W.—Voigt, P. (NDR): Některé problémy plánování a řízení sociálních procesů v oblasti a městě

Hummel, L.—Pietrzynski, G. (NDR): Plánování a řízení sociálních procesů v podnicích a kombinátech NDR

Kohout, J.—Nebesky, M. (ČSSR): Metodika plánování sociálního rozvoje kolektivů pracujících v ČSSR

Hlava V: *Formování informační základny sociálního plánování a prognózování*

Preller, V. (NDR): Kvantitativní určení sociálních procesů a informační základna sociálního plánování

Atanasov, A. — Kožucharova B. (BLR): Sociologická informace při sociálním prognózování a plánování

Illner, M. (ČSSR): Metodologické otázky informační základny sociálního plánování

Pernica, V. (ČSSR): Automatizované systémy řízení a sociálního plánování

Práce je doplněna seznamem vybrané literatury k danému tématu.

*

Hlava I: *Rozvoj plánování a prognózování sociálních procesů v socialistických zemích*

Ž. T. Tošenko (SSSR): Rozvoj sociálního plánování v SSSR

Sociální plánování v SSSR má své hluboké kořeny. Vyrůstá z Marxovy a Engelsovy teorie společenského rozvoje, která je metodologickým základem vědeckého řízení. Rozhodujícím předpokladem pro přechod k plánovitému řízení sociálních procesů je socialistická revoluce, diktatura proletariátu a společenské vlastnictví výrobních prostředků.

Hned po vítězství Velké říjnové revoluce byl v SSSR vytyčen cíl vybudovat základy plánovité organizace společenských procesů, zpočátku v oblasti ekonomických vztahů. Dekretem Sovětské vlády ze 14. listopadu 1917 byla ve všech podnicích zavedena dělnická kontro-

la „výroby, nákupu a prodeje výrobků a surovin, skladování a rovněž finanční stránky“, řízená Všeruským sovětem dělnické kontroly. 2. prosince 1917 byl při Sovětu lidových komisařů vytvořen Nejvyšší sověť národního hospodářství (VSNCH) a celý systém analogických místních orgánů pověřených usměrňováním ekonomického rozvoje a koordinací činnosti různých hospodářských organizací. Vedle Nejvyššího sovětu národního hospodářství vznikaly dále Lidové komisiariáty: pro osvětu (NARKOMPROS), pro národní otázky (NARKOMNAC), pro justici, práci a další instituce pro řízení jednotlivých sociálních procesů.

Prvním perspektivním plánem společenského rozvoje byl GOELRO. Představoval ekonomický plán vybudování materiálně technické základny socialismu cestou elektrifikace země, implikoval však i hluboké přeměny společenských vztahů mezi městem a vesnicí, dělnickou třídou a rolnictvem. Jeho cílem bylo upevnění diktatury proletariátu a vítězství socialismu v Rusku.

Přístupy k plánování se výrazně změnilы přechodem na Novou ekonomickou politiku. Sám V. I. Lenin to charakterizoval takto: „Nová ekonomická politika nemění jednotný státní hospodářský plán a nepřekračuje jeho rámec, ale mění přístup k jeho uskutečňování“. Nový přístup nahrazoval direktivní administrativní pružnou hospodářskou politikou. V únoru 1921 byla při sovětu práce a obrany ustanovena Státní plánovací komise (GOSPLAN), jejímž úkolem bylo sestavovat plány ekonomického rozvoje a koordinovat je v měřítku celé země. 17. března r. 1921 byly usnesením vlády zřízeny plánovací komise ve všech lidových komisiariátech a ostatních úřadech usměrňujících rozvoj jednotlivých technických, ekonomických a sociálních aspektů života společnosti. Tak byly vytvořeny základy pro systém organizace plánování v SSSR. V prvním období stál Gosplan před řadou naléhavých problémů vyžadujících okamžité řešení. Proto byly národohospodářské plány v jednotlivých národohospodářských odvětvích sestavovány na jeden rok. Obsah plánu na léta 1921–1922 představovalo zajištění potravinové bilance; základním cílem tohoto prvního období plánování bylo obnovení předválečného ekonomického potenciálu Ruska. Postupně však – v procesu obnovy rozvráceného národního hospodářství – vznikla potřeba vypracovat perspektivní celostátní plány rozvoje celého národního hospodářství. Místo dřívějších rozdrobených výrobních plánů byla vypracována první „kontrolní čísla“ na rok 1925–1926. Soubor kontrolních čísel již vycházel z pojetí celistvosti národního hospodářství. Koncem dvacátých let začaly plány obsahovat kromě charakteristik kvantitativních i charakteristiky kvalitativní. Do kontrolních čísel vstupovaly i údaje o sociálně kulturní výstavbě a výrazněji v nich byla zakotvována potřeba komplexního rozvoje sociálně ekonomických vztahů v SSSR.

V prosinci r. 1927 schválil XV. sjezd KSSS *Direktivy pro sestavení prvního pětiletého plánu*, který již představoval program velkých sociálních přeměn v celé komplexnosti. Tento plán obsahoval kromě kvantitativních ukazatelů růstu výroby jako celku i podle odvětví, objemu investic, zvýšení produktivity práce atd. i speciální část týkající se sociálně ekonomických problémů. Tato část obsahovala charakteristiky kvalitativní: bilanci využití práce, peněžních příjmů a výdajů obyvatelstva, růst mezd, délku pracovního dne, ukazatele sociálního pojištění a sociálně kulturních opatření, rozvoje školství, zdravotnictví, bytové výstavby atd.

Druhý pětiletý plán výrazně rozšířil plánování v zemědělství, prohloubil ukazatele přípravy kádru, rozvoje vědy, školství, umění, zdravotnictví, obchodu a komunálního hospodářství. Byl rozvinut i systém ukazatelů charakterizujících rozvoj životní úrovně lidu.

V dalším rozvoji systému sociálně ekonomických ukazatelů pětiletých plánů bylo sledováno kritérium jejich optimálního výběru, upřesňování a zdokonalování. Tak byly vytvořeny podmínky pro vznik kvalitativně nového stupně národohospodářského plánování, charakterizovaného v současnosti rozvojem komplexního dlouhodobého prognózování a programování, na něž navazují střednědobé (pětileté) a realizační (roční) plány sociálně ekonomického rozvoje.

Okolnost, že sociální plánování se v podmínkách rozvinutého socialismu stalo samostatným vůdčím fenoménem společenského života, byla vyvolána objektivní zákonitostí společenského rozvoje: nesmírně vzrostly rozměry výroby, ekonomické a sociálně politické vztahy i duchovní život se staly složitějšími. Vědeckotechnická revoluce přinesla hluboké změny nejen ve vědě a technice, ale i v organizaci a veškerém sociálním životě. Do popředí vystoupily úkoly zvyšování efektivity a kvality společenské výroby a rozvoje vzdělání, vznikla nutnost rozšířit plánování na celý řetěz vztahů věda–výroba–společnost, a to počínaje plánováním vědeckých výzkumů a konče rozvojem životního způsobu. Otázky sociálního rozvoje se staly klíčovými pro zkoumání jakýchkoli stránek ekonomického rozvoje, včetně čistě výrobně technických.

Sestavování plánů sociálního rozvoje, započaté v polovině šedesátých let z iniciativy leningradských podniků, se rozšířilo do všech odvětví národního hospodářství. V současné době se v SSSR začíná rozšiřovat také sociální plánování územních celků (měst, okresů, oblastí). Stále naléhavěji se projevuje potřeba plánů sociálně ekonomického rozvoje průmyslových aglomerací a teritoriálně výrobních komplexů, kde nelze řešit technicko-ekonomické problémy, aniž by byly respektovány jejich sociální aspekty.

S rozvojem teorie a praxe sociálního plánování se objevila možnost a nutnost hlouběji proniknout do sféry sociálního života, které dříve buď vůbec nebyly postiženy plánem,

nebo jím byly postiženy jen v nepatrné míře. To se týká například otázek komunistické výchovy, sociální psychologie a boje s protisociálněskými projevy. Stále většího významu nabývá i koordinace sociálního plánování a ideologické práce.

Plánování sociálního rozvoje úzce navazuje na právě zpracovávané perspektivy rozvoje sovětské země do r. 1990.

Rozvoj plánování a prognózování sociálních procesů v socialistických zemích

Idea plánovitěho řízení sociálního rozvoje, která vznikla v lůně utopických teorií osmáctého a devatenáctého století, nabyla vědeckého charakteru až v pracích klasiků marxismu-leninismu, kteří dokazovali, že vyšší společenský řád – socialismus a komunismus musí být založen na celospolečenském plánování.

Plánovitě řízení sociálních procesů našlo své reálné vyjádření v první socialistické zemi – SSSR, a to již od samého počátku budování sovětské moci.

Dlouholetá tradice vyústila v současné době nejen ve všeobecné rozšíření sociálního plánování, ale i v komplexní perspektivní rozvíjení plánování a prognózování rozvoje vědy, techniky, ekonomických a sociálních vztahů v SSSR do r. 2000. Tyto plány a prognózy se týkají:

- zdokonalování výrobních vztahů a změn v sociální struktuře,
- rozvoje socialistického životního způsobu, uvědomění a komunistického vztahu k práci,
- změn v charakteru práce a zdokonalování jejích podmínek,
- postupného překonávání podstatných rozdílů mezi fyzickou a duševní prací,
- překonávání sociálně ekonomických rozdílů mezi městem a vesnicí,
- zvýšení materiálního blahobytu lidu,
- formování a stále plnější uspokojování duchovních potřeb, zvyšování vzdělanosti a kulturní úrovně lidu,
- zlepšování ochrany zdraví obyvatelstva.

Na základě sovětských zkušeností se sociální plánování a prognózování rozvinulo i v ostatních socialistických zemích.

V *Polské lidové republice* se široce rozvinulo v celospolečenském měřítku zvláště v období 1971–1975, kdy byla vypracována řada prognóz, na jejichž základě bylo přistoupeno k sestavování programu sociálně ekonomického rozvoje země do r. 1990. V současné době jsou hlavní úkoly sociálního plánování dány řešením řady sociálních problémů spjatých se sociálně ekonomickou přestavbou zemědělství, rozšířením tržní produkce, zlepšováním bytových podmínek, rozšiřováním sociální infrastruktury, rozvojem kultury a zdokonalováním sociálních vztahů na základě socialistické demokracie.

V *Bulharské lidové republice* vznikl první sociální plán v průmyslovém podniku „Stanko Dimitrov“ v r. 1968. Jeho úspěch byl sti-

mulem k širokému zavádění plánů sociálního rozvoje v Sofii, Varně, Burgasu a Plovdivu.

Koncem r. 1975 vydala Státní plánovací komise a Ústřední rada odborů vzorovou metodiku pro sestavování plánů sociálního rozvoje pracovních kolektivů, která byla v následujícím roce ve zdokonalené formě zařazena do celostátní plánovací metodiky.

V r. 1969 byl v BLR uskutečněn první úspěšný experiment regionálního plánování v agrárně průmyslovém komplexu Slivo-Polje. Na základě zkušeností dochází pak k rozvoji sociálního plánování v městských a oblastních měřících.

V r. 1969 se začalo pracovat na prognóze základních směrů sociálně ekonomického rozvoje do r. 1990.

V *Maďarské lidové republice* byl v souvislosti se zavedením zdokonaleného systému řízení v r. 1969 ustaven *Výbor perspektivního plánování pracovních sil a životní úrovně*, složený z politiků a odborníků. Vypracoval celý systém cílů a úkolů pro zvyšování životní úrovně lidu do r. 1980. Od počátku sedmdesátých let sestavují všechny podniky své sociální plány, obsahující cíle a komplexní zdroje všestranného růstu osobnosti pracujícího člověka. Plány sociálního rozvoje v MLR obsahují i část týkající se rozvoje sociálních výdajů podniku.

Rozsáhlé experimentování v oblasti sociálního plánování přineslo řadu nových poznatků a výsledků podstatně zdokonalujících celý řídicí systém.

V *Německé demokratické republice* bylo období úspěšného sociálního rozvoje po VIII. a IX. sjezdu SEP těsně spjato se zaváděním a zdokonalováním řízení a plánování sociálních procesů v podnicích a oblastech.

Rozvoj sociálního plánování v NDR je založen na důsledně vědeckých základech. Vědecký výzkum v této oblasti je integrován a řízen *Vědeckou radou pro otázky sociální politiky a demografie*, která vytýčila tyto nejdůležitější úkoly:

- vypracování vybraných sociálně politických analýz a prognóz a cílevědomá spolupráce vědy s praxí v dlouhodobém plánování sociálně politických opatření,
- vypracování návrhů k dalšímu zdokonalování řízení, plánování a kontroly sociálních procesů v rozvinuté socialistické společnosti.

V úzké spolupráci především s ekonomickým a sociologickým výzkumem bylo systematicky zaváděno a zdokonalováno řízení a plánování sociálních procesů na celostátní i podnikové úrovni.

II. kongres marxisticko-leninské sociologie v NDR provedl v r. 1974 prvou bilanci v oblasti řízení a plánování sociálních procesů a do centra pozornosti postavil zdokonalování plánů sociálního rozvoje dělnické třídy.

Do r. 1974 byly zpracovávány experimentální plány sociálního rozvoje ve velkých podnicích lehkého a chemického průmyslu, strojírenství a loďarství. Na jejich základě byly

sociální plány zavedeny ve všech největších podnicích všech průmyslových odvětví.

Na základě usnesení IX. sjezdu SED je plánování a prognózování sociálních procesů v NDR soustředěno na 3 základní otázky:

- další uspokojování materiálních a kulturních potřeb pracujících,
- systematickou realizaci procesu sblížení tříd a vrstev sociální struktury,
- rozvoj sociálních aktivit, osobností, kolektivů a sociálních vztahů.

V *Československé socialistické republice*, podobně jako v ostatních socialistických zemích, hrají primární úlohu národohospodářské plány, v nichž výrobní a hospodářské cíle jsou podřízeny cílům společenského rozvoje.

Sociálně politickou činnost v podnicích ČSSR organizovaly a usměrňovaly od samého počátku KSC a odbory.

V roce 1972 byla při ekonomickém oddělení ÚV KSC ustavena řídicí komise pro přípravu sociálních plánů v ČSSR. Z jejího popudu byly rozpracovány problematiky sociálního plánování pověřeny v celospolečenském měřítku Státní plánovací komise a v podnicích *Federální ministerstvo práce a sociálních věcí* ve spolupráci s *Ústřední radou odborů* a *národními ministerstvy práce a sociálních věcí*.

Rozvoj sociálního plánování v podnicích ČSSR probíhá ve 2 etapách:

1) *Zavádění dlouhodobých programů péče o pracující jako předstupeň sociálního plánování.* Rada podniků tyto programy vypracovala již v letech 1971–1973. Na základě zkušeností z těchto programů vyšlo v r. 1973 usnesení vlády o zásadách a hlavních úkolech péče o pracovníky. Usnesení bylo základem rozsáhlých analýz a vypracování programů péče o pracující ve všech organizacích.

V roce 1975 bylo provedeno hodnocení experimentů se zavedením komplexních programů péče o pracující v padesáti vybraných podnicích. Úspěšnost experimentů vedla k rozšíření těchto komplexních programů do všech podniků a organizací v ČSSR. Paralelně s tímto usnesením vydala Ústřední rada odborů *Směrnice o úkolech ROH při sestavování, plnění a kontrole komplexních programů péče o pracující.*

2) *Zavádění plánů sociálního rozvoje kolektivu pracujících v podnicích a plánů sociálního rozvoje územních jednotek.* Jestliže těžiště komplexních programů bylo v tradiční péči o pracovníky, známé z kolektivních smluv, pak sociální plány mají mnohem širší rozsah a hlubší obsah, zajišťující všestranný rozvoj pracujících.

Plány sociálního rozvoje kolektivu pracujících se začínají experimentálně ověřovat ve vybraných 31 organizacích od r. 1976. Je pro ně k dispozici vzorová metodika, vypracovaná Československým ústavem práce a sociálních věcí. Zároveň se experimentují sociální plány 2 okresů (Tachov a Trutnov), a

pracuje se na koncepcích sociálních plánů řady velkých měst.

Každá ze socialistických zemí řeší v procesu obohacování národohospodářského plánování o plánování sociální mnohorozměrný úkol. Rozvíjí vědeckotechnické, ekonomické a sociálně politické zdroje společenského rozvoje, kultivuje materiální a kulturní potřeby lidu, napomáhá jejich proporcionálnímu uspokojování, dosahuje zvýšení efektivnosti společenské výroby díky urychlenému rozvoji tvůrčích sil lidu, který se stává kulturně technicky a kvalifikačně vyspělejší, intelektuálně a mravně dokonalejší, fyzicky silnější, odborně dovednější, urychluje procesy sociální homogenizace společnosti jako sdružení svobodných, harmonicky rozvinutých a sociálně sobě rovných lidí, zdokonaluje společenské vztahy vzájemné soudružské spolupráce a nezištné pomoci.

Hlava II: Teoretické a metodologické otázky plánování a prognózování sociálních procesů, sociální plánování a prognózování,

F. Kutta (ČSSR): Systém plánovitého řízení sociálních procesů

je statí popisující komplexní systém řízení sociálních procesů ve vztahu k sociálnímu plánování a prognózování.

Úvodem autor rozebírá podstatu řízení, nejvyšší společenské formy pohybu hmoty, a ukazuje, že řízení je nezbytným elementem každé lidské a společenské činnosti a nese proto vždy charakteristické rysy zcela určitého společenského řádu.

Analyzuje pak *hlavní rysy řízení, vyplývající z kapitalistické rozřízené reprodukce*, jimiž jsou maximálně zisková cílová funkce; manipulační princip; despotický charakter řízení, spjatý s rostoucím odcizením práce; rozpor mezi podnikovou a monopolní plánovitostí a celospolečenskou živelností. Celý systém kapitalistického řízení proniká byrokraticko-centralistický princip. V monopolním stadiu kapitalismu dochází na bázi tvorby monopolní ceny a zisku k podlomení regulativně rovnovážné funkce tržního mechanismu a současně vnitřní rozpory vyvolané zastalými výrobními vztahy znemožňují zavést celospolečenský komplexní plán. Tak se teorie a praxe kapitalistického řízení dostává do krize, která je součástí všeobecné krize kapitalismu.

Socialismus vytváří na základě společenského vlastnictví výrobních prostředků poprvé v historii celospolečenský systém plánovitého řízení sociálních procesů.

Jednorozměrná, maximálně zisková cílová funkce je nahrazena mnohorozměrnou – neustálým uspokojováním hmotných a kulturních potřeb pracujících. Celý systém řízení je proniknut principem demokratického centralismu, který předpokládá širokou účast pracujících na řízení a organické spojení demokracie a kázně.

Socialismus si vytváří celý systém institucí spjatých s jednotlivými formami řízení. Vrcholnou formou je stranicko-politické vedení, jehož nositelem je avantgarda dělnické třídy — komunistická strana. Na základě marxistické analýzy určuje strana strategii a taktiku rozvoje společnosti a zajišťuje plnění vytyčených směrnic prostřednictvím stranických organizací na všech stupních řízení.

Další formou je státní politické řízení, jehož nositelem je socialistický stát, plnící prostřednictvím svých odborných orgánů funkce vnitropolitické a zahraničně politické, ekonomické, právní, obranné a výchovné. Stát je mocensko-řídícím orgánem lidu, bezprostředně se účastícího řízení volenými zástupci ve všech vládních orgánech, federálními počínaje a národními výbory různých stupňů konče. Jestliže na linii ministerstev převládá odpovědný a oborový vertikální princip, pak úkolem národních výborů je koordinovat řízení po vertikále a horizontále plánování a řízení všech stránek společenské existence v územních celcích.

Dalšími institucemi socialistického řízení jsou masové organizace pracujících v čele s Revolučním odborovým hnutím. Přímé formy řízení jsou spjaty s nepřímými, ekonomickými, využívajícími zákonitosti socialistického řádu a ekonomického mechanismu.

Základními elementy socialistického systému řízení sociálních procesů jsou:

1. Systém celospolečenského plánování jako nástroj vědeckého předvídání, dlouhodobého prognózování a cílevědomé regulace.

2. Systém komplexní socialistické racionalizace, která se na jedné straně opírá o rozvoj vědecké organizace práce, na druhé o velkou iniciativu pracujících. Socialistická racionalizace je mohutným nástrojem mobilizace vnitřních rezerv systému, dosahování a překračování plánem vytyčených cílů.

Autor dále charakterizuje hlavní vývojové tendence a rysy systému plánování v období budování rozvinuté socialistické společnosti. Akcelerace vědeckotechnického a ekonomického rozvoje v oblasti vědeckotechnické revoluce vede k rychlému vyčerpání klasických a extenzivních zdrojů růstu a těžiště se přenáší na zdroje intenzivní. Rozvoj efektivnosti národního hospodářství je závislý na urychlení společenského inovačního procesu, složeného ze tří cyklů:

1. věda — technika — výroba — užití,
2. věda — rozvoj kulturně technické a kvalifikační úrovně — rozvoj iniciativy pracujících,
3. věda — rozvoj organizace a řízení — rozvoj optimální kooperace práce a integrace společenských procesů.

Doba realizace velkých inovací překračuje pětiletý horizont a vyvolává nutnost dlouhodobého výhledu. Celý systém plánování se tak rozčleňuje na: 1. systém dlouhodobých prognóz, 2. systém generálních a realizačních programů, 3. systém dlouhodobých, střednědobých a krátkodobých plánů. Celý systém

plánování je ovládán cílově programovým principem.

Nemalá pozornost je ve statí věnována místu sociálního plánování a prognózování v plánovacím systému. Sociální plánování v širším smyslu zahrnuje všechny stránky společenské existence, v užším smyslu — jako svého druhu analytická abstrakce — rozbor a plánování sociální stránky společenské existence. Oprávněnost užšího pojetí je dána objektivními relativními rozdíly ekonomických a sociálních objektů. Integrovanou cílovou funkcí sociálního plánování je rozvoj socialistického životního způsobu na základě optimálního rozvoje všech podmínek všestranného rozvoje člověka.

Závěrem autor charakterizuje obsah sociálního plánu z hlediska systému cílů a zdrojů. V období budování vyspělé socialistické společnosti se plánování postupně rozvíjí v komplexní systém dlouhodobého optimálního, cílově programového plánování.

I. I. Čangliová (SSSR): *Metodologické aspekty teorie řízení sociálních procesů*

Ve vrcholném období první fáze komunistické formace — rozvinutém socialismu se v plné míře realizují přednosti nového společenského řádu, které se spojují a znásobují vymoženostmi vědeckotechnické revoluce. Řízení společenského pokroku se dostává na vyšší kvalitativní úroveň v těchto směrech:

- 1) Je zvýrazněna úloha subjektivního faktoru při účasti pracujících na řízení.
- 2) Zvyšuje se vědecká fundovanost a komplexnost řízení.
- 3) Konkretizace úkolů sociálního rozvoje se harmonicky spojuje s jejich integrací do jednotných, komplexních programů vědeckotechnického a sociálního pokroku.

Teorie a metodologie plánování sociálního rozvoje sociálního pokroku musí vycházet z definice a rozboru sociálního pokroku a jeho řízení. Sociální pokrok je vzestupný rozvoj lidské společnosti od nižších stupňů a forem k vyšším. Je třeba jej zkoumat ve třech rovinách: V nejširším smyslu jako růst lidstva, jako humanizaci na základě poznání a využití výrobních zákonitostí; v užším smyslu jako uzlové dějinné body přechodu od jedné společensko-ekonomické formace ke druhé; v nejužším smyslu pak jako změny v sociálně třídě struktuře.

Obsahem sociálního pokroku v socialistických zemích je zdokonalování socialistických společenských vztahů a jejich přerůstání ve vztahy komunistické. V tomto procesu je dosahováno sociální homogenity společnosti na základě svobodného, všestranného a harmonického rozvoje osobnosti každého člověka. Dochází k překonání rozdílů mezi fyzickou a duševní prací, ke stírání sociálně ekonomických rozdílů mezi městem a vesnicí, rozvíjí se proces zušlechťování potřeb, který na první místo vyzvedá potřebu tvůrčí práce jako zdroj seberealizace osobnosti. Na základě rús-

tu blahobytu v procesu rozvoje komunistickeho kolektivismu a vztahu k práci se zdokonaluje socialistický životní způsob, formuje se komunistická ideovost a jednota znalostí, přesvědčení a praktického jednání. Devizou sociálního pokroku v socialismu je strategické heslo komunismu: „Mír, práce, svoboda, rovnost, bratrství, štěstí všech národů“.

Rízení sociálního pokroku je systematické působení subjektu řízení na sociální objekt, a to také působení, které se opírá o spolehlivé vědecké poznání. V procesu řízení sociálního pokroku vystupuje *plán sociálního rozvoje* v úloze konkrétního programu. Koordinace plánů je nezbytná jak ve svém vertikálním, tak v horizontálním průřezu. Výchozím bodem sestavování plánu sociálního rozvoje je model sociální struktury řízeného objektu, založený na spolehlivé sociální informaci. Zobecnujícím kritériem sociálního pokroku je rozvoj univerzální svobody, a to: 1) ve vztahu k přírodním silám, 2) ve vztahu k sociálním silám, 3) ve vztahu ke každému člověku.

Sociální pokrok je hlavním cílem a nejvyšším kritériem vědeckotechnického a ekonomického rozvoje, který je všeobecným základem sociálního pokroku.

Přeměna vědy v bezprostřední výrobní sílu představuje trojjediný proces realizace vědeckého poznání:

- 1) v předmětných prvcích výroby,
- 2) ve vědecké organizaci práce a řízení,
- 3) v rozvoji intelektu stále většího počtu pracujících.

V podmínkách socialismu je nevyšším cílem rozvoj člověka, vytváření materiálně technické základny představuje „startovací plochu“ pro duchovní vzlet celého lidstva k výšinám humanismu, mravnosti, neomezeného poznání, krásy.

Z. Fergeová (MLR): *Některé problémy plánování sociálních procesů*

— se zvláštním zaměřením na vztahy mezi sociální politikou a sociálním plánováním.

Sociální politika je širší kategorií, která slouží přetváření sociálních vztahů v nejširším slova smyslu. Sociální plánování je prostředkem realizace sociální politiky, konkretizuje výchozí a cílové principy v konkrétním řešení tak, aby bylo dosahováno harmonie mezi cíli a ekonomickými i sociálními zdroji. V realizaci optimálních vazeb mezi sociální politikou a plánováním vzniká však řada problémů.

Především jde o problém vztahu mezi živelnými a regulovanými procesy. Živelné procesy jsou charakteristické pro ranější etapy společenského rozvoje, regulovatelné procesy pak pro socialistickou společnost, v níž se utvářejí sociální sebezpoznaní a možnosti harmonizace zájmů na základě vztahů založených na vzniku společenského vlastnictví. Autorka podrobně analyzuje různé formy centrální regulace, zejména rozlišuje regulaci,

kteřá vcelku nemění živelný charakter procesu (například právní regulace podmínek fungování volného trhu v kapitalismu) a komplexní plánovitou regulaci rozhodujících sociálních vztahů. Možnost takové plánovité regulace se vytváří pouze v socialistické společnosti, kde neexistují antagonistické sociální protiklady a zájmy jednotlivců mohou být totožné se směry vývoje určenými centrálními rozhodnutími.

V nerozvinuté socialistické společnosti má plánovitá regulace zatím určité nedostatky vyplývající z některých nerovných vztahů (různé pracovní podmínky, obsah práce, účast na řízení, úroveň znalostí atd.). Tyto rozdíly se promítají do sféry rozdělování, do systémů hodnot a zájmů, a mnohdy působí rušivě na rozhodnutí vyjadřující celospolečenské zájmy. Pro účelnou regulaci výrobních sil a ekonomiky byl vytvořen spolehlivý základ již likvidací soukromého vlastnictví. V jiných úrovních sociálního života se centrální regulace setkává s většími problémy. S prohlubováním sociální homogenity a snižováním diferencovanosti podmínek a zájmů nebudou živelné prvky, jejichž uchování je žádoucí, v rozporu se všeobecnými sociálními cíli, individuální vědomí bude v plném souladu se sociálními.

Naše společnost musí za pomoci sociální politiky a sociálního plánování řešit dříve neřešitelný úkol: napomáhat rozvoji sociálních procesů, které na základě vědomě utvářených podmínek působí na přetváření celé sociální struktury tak, aby živelné působení individuálního vědomí bylo ve stále větší míře paralelní se zaměřením všeobecného sociálního vědomí, aby byla postupně eliminována potřeba administrativní regulace.

M. N. Rutkevič (SSSR): *Ekonomické a sociální plánování*

Vstup SSSR do etapy rozvinuté socialistické společnosti je poznamenán hlubokými změnami ve sféře plánování v těchto směrech:

1) Prodlužuje se časový horizont plánování, přičemž dlouhodobé plány se spojují se střednědobými (pětiletými) a krátkodobými (ročními).

2) Zvyšuje se vědecká úroveň plánování, což se projevuje zejména ve využívání výsledků prognózování v předběžných cílových expertizách. Rozšiřuje se využití matematických metod a automatizovaných systémů řízení, což zvyšuje preciznost a realnost plánů.

3) Dále se prohlubuje základní princip socialistického řízení, demokratický centralismus. Úloha a odpovědnost centrálních orgánů při určování dlouhodobých perspektiv se zvyšuje právě tak, jako podíl nižších stupňů řízení na těchto perspektivách. Roste bezprostřední účast pracujících na řízení.

4) Plánování se stává stále komplexnějším, zahrnuje vědeckotechnickou, ekonomickou a sociální stránku rozvoje. (Program sociálního rozvoje a zvyšování životní úrovně lidu na

léta 1976–1980, přijatý XXV. sjezdem KSSS, je nedílně spjat se všemi zdroji a cíli ekonomického rozvoje).

Sféra sociálního plánování zahrnuje rozvoj osobnosti občanů socialistické společnosti na základě růstu materiálního blahobytu a kulturní úrovně, sociálního rozvoje a zdokonalení společenských vztahů a sociálně třídní struktury – s cílem dosáhnout úplné sociální rovnosti.

Sociální plánování je tudíž co nejtěsněji spjato s ekonomickým, prolíná se s ním, právě tak jako sociální vztahy vůbec vystupují v první řadě jako vztahy ekonomické a perspektivy sociálního rozvoje jsou určovány rozvojem ekonomické základny společnosti. Sociální plánování proto chápeme jako jednu stránku sociálně ekonomického plánování.

Během posledních desetiletí došlo k podstatnému rozvoji sociálního plánování a řízení sociálních procesů v několika směrech.

Za prvé byly přijaty a uskutečňují se rozsáhlé regionální programy komplexního sociálně ekonomického charakteru, spjaté s dlouhodobými plány rozvoje SSSR, jako je kultivace celin a ladem ležící půdy na východě země, ovládnutí Východní Sibíře a Dálného východu v souvislosti s budováním Bajkalsko-Amurské magistrály.

Za druhé se rozvinulo sociální plánování na nižších úrovních řízení. XXV. sjezd KSSS přijal rozhodnutí: „zlepšovat komplexní plánování ekonomického a sociálního rozvoje v podnicích, sdruženích, v okresech a městech“.

Za třetí, sociální problémy nacházejí stále širší odraz v centrálním plánování.

Sociální plánování na úrovni podniku či sdružení zdůrazňuje progresivní změny struktury pracovního kolektivu, růst materiálního blahobytu a zvyšování kulturně teoretické úrovně pracovníků, zdokonalování charakteru a obsahu práce, růst sociální aktivity a ideové zralosti pracujících.

Plánovitě řešení sociálních problémů vyžaduje „napojení“ regionálního a odvětvového plánování, překonání lokálně patriotických tendencí administrativně územních jednotek, ale i nedostatečného respektování specifiky místních podmínek. Toto „napojení“ není v rámci komplexního plánování zdaleka jednoduché. Plánování sociálního rozvoje okresů, měst a krajů je bezprostředně spjato s problémy komplexního plánování na úrovni republik a celé země, s řešením sociálních problémů v dlouhodobé perspektivě rozvoje celé socialistické společnosti.

Jedním z nejdůležitějších problémů je řízení sociálně demografických procesů, především růstu populace, který zatím probíhá ve značné míře živelně, dochází k všeobecnému snižování přirozeného přírůstku obyvatelstva. Sociologické výzkumy ukazují, že kromě ekonomické stimulace rodin s více dětmi mají největší vliv na porodnost opatření v oblasti

rozvoje dětských zařízení a opatření umožňující krácení pracovního úvazku matek.

Stále významnějším se stává problém plného využívání sociálních faktorů – především faktorů vzdělání a kvalifikace – pro urychlení ekonomického rozvoje a produktivity práce.

Sociální rezervy zvyšování zainteresovanosti pracujících na výsledcích jejich práce a zvyšování jejich kvalifikace jsou rozsáhlé a sociální plánování může v jejich odkrývání sehrát velkou roli.

M. Soukup (ČSSR): *K teorii optimálního řízení procesu společenského rozvoje*

Stať je věnována globálním problémům společenského rozvoje a jejich řešení na základě rozvoje optimálního, cílevědomého plánování a řízení.

Autor upozorňuje na dvě hlavní nebezpečí: na nebezpečí další světové války a procesů, které mohou vážně narušit rovnováhu biosféry. Analyzuje základní pokus o teoretická řešení těchto nebezpečí západními vědci a ukazuje na omezenost jejich teorií. Tato nebezpečí lze definitivně odvrátit komplexním řízením společenských procesů na základě vytvoření celosvětového systému plánování.

Vytvoření celosvětového systému řízení je možné jedině na základě všeobecného přechodu k vyššímu socialistickému společenskému řádu na základě systému dlouhodobého optimálního plánování. Programový princip, který je tomuto systému vlastní, se začíná komplexně zavádět v socialistických zemích. Některé globální programy se na základě mírového soužití ve světě začínají formovat na půdě OSN, avšak částky věnované na jejich realizaci jsou ve srovnání s náklady na zbrojení nepatrné. Je třeba dále rozvíjet tyto programy v celý systém, který by se stal základnou dalšího rozvoje mírové spolupráce a zárodečným prvkem budoucí jednotné celosvětové regulace.

Z. Sufin (PLR): *Plánování v různých společenských systémech, otázky teorie a praxe*

Stať vymezuje hlavní rozdíly v teorii a praxi plánování v kapitalismu, socialismu a rozvojových zemích.

Na základě rozboru hlavních směrů západní teorie a praxe plánování jsou charakterizovány hlavní rysy kapitalistického plánování, poznamenané omezeností praxe a soukromým vlastnictvím. Pro rozvojové země je typická velká rozdílnost a nerozvinutost plánovacích systémů, vyplývající z rozdílu politických systémů a ekonomické úrovně.

Teoretický model socialistického plánování respektuje tyto základní momenty: vymezení cílů, programování, analýzu plnění plánu. Sociální plánování představuje činnost, jež spočívá v určení obecných a speciálních cílů rozvoje společnosti nebo některé její části, ve formulování programů, jež mají zajistit

dosažení vytčených cílů, jakož i v analýze průběhu uskutečňování vytčených cílů v následující fázi plánování. Je plánováním nepřetržitým, pružným, dynamickým, mnohostranným a celistvým.

J. Mihálik (ČSSR): *Světové trendy sociálního plánování a programování*

Stat podává stručný přehled metodologie sociálního plánování a programování v socialistických, kapitalistických a rozvojových zemích.

V *socialistických zemích* jde v současné době o rozšíření národohospodářského plánování a další sociální dimenze a o rozšíření propracovaných sociálních plánů na všechny stupně společenské organizace.

V *kapitalistických zemích* nabývají pokusy o sociální plánování v podstatě formy státně-monopolistických vládních programů, které mají řešit či zmírňovat katastrofické důsledky protikladu mezi společenským charakterem výroby a soukromokapitalistickým způsobem přivlastňování. V Evropě tyto programy vyústily v sestavování celostátních plánů (Anglie, Francie, Holandsko), v USA dosud takový plán neexistuje. Všechny tyto plány však představují pouhý pokus zmodernizovat tradiční "Social Welfare" (sociální péči) na "Social Welfare Planning".

Vzhledem k prohlubujícím se sociálním problémům v *rozvojových zemích* zde vzniká v posledních letech naléhavá potřeba sociálního plánování. To však vyžaduje zkušenosti z oblasti výzkumné teoretické a metodologické, politické, sociálně ekonomické, kadrové, i z oblasti metodiky plánování. Nahromaděné sociální problémy v rozvojových zemích je možno řešit jedině na základě komplexních přístupů k plánování a řízení v měřítku celospolečenském, při plném využití bohatých zkušeností socialistických zemí.

K. Kulcsár (MLR): *Sociální plánování a právní regulace*

Jestliže v počátečních obdobích rozvoje socialismu se obecně formulované sociální cíle uskutečňují ekonomickým plánem zdrojů a „ekonomické plánování se stává hodnotou o sobě“, pak v současnosti pozorujeme „pronikání racionality, nahlížení jako sociální podmínky a sociální efektivnost, do vlastního plánování ekonomiky“. V souvislosti s tímto procesem vzniká řada problémů týkajících se pojetí ekonomické a sociální efektivnosti vztahů mezi cíli a zdroji, řízením společnosti a objektivními zákonitostmi. Plánování musí být v plném souladu se zákonitostmi společenského rozvoje a respektováním autotransformačních společenských mechanismů, přičemž ne všechny procesy jsou plánovatelné.

Právní regulace není v procesu plánování a realizace plánů neutrálním, ale aktivním racionálním prostředkem. V plánování se plně projevuje právo jako nástroj politiky,

ovlivňující činnost státu. Specifické vlastnosti jednotlivých oborů práva umožňují respektovat nejrozličnější oblasti a řešit různé problémy, přičemž „svoboda volby“ mezi různými právními obory je značně omezena a v oblasti sociálního plánování je nutno využívat všechny tyto obory jako ucelený systém.

V charakteristice právní regulace se tak objevují nové rysy, spojené s instrumentálním charakterem práva v procesu sociálně ekonomického plánování.

D. Dikov (BLR): *Sociální charakter plánování kultury v Bulharské lidové republice*

Materiální výroba je základem sociálního života a je logické, že v prvních letech po revoluci se požadavky plánovitého a proporcionálního rozvoje BLR projevovaly nejpodstatněji ve sféře materiální výroby, na jejímž základě se rozvíjí plánování národního hospodářství. V dalším rozvoji materiálních a kulturních potřeb pracujících se zákon plánovitého rozvoje rozšiřuje na veškerý sociální život. V těchto podmínkách vzrůstá význam plánování kultury jako specifické sociální sféry. Objektem plánování je tu umělecká kultura, chápána jako „produktivní lidská činnost nebo výsledky této činnosti („druhé přírody“), mající vztah k vytváření, hromadění, rozšiřování a vnímání uměleckých hodnot“.

Fungování umělecké kultury je chápáno jako interakce mezi tvorbou a jejím vnímáním, přičemž výsledkem je uchování a rozšiřování uměleckých hodnot. Z toho vyplývá základní sociologický přístup k plánování kultury uvnitř země, která má vazbu na kulturu sovětskou a kulturu ostatních socialistických zemí i ostatních národů světa. Komponenty kultury jsou dány jejím obsahem, druhem a sociální určeností. Vytvářejí určitou strukturu kultury, chápány jako systém. Systém ukazatelů těchto komponent pak tvoří – spolu s technickými prostředky řízení – informační základnu jako podmínku analýzy, prognózování a plánování kultury. Mohutný impuls k tomuto plánování daly X. a XI. sjezd Bulharské komunistické strany, které vytyčily úkol vypracovat komplexní program všeobecné estetické výchovy a organizovat celonárodní hnutí za rozvoj estetické výchovy v období budování rozvinuté socialistické společnosti.

V Bulharsku byla vypracována komplexní prognóza rozvoje kultury do r. 1980 a 1990, jejímž úkolem je zdokonalování vědecké základny plánování aplikací metodiky vypracované Ústavem kultury.

Na základě konkretizace prognostických závěrů byly rozvinuty práce na normativech perspektivního rozvoje kultury. Normativy jsou klasifikovány do 8 typů podle ekonomické a kulturní úrovně regionálních jednotek, chápáných jako ucelený systém kulturních aktivit.

Normativy se týkají potřeb v oblasti umělecké činnosti a masových informací, druhů činnosti uspokojujících tyto potřeby, jejich kadrového a materiálně technického zajištění a metod řízení kultury.

Systém normativů bude základem vypracování dynamických modelů kultury pro každý typ územního celku.

Tyto modely budou základem vypracování komplexních programů rozvoje kultury do r. 2000, které budou sloužit jako „kulturní pasport“, s nímž bude každá územní jednotka „cestovat“ do budoucnosti.

Periodicky zdokonalovaný systém prognóz, normativů a komplexních programů rozvoje kultury umožní efektivněji realizovat celospolečenské řízení kultury. Jeden ze základních problémů je vybudování moderního informačního systému pro rozvoj kultury. Na základě strukturální analýzy byl vybudován teoretický model kultury jako báze takového informačního systému, který musí být komplexní, strukturně určený a uspořádaný, otevřený vzhledem k možnostem zdokonalování a možnostem široké aplikace statisticko-matematických metod a výpočetní techniky, selektivní, polyfunkční ve smyslu možnosti využití pro všechny kulturní činnosti, adaptabilní v rámci jednotného komplexního systému informací.

Hlava III: Prognózování sociálních procesů

I. V. Bestužev-Lada (SSSR): Sociální prognózování jako jeden ze základních prvků sociálního plánování

Základní vymezení pojmů pro oblast sociálního plánování a prognózování lze shrnout zhruba takto:

Pojmy „sociální“ a „prognózování“ mají několik významů. „Sociální“ v širším smyslu, jak ho budeme chápat my, je spjato s lidskou společností v jejím nejobecnějším vymezení, s tím, co zkoumají společenské vědy. Širší pojetí dává socialistickému plánování a prognózování komplexní charakter. V užším smyslu je „sociální“ ztotožňováno se „sociologickým“.

Prognózování v širším smyslu znamená předvídaní, tj. získání jakékoli informace o budoucnosti. V užším smyslu jde o speciální vědecké zkoumání, jehož předmětem jsou konkrétní perspektivy zkoumaného jevu. V našem případě volíme tento užší význam. Předvídaní se týká tří úrovní konkretizace: 1) předvídaní všeho druhu, 2) předvídaní na úrovni předpovědi (deskriptivní-popisné), nebo na úrovni usměrňující, na úrovni řízení (prestriptivní-předpisující), 3) různé formy konkretizace na každé úrovni (předvídaní na úrovni intuice či na základě zkušenosti). Pojem „předvídaní“ ústí, jak bylo vše řečeno, v pojem „prognózování“.

Plánování je projekce lidské činnosti do budoucnosti ústící ve směrnici pro cílevědomou činnost.

Programování je určení posloupnosti konkrétních opatření pro realizaci plánů, a to buď v plánu jako celku, nebo v jeho dílčích problémových okruzích.

Projektování je sestavení konkrétních obrazů budoucnosti, konkretizace detailů plánů a programů.

Řízení ve svém celku integruje všechny čtyři pojmy.

Cíl chápeme jako ideálně předpokládaný výsledek dané činnosti.

Prognózování lze definovat jako vypracování zvláštního druhu podmíněných předpovědí, speciálních perspektiv koncepcí, paralelních kladení cílů plánování, programování, projektování a celkovému řízení, jejichž cílem je zvýšit stupeň vědecké fundovanosti, objektivnosti a efektivnosti plánů a rozhodnutí.

Konkrétní objekty sociální prognózy jsou sociální procesy: mechanismy sociální aktivity (změny v systému hodnot, potřeb, zájmů, činnosti), sociální diferenciacie (změny v systémech sociálních institucí) atd. Souhrnným předmětem sociálních prognóz je rozvoj způsobu života, který integruje všechny sociální parametry. Hranice mezi přítomností a budoucností jsou ve vědeckém zkoumání relativní, pohyblivé a vědecké disciplíny nelze uměle členit podle kritérií přítomnost-budoucnost. Proto nelze vykonstruovat zvláštní „vědu o budoucnosti“ – futurologii, která by „integrovala“ výzkum budoucnosti a ostatním vědám ponechala sféru nutnosti a přítomnosti. Prognózování, plánování či řízení nemůže být samostatnou vědou, musí však existovat věda o zákonech prognózování, plánování, řízení. Taková teorie „prognózování“ se teprve utváří, jejím hlavním úkolem je vypracovat speciální metodologii prognózování na obecně metodologické základně dialektického a historického materialismu a v těsném spojení s teorií vědeckého komunismu, s cílem zvýšit metodickou fundovanost sestavování prognóz.

Základem prognózování jsou tři vzájemně se doplňující zdroje informací:

- 1) mínění, hodnocení vývoje budoucího stavu jevu na základě zkušenosti či analogie,
- 2) hypotetické prodloužení do budoucnosti (extrapolace),
- 3) modelování budoucího stavu.

V souladu s tím existují i tři vzájemně se doplňující způsoby sestavování prognóz: pomocí anket (interview), pomocí dynamických řad ukazatelů vývoje, vytvářením prognostických modelů.

Na tomto základě se vypracovávají prognózy dvou typů:

- a) průzkumové, které prognózují vývoj jevů hypotetickým prodloužením tendencí jejich vývoje z přítomnosti do budoucnosti,
- b) normativní, které prognózují dosažení žádoucích stavů na základě předem určených sociálních norem, ideálů, cílů.

Nástin typové metodiky sestavování sociálních prognóz:

- 1) *Předběžná orientace* (charakter, měřítko, objekt, datum retrospektivy a perspektivy).
- 2) *Vytvoření základního, výchozího modelu prognózovaného jevu* metodami systémové analýzy.
- 3) *Sběr dat* (demografická, vědeckotechnická, ekonomická, sociálně politická data).
- 4) *Vytvoření průzkumového prognostického modelu* metodami extrapolace, dotazů u odborníků atd. Cílem je sestavení „stromu problémů a cílů“ daného jevu.
- 5) *Vytvoření normativního prognostického modelu* metodou normativního modelování a dotazování, na základě „stromu cílů“, jichž je třeba dosáhnout.
- 6) *Verifikace prognostické modelů kontrolními metodami*, obvykle dotazy u odborníků.
- 7) *Vypracování doporučení pro stanovení cílů, plánování, programování, projektování a řízení* vůbec na základě srovnání výsledků průzkumu a normativů „stromu problémů a cílů“.

Sociální prognózování má své zvláštnosti, ve srovnání s prognózováním vědeckotechnickým či ekonomickým má omezenější možnosti extrapolace a matematického modelování, což může být kompenzováno uplatňováním metod dotazování expertů a obyvatelstva.

Bez dalšího vývoje sociálního prognózování nelze zajistit další zvyšování úrovně fundovanosti, objektivnosti a efektivnosti sociálního plánování. Proto je nutno dále rozvíjet organické spojení mezi sociálním prognózováním a plánováním.

J. Danecki (PLR): *Prognózy sociálního rozvoje v pracích Výboru „Polsko 2000“*

Staf podává komplexní informaci o organizaci, struktuře, teoreticko-metodologických východiscích a základních problémech práce na prognózách sociálního rozvoje v Polsku.

Celková koncepce vychází z předpokladu, že proces utváření rozvinuté socialistické společnosti se bude uskutečňovat v letech 1990–2000, s podstatným zrychlením od poloviny osmdesátých let, kdy se projeví důsledky komplexních opatření poslední pětiletky.

Výbor výzkumů a prognóz se ustavil pod tlakem objektivní potřeby na základě usnesení presidia Polské akademie věd (květen 1963) a podnětů ze strany plánovacích orgánů. Má 10 komisí a problémových skupin, které komplexně postihují hlavní směry sociálně ekonomického rozvoje, od problematiky vědeckotechnického rozvoje, přes problematiku práce a životního prostředí až po problematiku vědy, kultury, zdraví a všech podmínek všestranného rozvoje člověka. Veliká pozornost je věnována mezinárodní problematice a teorii a metodologii prognózování.

Východiskem je ekonomická prognóza nechápaná jen v bilančně technickém aspektu, ale především v rozličných vazbách na mezinárodní ekonomiku a sociální rozvoj.

Úroveň společenského pokroku je postihována pomocí tří spjatých komplexů ukazatelů: 1. podmínek života obyvatelstva, 2. rozvoje a využití potenciálu lidských schopností a vědomostí, 3. rozvoje pravidel společenského soužití, které při plném využití sociální aktivity omezují možnost její realizace na úkor celospolečenských zájmů. Základem dlouhodobé strategie rozvoje je úsilí o sjednocení vysoké hospodářské dynamiky se sociálními cíli.

M. Minkov (BLR): *Prognózování základních sociálních struktur socialistické společnosti*

Sociální strukturu společnosti lze posuzovat z mnoha aspektů: 1) ze sociálně třídního, 2) politického a státního, 3) kulturně ideologického, 4) z hlediska struktury obcí, 5) demografického, 6) národnostní, etnografické a etnicko-jazykové struktury.

Nejvýznamnější je struktura sociálně třídní. Zahrnuje hierarchicky strukturovaný systém, bezprostředně spojený s výrobními vztahy lidí a utvářející se v procesu společenské reprodukce. Takové pojetí sociologické a sociálně třídní struktury, spjaté s modelem společenské reprodukce, se stalo základem sociální prognózy rozvoje Bulharska do r. 2040.

Některé závěry prognózy:

Z hlediska třídní struktury bude dělnická třída neustále jak početně, tak kvalifikačně růst a dosáhne v r. 2000 – 57,2% zaměstnaného obyvatelstva. Proporcionálně se bude rozvíjet inteligence, která vzroste z 25,1% v roce 1974 na 32% v roce 2000, kdy počet odborníků s vysokoškolským vzděláním dosáhne přibližně 10% všech zaměstnaných.

Důraz na dědičnost v reprodukci tříd neznamená, že je třeba pohyb mezi třídami omezovat. Kontinuální rozvoj reprodukce v rámci společenských tříd a skupin a mobility mezi těmito částmi sociální struktury bude ve svém úhrnu napomáhat odstraňování rozdílů mezi prací fyzickou a duševní, městem a vesnicí a přispívat k postupné homogenizaci tříd.

P. Támás (MLR): *Sebeorganizující modely v sociálním prognózování*

Prognostika jako interdisciplinární výzkumná oblast využívá celou soustavu institucí. Můžeme ji charakterizovat jako sít různých výzkumných projektů s dvěma kritérii: 1. kontrolou nad vnějším životním prostředím, na něž je možno působit podle zákonů subjektu, 2. seberealizací jako podmínkou uspokojování potřeb. První kritérium je základem prognóz technických, druhé obsahových předpovědí až utopii.

V metodice sociálního prognózování je vhodné rozlišovat 3 úrovně obrazů budouc-

nosti: normativní, strategické a operativní. Jednorozměrné obrazy je nutno nahrazovat integrovanými mnohorozměrnými. To podmiňuje i nutnost rozvoje moderních metod modelování, založených na rozpoznávání obrazců nebo na sebeorganizujících modelech.

Autor navrhuje varianty náležející k sebeorganizujícím modelům, které jsou důležité z hlediska řešení problému komplexnosti a vycházejí z teorie evolučního modelování. Tato teorie se zrodila při výzkumech umělé inteligence a její výhodou je to, že zajišťuje „svobodnou volbu“ následných rozhodnutí. S její pomocí lze zapsat a definovat takové sebeorganizující algoritmy, které v multikrokovém selektivním procesu prognózování umožňují, aby rozhodovací prahy dávaly celou řadu variant blížících se k optimu. Evoluční programování znamená modelování základních procesů přirozené evoluce, přičemž se v každém období zachovává neefektivnější organizace. V dalším zdokonalování systému můžeme získat mutace, z nichž ty, které mají nejlepší parametry, lze využít jako základ další generace programů.

Pro popis organizace se užívá aparát konečných automatů, pro konstrukci modelů je uvažována volba mezi třemi typy technik: Ivaněnkovým algoritmem MGUA (metod grupového učeta argumentov), Rosenblatovým perceptorom a Amosovými M-automaty a M-sítěmi.

Ilustrující příklady použití sebeorganizujících modelů čerpá autor z oblasti vědecké prognostiky regionálního vědeckého potenciálu.

W. Adamski (PLR): *Vývoj potřeb a aspirací mladé generace a sociální plánování a prognózování*

První část statí je věnována základním metodologickým problémům výzkumu této oblasti. Ukazuje na dva přístupy, z nichž první, tradiční, přijímá předpoklady adaptace výchovným a společenským ideálům. Druhá, dynamická orientace, rozvíjená od konce minulého desetiletí, vymezuje pojem „adaptace“ jako přizpůsobení pracovníka normám na straně jedné a přizpůsobení pracovníků požadavkům a aspiracím pracovníků na straně druhé. Toto dynamické pojetí odpovídá všeobecné tendenci přechodu mladé generace od adaptace k novátorství.

Druhá část je věnována vytvoření podmínek pro novátorství mladé generace v rovině analýzy uvnitř mladé generace a mezi generacemi. Na základě konkrétních výzkumů, které prokazují prodlužování produktivního věku mládí při pomalejším sociálním stárnutí mládeže, vymezuje autor stadium „společenského mládí“ pracovníků na dobu od 16 do 30 let.

Třetí část obsahuje analýzu početnosti, vzdělání a socializačních podmínek mladé generace jako základu společenského růstu.

Zvláště markantní je „mládnutí“ polské dělnické třídy, což nemá v historii obdoby. V r. 1960 představovala mladá generace něco málo přes polovinu celkového počtu ekonomicky aktivního obyvatelstva v roce 1975 se tento její podíl zvýšil na tři čtvrtiny. Přitom došlo k podstatnému růstu kvalifikace a vzdělání a k rozvoji dělnické třídy. Mladí sociální struktury nelze považovat jen za zdroj ekonomických obtíží (pracovní místa, místa ve školách), ale především za mocný faktor novátorství.

Strukturální základ předpokladů novátorství je v Polsku dán jedinečným vztahem mezi demografickou zvláštností sociální genealogie, vzdělání a socializačních podmínek na straně jedné a sociálně profesionálními potřebami, postoji a aspiracemi na straně druhé.

Hlava IV.: *Sociální plánování v teritoriálních komplexech a výrobně hospodářských jednotkách*

O. I. Škaratan (SSSR): *Některé teoreticko-metodologické problémy komplexního plánování socialistického města*

Komplexní sociálně ekonomické plánování rozvoje měst je spojeno s novou etapou v teorii a praxi řízení řízení socialistické společnosti, která započala v polovině šedesátých let.

V období sovětské vlády vzrostl počet městského obyvatelstva více než 5×, počátkem roku 1975 bylo v SSSR více než 2000 měst a 3700 obcí městského typu. 60 % městského obyvatelstva žije ve velkých městech. Přímé náklady na rozvoj urbanizace činily v letech 1961–1965 51 miliard rublů, v letech 1966–1970 68 miliard rublů a v letech 1971 až 1976 již více než 80 miliard rublů. Investice do výstavby největších měst představují 40 % celkového objemu investic, přičemž vzrůstá podíl na komunální výstavbu a výstavbu kulturních zařízení a služeb. Tento podíl se již téměř vyrovnal s náklady na bytovou výstavbu.

Prvním problémem v komplexu sociálně ekonomických problémů rozvoje měst je zajištění souladu mezi pracovními příležitostmi a kulturně technickou a kvalifikační strukturou pracovních sil.

Druhou skupinu problémů tvoří otázky demografické. Ve velkých městech je to pokles porodnosti, nestabilita rodiny, stárnutí obyvatelstva. V malých a středních městech se objevují problémy disproporcí mezi jednotlivými skupinami obyvatelstva podle věku a pohlaví.

Tyto a další problémy je možno řešit jedině na základě rozvoje sociálního plánování měst.

Obyvatelstvo měst patří do teritoriální komunity, jejíž členové jsou spojeni pocitem společného vztahu k území, na němž žijí, a navzájem pouty vzájemného soužití. Pro řešení úkolů komplexního plánování města je nutné

vychlenit ze systému teritoriálních komunit primární komunitu, která zajišťuje směnu základních činností lidí, jejímž cílem je uspokojení jejich bytových potřeb, a stabilní sociální reprodukci. V sovětské společnosti takovými komunitami jsou: a) města, b) aglomerace (monocentrické a polycentrické), c) průmyslové zemědělské okresy.

Pro moderní plánování má rozhodující význam princip, podle něhož vytvoření maximálně příznivého životního prostředí není možné v rámci jednotlivé obce, ale jedině v rámci celého komplexu městských a venkovských obcí, při respektování okolního přírodního prostředí.

Základní sociální funkce města nebo skupinového systému osídlení je rozšířená sociálně demografická reprodukce. Sociální reprodukci rozumíme proces cyklické obnovy systému sociálních vztahů v rámci dané společenskoeconomické formace. V sociální reprodukci, která může být prostá či rozšířená, lze vymezit takové složky, jako je demografická, profesionálně kvalifikační, kulturní atd. Jestliže sociální reprodukce v kapitalismu plodí nerovnost v antagonistické podobě rozporu mezi dělnickou třídou a buržoazií, pak za socialismu je ve stále větší míře reprodukována rovnost.

Zabezpečení rozšířené ekonomické i sociální reprodukce je omezeno zdroji, které mohou být rozporné. Nejsou například vzácné případy, kdy růst produkce potřebný pro ekonomické systémy vyššího řádu brzdí úroveň sociální rozvinutosti obyvatelstva města, což zpětně omezuje sociální zdroje nutné pro plnění úkolů národohospodářského plánu. Naproti tomu jsou možné situace, kdy plánovaný růst produkce stimuluje zvyšování úrovně sociálního rozvoje obyvatelstva, což rozšiřuje sociální zdroje plnění plánovaných úkolů.

Proto integrujícím cílem komplexního plánu je převedení města do režimu koordinované ekonomické a sociální reprodukce a dosažení souladu mezi odvětvovým a teritoriálním plánováním.

Zkušenosti sociálního plánování v SSSR ukazují, že plány sociálního rozvoje, včetně rozvoje měst, se staly důležitou a efektivní pákou řízení napomáhající pohybu společnosti vpřed – ke komunismu. Zároveň se potvrzuje nutnost rozvoje teorie a metodologie sociálního plánování jako podmínky zvyšování jeho efektivnosti.

W. Preller—P. Voigt (NDR): *Některé úkoly a problémy plánování a řízení sociálních procesů v oblasti a městech*

Na základě vymezení úlohy oblasti a města jako předmětu sociálního plánování popisují autoři cíle, prostředky a metody sociologických průzkumů a základní směry plánování a řízení sociálních procesů. Vymezují hlavní úkoly vědeckého, zejména sociologického výzkumu, jejichž řešení umožňuje vypracování

sociální prognózy. Jde především o změny v obsahu a charakteru práce, o změny v sociálně třídní struktuře, o tvorbu přírodního a pracovního prostředí, rozvoj urbanizace a komunikace i o zvyšování společenské aktivity, politické, ideologické a kulturní úrovně obyvatelstva. Rostoucí sociální homogenita je závislá na vytváření optimálních podmínek pro řešení všech těchto problémů.

Autoři se dále zabývají podmínkami sociálních aktivit v pracovní době, a to především v jejich roli významného činitele formování socialistických vztahů v rodině a ve volném čase. Úroveň sociální aktivity je výrazem souladu mezi osobními a společenskými zájmy, vyvěrá ze sociální podstaty vládnoucí dělnické třídy a vztahů mezi ní a ostatními částmi sociálně třídní struktury. Sociálně strukturální rozvoj je „jádem“ sociálního plánování, jehož nedílným základem je rozvoj ekonomických vztahů.

L. Hummel—G. Pietrzynski (NDR): *Plánování a řízení sociálních procesů v podnicích a kombinátech NDR*

Stať komplexně informuje o teorii, metodologii a praxi plánování sociálních procesů v podnicích a kombinátech NDR.

Vymezuje charakter, úlohu a odpovědnost socialistických průmyslových podniků při realizaci společensko-politických požadavků rozvinuté socialistické společnosti. Zdůrazňuje nutnost harmonického plánového rozvoje všech prvků a oblastí společenského života, v němž sociální faktory v období budování rozvinuté socialistické společnosti nabývají stále většího významu. Přitom efektivnost sociálních opatření a zdrojů stále více překračuje rámec jednotlivých podniků, podniky a kombináty celých oblastí se slučují k společnému využívání zdrojů efektivnosti a zlepšování životních podmínek pracujících. Plánování a řízení sociálních procesů se ve stále větší míře stává základem využití hybných sil a předností socialismu.

Významným tématem statí je problematika vědeckotechnického pokroku, intenzifikace výroby a utváření socialistického charakteru práce. Socialistická intenzifikace je ve své podstatě hlubokým sociálně ekonomickým procesem, v němž se snoubí přednosti socialismu s výsledky vědeckotechnické revoluce. Vzájemná vazba mezi rozvojem produktivity a efektivnosti práce a rozvojem lidské osobnosti se díky plánovitému formování socialistického charakteru práce stává stěžejní otázkou socialistické intenzifikace. Tato vazba je charakterizována rostoucí úlohou subjektivního faktoru ve výrobě i řízení, stále pružnější vazbou mezi lidmi a pracovními prostředky, z čehož vyplývá i ústup „vnějších“ forem řízení ve prospěch vnitřních, vedoucích k zdokonalování vztahu k práci, k „vnitřnímu popudu“, k růstu významu motivace. Při řízení socialistické intenzifikace jako jednoty vysoké efektivnosti práce a zlep-

šování pracovních podmínek se vztah mezi vědeckou organizací práce a organizací mezilidských vztahů, mezi vzděláním, kvalifikací a prohloubením vnitřní potřeby pracovat stává stále intenzivnější a bezprostřednější. Analýza těchto vztahů je základem sociálního plánování a řízení.

Pozornost je ve stati dále věnována hlavním momentům a metodice plánování a řízení sociálních procesů v podnicích a kombinátech NDR. Dlouhodobé programy sociálního rozvoje zahrnují faktory technické a ekonomické, aspekty rozvoje sociální struktury výrobních kolektivů, včetně kvalifikační struktury, sociálních služeb a organizace, kulturních a sportovních činností, včetně rekreace. Charakteristickým rysem těchto programů je optimalizace technicko-organizačních, ekonomických a sociálních stránek společenského rozvoje na základě zdokonalování životního a pracovního prostředí. Společná práce podniků, kombinátů a územních organizací na straně jedné a státních a společenských orgánů na straně druhé napomáhá harmonickému rozvoji všech stránek společenského života a přináší stále větší užitek pro koordinovaný politický, ekonomický, kulturní a sociální rozvoj daného územního celku.

J. Kohout—M. Nebeský (ČSSR): *Metodika plánování sociálního rozvoje kolektivů pracujících v ČSSR*

Sociální plánování v Československu prochází v současné době stadiem zavádění „Programů komplexní péče o pracující“ a vzorové metodiky plánování sociálního rozvoje kolektivů pracujících.

Všechny československé podniky a instituce vypracovaly na základě usnesení vlády „Komplexní programy péče o pracující“, které jsou zaměřeny na tyto oblasti:

1. Zkvalitňování sociální struktury pracovních kolektivů.
2. Zlepšování pracovních podmínek.
3. Zlepšování životních podmínek.
4. Rozvíjení péče o skupiny pracovníků, rodinné příslušníky a důchodce.
5. Rozvoj pracovní iniciativy a zvyšování politické aktivity pracovníků.

Tyto programy, které se již plně osvědčily, jsou nižší, zárodečnou formou sociálního plánování. Vycházelo se z nich při vypracování vzorové *Metodiky plánování sociálního rozvoje pracovních kolektivů*. Tato metodika obsahuje 5 oblastí komplexních programů, šířeji koncipovaných, a šestou svodnou část: vytváření předpokladů k výchově a harmonickému rozvoji osobnosti v kolektivu.

Plán sociálního rozvoje je strukturován takto: 1) úvodní souhrnná část, 2) programové cíle, 3) soustava ukazatelů, 4) opatření k zabezpečení úkolů, 5) závěrečná část s přílohami.

Plány sociálního rozvoje kolektivů pracujících jsou experimentálně zavedeny ve 30

podnicích a VHJ a 2 územních celcích (okresech). Týkají se více než 300 tisíc pracovníků (tj. přibližně 5% pracujících v ČSSR).

Hlava V.: *Formování informační základny sociálního plánování a prognózování*

W. Preller (NDR): *Kvantitativní určení sociálních procesů a informační základna sociálního plánování*

Stať se zabývá teoreticko-metodologickou analýzou nutnosti kvantitativního určení sociálních procesů v analytické základně sociálního plánování a na tomto základě formuluje principy tvorby sociálních ukazatelů a směry a organizační zásady rozborové činnosti.

Autor zdůvodňuje nezbytnost kvantitativního určení sociálních procesů na základě budování systému ukazatelů analytické, plánovací a rozhodovací činnosti v podniku a sdružení. Analýzy slouží zároveň jako základ cílů a směrnic pro rozvoj tvořivé iniciativy pracujících pro rozvoj jejich soutěžení a účasti na řízení, zlepšení sociálních vztahů a komunikace, zvyšování vědeckosti a efektivnosti. Tyto analýzy napomáhají dosažení cílů zvyšování produktivity práce na základě efektivního využití sociálních zdrojů.

V dalších programových úvahách se autor zaměřuje na otázky centralizace evidence a decentralizace aplikace, na problémy obohacení kvantitativního určení sociálních procesů sociologickými výzkumy, na otázky účasti pracujících, odborů a jiných zájmových organizací na analytické práci atd.

Předpokladem efektivnosti analytické činnosti v oblasti sociologie jsou její vazby na analytickou činnost ostatních věd (psychologie, ergonomiky, ekonomiky práce atd.) komplexně postihující celý podnik. V této souvislosti je zdůrazněna nutnost integrace, normalizace a unifikace dat, sepětí empiricko-statistického a teoretického vyhodnocování a konečného zobecnění sociálních vazeb, které se mohou stát základnou sociálního plánování a rozhodování.

A. Atanasov—V. Kozucharova (BLR): *Sociologická informace při sociálním prognózování a plánování*

Základem předvídaní společenského vývoje, jako základu sociálního prognózování a plánování, je vědecké poznání objektivních společenských zákonitostí. Toto předvídaní lze realizovat dvojím způsobem: obecně teoretickým a konkrétním. Pro realizaci obou způsobů je nutná informace, jejímž prostřednictvím se reguluje vnitřní vývoj společenského systému:

Pro sociální informace je charakteristické, že — jde o informace o nejvyšší společenské formě pohybu hmoty a jiných formách, pokud jsou vtaženy na oběžnou dráhu společenského života,

– tyto informace odrážejí společenské vztahy mezi lidmi a jsou nejvyšším, nejsložitějším a nejobhatším typem informací.

Konkrétní druh sociálních informací se získává na základě demografických, ekonomických, historických, etnografických, sociologických a dalších výzkumů.

Na základě těchto výzkumů je možno vypracovat komplexní prognózy a plány společenského vývoje jako složitého organického systému. Přispívá k tomu sociologická informace jako samostatný druh informace sociální. Sociologie je chápána jako *věda o zákonitých vzájemných vazbách mezi základními oblastmi společenského života v procesu fungování společnosti jako jednotného organického systému*. Tyto zákonitosti a vazby formují sociologickou strukturu společnosti; informace získaná při výzkumech této struktury je sociologická.

Sociologická struktura se projevuje ve dvou aspektech:

1. jako *reálná*, která zahrnuje reálné sociální jevy a procesy,
2. jako *akumulovaná*, která odráží stránky reálné struktury ve vědomí a chování lidí.

Předpokladem jednotného systému plánování a prognózování je vybudování informační báze adekvátní sociologické struktury společnosti. K tomu je třeba vytvářet podmínky:

1. *metodologické*, spjaté s vybudováním jednotného teoretického modelu celé společnosti,
2. *programové*, spjaté se sestavením jednotných programů sociálních a sociologických výzkumů,
3. *organizační*, spjaté s realizací programů,
4. *technologické*, spjaté se zabezpečením technických a technologických podmínek zpracování informace.

Sociologický ústav Bulharské akademie věd již několik let pracuje na konstrukci jednotného systému indikátorů na základě modelu sociologické struktury.

Na základě takového informačního systému budou odhaleny nové možnosti zdokonalování prognózování a plánování sociálních procesů.

M. Illner (ČSSR): *Metodologické otázky rozvoje informační základny sociálního plánování*

Stať charakterizuje potřebu, současný stav a směry dalšího zdokonalování informační základny sociálního plánování.

Tak jako socialistické plánování nepředstavuje samostatnou plánovací soustavu, nebude se pro ně vytvářet ani nový autonomní informační systém. Jde především o sjednocení a koordinované využívání sociálních informací, které jsou většinu obsaženy v již existujících informačních soustavách a jejich další rozšíření, prohloubení a komplexní doplnění.

Informační základnu sociálního plánování lze vystihnout 4 obsahovými okruhy:

- 1) informace o životních a pracovních podmínkách lidí, včetně materiální a organizační infrastruktury,
- 2) informace o demografické, třídně sociální a socioprofesionální struktuře společnosti a o jejím uplatnění v různých životních oblastech,
- 3) informace o činnosti lidí a mezilidských vztazích,
- 4) informace o společenském vědomí.

Autor podrobně klasifikuje informační zdroje, které jsou v ČSSR k dispozici k jednotlivým uvedeným okruhům. Nejmenší možnost navázat na existující informační soustavu je v okruhu 4., kde bude třeba systematicky rozvíjet šetření demoskopického a sociologického typu. Zároveň bude třeba pokračovat v již zahájených pracích na jednotné evidenci pracujících a registrech sociálních jednotek, jako jsou obyvatelé, pracovní síly, domácnosti apod. Těžištěm budoucího vývoje bude vytvoření ucelené soustavy sociální statistiky, od níž se bude odvíjet i zdokonalování ostatních informačních soustav relevantních pro plánování sociálních procesů. Autor dále vymezuje požadavky na charakter komplexní informační základny sociálního plánování a konstatuje nutnost zpracování metod koordinace a integrace, normalizace a unifikace systému ukazatelů, které budou diferencovány podle různých linií, úrovní a časových horizontů sociálního plánování.

V. Pernica (ČSSR): *Automatizované systémy řízení a sociální plánování*

Zavádění automatických systémů řízení vytváří technickou základnu hlubšího a komplexnějšího ovládní sociálních procesů. Sociologické analýzy se zaměřují jednak na upřesnění významu a místa těchto systémů ve společenském rozvoji a na problematiku všestranného rozvoje člověka v těchto souvislostech jednak se samy stávají nástrojem sociálního plánování, prognózování a řízení.

Automatizované systémy řízení představují nový prvek v celém systému řízení, ovlivňující všechny ostatní prvky systému i jeho prostředí. Proto je při jejich budování nutno respektovat dialektickou jednotu

1. *technicko-organizační* problematiky (technická, informační a organizační schémata),
2. *přípravy operátorů a obsluh* (výběr, školení, testování atd.),
3. *přípravy uživatelů a okolí systému* z hlediska výstupu systému a optimalizace činnosti pracovníků (psychické a kvalifikační omezení, adaptace okolí apod.).

Zvláštní význam tu mají vazby projekce a realizace automatizovaných systémů řízení na sociální plány. Předpokladem jejich využití v sociálním plánování je rozvoj modelování

sociálních procesů. Zvláštní pozornost je třeba věnovat standardizaci kategorií sociálních jevů i jejich indikátorů a vypracování univerzálních softwarových systémů pro automatizaci sběru, přenosu a zpracování sociální informace. V sociální oblasti řízení se jeví účelné vypracovat tři základní dynamické modely:

1. model struktur pracovní síly, 2. model sociální struktury,
3. model životního způsobu.

Literatura

Bulharsko

- Vičev, V.: *Socialen, naučno-techničeski i npravstven progress*. Filosofská mysl, 1973, No. 7.
- Gančev, P.: *Socialnoto planirovanije*. Sofija, Partizdat 1974.
- Kirov, T.: *Suštnost, principi i funkcie na socialnoto upravljenije pri socializma*. Sofija, Izd. BKP 1970.
- Markov, M.: *Teorija na socialnoto upravljenije*. Sofija, 1975.
- Michajlov, S.: *Obščestvoto kato sociologičeska sistema* (kam voprosa za predmeta na sociologijata). Izvestija na Instituta po filosofija, t. XI, 1965.
- Michajlov, S.: *Empiričnoto sociologičesko izsledovane*. Sofija, Partizdat 1973.
- Ošavkov, Z.: *Sociologijata i socialnoto prognozirane*. Partijen život, kn. 13, 1970.
- Petrov, K.—Trajkov, St.: *Planat za socialnoto razvitiye na trudnite sajuzi*. Sofija, Partizdat 1974.
- Stajkov, V.: *Svobodno vreme i žizneno ravnišče*. Sofija, Partizdat 1973.
- Stefanov, N.: *Obščestveni nauki i socialna tehnologija*. Sofija, 1973.
- Stefanov, N.: *Aprilskata linija i socialneto upravljenije*. Sofija, 1976.
- Stefanov, N.: *Multiplikacionen podchod i efektivnost*. Sofija, 1977.
- Stefanov, N. i dr.: *Programno-celevija podchod — teorija i praktika*. Sofija, 1973.

Československo

- Duben, R.—Stíbalová, B.: *Jak budeme žít v roce 2000?* Praha, Svoboda 1976.
- Illner, M. a kol.: *Ukazatele způsobu života v československé statistice*. Praha, Ústav pro filozofii a sociologii — ČSAV 1975.
- Kohout, J.: *Sociální analýza v řízení socialistického podniku*. Praha, Práce 1976.
- Kutta, F.: *Člověk, práce, technika*. Praha, Práce 1968.
- Kutta, F.: *Problemy socialnoj i ekonomičeskoj prognostiki*. In: Obščije principy upravlenija socialističeskoj ekonomikoj i osobennosti ich primenenija v otdelnych stranach. Materialy meždunarodnogo sim-

poziuma ekonomistov stran-členov SEV i SFRJu. Moskva, 1972.

- Kutta, F.: *The Social Conditions of Solving the Crisis of the System of Organization and Management*. VII. World Congress of Sociology. Varna, 1970.
- Kutta, F.: *Naučno-techničeskaja revolucija i upravlenije*. In: Meždunarodnyj simpozium učených i specialistov stran-členov SEV i SFRJu. Naučno-techničeskaja revolucija i socialnyj progress, Sekcija 2, SEV, Moskva 1974.
- Kutta, F.: *Principles of the System of Management of Social Progresses*. VIII. World Congress of Sociology. Toronto 1974.
- Kutta, F.: *Systém řízení sociálních procesů*. Praha, Svoboda 1976.
- Kutta, F.—Soukup, M. a kol.: *Řízení v období vědeckotechnické revoluce. Principy socio-ekonomického řízení*. Praha, Svoboda 1973.
- Kutta, F.—Soukup, M. a kol.: *Sociální efektivnost a sociální plánování*. Praha, Ústav pro filozofii a sociologii — ČSAV 1975.
- Metodika plánování sociálního rozvoje podnikových kolektivů v průmyslových podnicích*. Praha, Československý výzk. ústav práce a sociálních věcí 1971.
- Mihálik, J.: *Plánovanie sociálneho rozvoja*. Bratislava, Práca 1974.
- Pisca, L.: *Sociálna politika a sociálne plánovanie*. Bratislava, Pravda 1974.
- Šulc, O.: *Abeceda prognostiky*. Praha, Státní nakladatelství technické literatury 1976.
- Wissenschaft-Ökonomie-Fortschritt*. (Herausgegeben von Lev M. Gatovskij—Fr. Kutta—Harry Maier). Berlin, Akademie-Verlag 1974.
- Wissenschaft-Produktion-Effektivität*. (Herausgegeben von Lev M. Gatovskij—Fr. Kutta—Harry Maier). Berlin, Akademie-Verlag 1975.

Německá demokratická republika

- Aufgaben und Probleme der Sozialpolitik und Demographie in der DDR*. Sitzungsbericht der AdW der DDR 18/1974. Berlin, Akademie Verlag 1974.
- Autorenkollektiv: *Aktuelle Fragen der sozialistischen Wirtschaftsführung*. In: Schriften zur sozialistischen Wirtschaftsführung. Berlin, Dietz Verlag 1973.
- Autorenkollektiv: *Leitung und Planung sozialer Prozesse im Territorium*. Teil I. und II. Rostock, Wilhelm-Pieck-Universität 1975.
- Autorenkollektiv: *Marxistisch-leninistische Sozialpolitik*. Berlin, Verlag Tribüne 1975.
- Autorenkollektiv: *Philosophie und Prognostik*. Berlin, Dietz Verlag 1968.
- Autorenkollektiv: *Probleme der Leitung und Planung sozialer Prozesse in sozialistischen Betrieben und Kombinatn der DDR*. In: Aktivität—Schöpfung—Leitung und Planung. Berlin, Dietz Verlag 1975. S. 114—129.
- Autorenkollektiv: *Sozialpolitik, Betrieb, Gewerkschaften*. Berlin, Verlag Tribune 1972.
- Autorenkollektiv: *Zur langfristigen Planung*

des volgwirtschaftlichen Reproduktionsprozesses. Berlin, Verlag Die Wirtschaft 1975.

Adler, F.: *Planung sozialer Prozesse*. Berlin, Verlag Die Wirtschaft 1974.

Edeling, H.: *Prognostik und Sozialismus*. Berlin, Dietz Verlag 1968.

Hummel, L.—Liemann, P.—Winkler, G.: *Zur Leitung und Planung sozialer Prozesse in Betrieben und Kombinat*. Die Wirtschaft, 1972, Nr. 2, S. 14—15.

Hummel, L.—Preller, W.: *Leitung und Planung sozialer Prozesse in Betrieben und Kombinat*. Information zur Weiterbildung auf dem Gebiet der sozialistischen Wirtschaftsführung. ZSW 1976.

Klein, D. und andere: *Futurologie und Zukunftsforschung*. Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1972.

Liemann, P.: *Warum wir soziale Prozesse planen?* Einheit, 1972, H. 9, S. 1192—1198.

Schindler, J.—Sohmunk, G.—Winkler, G.: *Die Arbeits- und Lebensbedingungen planmäßig verbessern*. Berlin, Verlag Tribüne 1974.

Sozialpolitik und Demographie. Sitzungsbericht der AdW der DDR, 1974, Nr. 2. Berlin, Akademie Verlag 1974.

Maďarsko

Barna, G. (Ed.): *A jövőkutatás módszerei*. Budapest, MTA Tudománysszervezési Csoport 1973.

Fodor, J.—Haraszthy, A.—Schmidt, A. (Eds.): *Jövőkutatási fogalomtár*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1976.

Gabor, E. (Ed.): *A kíváncsi jövőtől a lehetséges jövőig*. Budapest, Gondolat Kiadó 1976.

Kornai, J.: *Anti-Equilibrium*. Amsterdam, North-Holland Publishing Company 1971.

Kovács, G.: *A jövő kritikus elágazási pontjai*. Budapest, Közgazdasági és jogi kiadó 1975.

Polsko

Madej, Z.—Pajestka, J.: *Programowanie i przewidywanie przyszłości*. Warszawa, Książka i Wiedza 1968.

Pajestka, J.: *Determinanty postępu. Czynniki i współzależności rozwoju społeczno-gospodarczego*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne 1975.

Problemy prognozowania w krajach socjalistycznych. (Wyd.: Siciński, A.). Wrocław, Ossolineum 1975.

Problemy metodologii prognozowania. Wybór tekstów. (Wyd.: Siciński, A.—Gzula, J.). Warszawa, Książka i Wiedza 1976.

Prognozy rozwoju sieci osadniczej. (Wyd.: Weselowski, W.). Wrocław, Ossolineum 1971.

Prognozy rozwoju demograficznego Polski. (Wyd.: Dzienio, K.). Wrocław, Ossolineum 1971.

Prognozy rozwoju zatrudnienia i kształcenia w Polsce. (Wyd.: Dzienio, K.). Wrocław, Ossolineum 1972.

Secomski, K.: *Podstawy planowania perspektywicznego*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne 1966.

Siciński, A.: *Prognozy a nauka*. Warszawa, Książka i Wiedza 1969.

Siciński, A.: *Dziś i jutro kultury polskiej*. Warszawa, Książka i Wiedza 1975.

Sufin, Z.: *Planowanie przyszłości społeczeństwa*. Warszawa, Instytut Wydawniczy Centralnej Rady Związków Zawodowych 1975.

Spółeczny rozwój Polski w pracach prognostycznych. (Wyd.: Danecki, J.). Warszawa, Książka i Wiedza 1974.

Studia z teorii i metodologii prognozowania społecznego. Prognozowanie zachowań. (Wyd.: Siciński, A.—Raźniewski, A.). Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1976.

Sovětský svaz

Afanasjev, V. G.: *Naučnoje upravlenije obščestvom*. Moskva, Izdatelstvo političeskoj literatury 1973.

Bestužev-Lada, I. B.: *Okno v buduščee: sovremennye problemy sociálního prognozirovanija*. Moskva, Mysl 1970.

Čangli, I. I.: *Trud. Sociologičeskie problemy teorii i metodologii issledovanija*. Moskva, Nauka 1973.

Gendin, A. M.: *Predvidenije i cel v razvitii obščestva. Filosofsko - sociologičeskie aspekty sociálního prognozirovanija*. Krasnojarsk, Izdatelstvo Krasnojarskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo instituta 1970.

German, I. M.—Malcev, V. I.: *Socialnoje planirovanije v gorodskom rajone*. Saratov, Privolžskoje knižnoje izdatelstvo 1976.

Inozemceva, N. T.—Udovičenko, Ju. N.: *Socialnoje razvitije kolektiva*. Vladivostok, Daľnevostočnoje knižnoje izdatelstvo 1976.

Jelmejev, V. Ja. i dr.: *Kompleksnoje planirovanije ekonomičeskogo i socialnogo razvitija rajona*. Leningrad, Lenizdat 1972.

Kazakov, A. P. (red.): *Metodologičeskie problemy socialnogo prognozirovanija*. Leningrad, Izdatelstvo Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta 1975.

Kerimov, D. A. i dr.: *Planirovanije socialnogo razvitija kolektiva predpriatija*. Leningrad, Lenizdat 1968.

Kerimov, D. A. i dr.: *Problemy socialnogo planirovanija*. Moskva, Mysl 1974.

Klinskij, A. J.: *Planirovanije ekonomičeskogo i socialnogo razvitija*. Moskva, Mysl 1974.

Luzan, P. P.: *Planirovanije socialnogo razvitija proizvodstvennogo kolektiva*. Moskva, Mysl 1972.

Lapin, N. I. i dr.: *Teorija i praktika socialnogo planirovanija*. Moskva, Politizdat 1975.

Medvedov, V. A. (red.): *Socialno-ekonomičeskoje planirovanije i ideologičeskaja rabota*. Moskva, Mysl 1976.

Rumjanceva, T. M.: *Intervju s buduščim. Metodologičeskie problemy socialnogo prognozirovanija*. Leningrad, Lenizdat 1971.

Semeľkov, V. N.: *Proizvodstvennyj kolektiv*:

trud, sreda, vospitanije. Minsk, Belarus 1975.

Šljapentoch, V. E.: *Kak segodnja izučajut zavtra. Sovremennye metody socialnogo prognozirovanija*. Moskva, Sovetskaja Rossi-ja 1976

Toščenko, Ž. T.: *Socialnoje planirovanije*. Krasnojarsk, Krasnojarskoje knižnoje izdatel'stvo 1971.

František Kutta

Přehled sociálních charakteristik pražských obvodů

Administrativní členění hlavního města Prahy prošlo poměrně složitým vývojem. Současný stav se počal formovat po roce 1922, kdy došlo na základě zákona z roku 1920 k faktickému sjednocení řady do té doby administrativně samostatných městských částí, měst i obcí v tzv. Velkou Prahu, zahrnující přibližně 35 % dnešní rozlohy města. Správní členění Prahy po dlouhou dobu respektovalo specifika rozvoje jednotlivých částí města v 19. století i rezidua složitě historického vývoje Prahy v období feudalismu a raného

jové" části města, jejichž svazky se zázemím Prahy (často málo urbanizovaným) byly velmi těsné (obvody Praha 4, 5, 6, 8, 9, 10). I v centrálních oblastech města však byla historická specifika jednotlivých bývalých pražských čtvrtí respektována jen zčásti. Například Vinohrady, tvořící do té doby samostatnou správní jednotku, byly rozděleny mezi Prahu 1, 2, 3, 4 a 10. Podobný osud potkal i některé další části Prahy, například Nové Město. Nové správní členění umožnilo lépe využívat dochovaného bytového fondu a zmírnilo řadu historicky podmíněných disproporcí v rozvoji města. Jak z hlediska kvality bytového fondu, tak z hlediska sociálních charakteristik obyvatel jsou rozdíly mezi obvody dnes daleko menší než rozdíly mezi menšími sídelními celky, ať již jde o urbanistické obvody nebo katastry, které mají přirozeně nejužší vztah k starému administrativnímu členění.

Dnešní obvody představují výrazné urbanistické i ekonomické celky a počtem obyvatel často přesahují řadu okresních a často i krajských měst. Některé pražské obvody (Praha 2, 3, 4, 6 a 10) dosáhly již v roce 1961

Tabulka 1: Počet obyvatel podle obvodů v letech 1961—1970

Obvod	Počet obyvatel			Přírůstek — úbytek (1961 = 100 %)*	
	1961	1970	1970*	1970	1970*
Praha 1	79 581	66 079	66 079	— 17,0	— 17,0
Praha 2	106 022	92 206	92 206	— 13,0	— 13,0
Praha 3	124 035	112 146	112 146	— 9,6	— 9,6
Praha 4	133 498	190 589	193 942	+ 42,8	+ 45,3
Praha 5	99 013	88 164	112 897	— 11,0	+ 14,0
Praha 6	132 474	150 436	150 849	+ 13,6	+ 13,9
Praha 7	78 227	69 523	69 523	— 11,1	— 11,1
Praha 8	79 936	75 332	75 759	— 5,8	— 5,2
Praha 9	40 698	78 285	101 025	+ 92,4	+ 148,2
Praha 10	131 895	156 766	166 228	+ 18,9	+ 26,0
Celkem	1 005 379	1 079 526	1 140 654	+ 7,4	+ 13,5

* Včetně obcí připojených 1. 7. 1974 (v údajích za rok 1970).

kapitalismu. Teprve správní reforma z roku 1960 znamenala podstatný rozchod s předcházejícím vývojem a postavila na první místo hlediska optimalizace ekonomických i politických stránek rozvoje města, racionalizaci městské správy a možnost kompenzace kvalitativních disproporcí v životním způsobu obyvatel různých částí města, zejména v oblasti bydlení.

Velikost obvodů se výrazně zvětšila a zároveň se snížil počet administrativních jednotek uvnitř Prahy. Na místě dosavadních správních celků vzniklo deset městských obvodů, které zahrnovaly (s určitým přihlédnutím k historickému vývoji centrálních částí města) jak centrum (Praha 1, 2, 3, 7), tak i „okra-

hanice stotisícových sídelních celků. Připojením třiceti obcí v roce 1974 se výrazně zvýšil i počet obyvatel v dalších pražských obvodech, zejména v Praze 9 (viz tabulka 1).

V porovnání s rokem 1961 se počet obyvatel v Praze zvýšil o více než 135 000 osob; v různých částech města a v různých obvodech Prahy však tento pohyb nabýval zcela odlišných podob. Jestliže na jedné straně řada obvodů rychle zvyšovala počet bytů i obyvatel, a to ať již v důsledku bytové — sídlištní — výstavby nebo v souvislosti s připojením nových obcí, v jiných obvodech — zejména v rámci Prahy 1 a 2 — se počet obyvatel i počet bytů rychle snižoval.

Pražské obvody představují dnes zejména

Tabulka 2: Ekonomické charakteristiky pražských obvodů v roce 1973 (v %)

Ukazatel	Obvod										Celkem
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Podíl na průmyslové produkci	16,0	1,8	2,1	8,2	8,8	1,6	8,9	8,9	32,9	10,8	100,0
Podíl na maloobehodním obrátu	37,8	8,9	6,1	8,2	5,7	7,7	5,7	5,3	7,2	7,4	100,0
% osob dojíždějících za prací	35,1	11,3	4,6	5,6	7,3	5,2	7,4	6,9	9,6	7,0	100,0
% osob vyjíždějících za prací	4,8	9,6	12,1	18,4	7,4	13,2	6,6	7,1	5,5	15,3	100,0
% osob zaměstnaných v obvodu	27,6	9,9	5,2	8,8	7,8	8,0	7,0	6,7	10,0	9,0	100,0
% dělníků zaměstnaných v obvodu	17,1	8,8	6,1	10,5	9,0	8,2	8,0	8,1	12,5	11,7	100,0
% dělníků ze všech zaměstnaných v obvodu	29,6	36,8	44,5	47,0	49,1	40,1	46,3	49,8	57,5	52,1	42,7*

* Podíl za Prahu.

výrazné koncentrace ekonomického potenciálu. Obvody Praha 9, 8, 5 a 7 jsou charakteristické vysokým podílem průmyslové výroby a koncentrací proletariátu ve zde pracující populaci, v obvodech Praha 1 a částečně i Praha 2 se koncentrují správní a obchodní funkce města. Zbývající pražské obvody jsou pak charakteristické výrazným podílem obytných funkcí, i když v důsledku značné disperze průmyslové výroby v Praze i značné rozlohy obvodů nelze ani zde hovořit o jednoznačné převaze obytných a obslužných funkcí. Tyto skutečnosti dokumentuje tabulka 2.

Sociální profil obvodů je dán nejen složením bydlícího obyvatelstva, ale (a snad především) charakterem populace zde zaměstnané. Jak ukazují údaje v tabulce 2, existují značné rozdíly mezi bydlícím a zaměstnaným obyvatelstvem, rozdíly vyplývající z charakteru institucí a organizací umístěných v obvodu. Koncentrace správních, kulturních, obchodních a školských institucí působí například v Praze 1 ve směru posílení zaměstnanecké složky, a to zejména inteligence; naproti tomu koncentrace velkých továren v Praze 5, 7, 8, a 9 prohlubuje dělnický charakter těchto obvodů.

Aspekt interakce dvou poněkud odlišných typů populace — zaměstnané a bydlící — na území obvodu modifikuje i politicko-organizační práce institucí a organizací zde působících.

Obvody s vysokým podílem průmyslové výroby nebo s výraznou koncentrací správních funkcí, škol a obchodů ovlivňují organizačně i politicky daleko větší část obyvatelstva než odpovídá počtu zde bydlících osob, a to zejména v klíčových oblastech utváření životního způsobu — v oblasti práce a politické (nebo, širěji, sociální) participace na sociálním rozvoji města i celé společnosti.

Demografické a sociální složení obyvatel pražských obvodů

Věkové složení obyvatelstva pražských obvodů není stejnorodé: projevují se v něm odlišnosti známé i z ostatních velkých měst. Centrum města — zejména jeho historické jádro — je obydleno relativně starším obyvatelstvem, zatímco okrajové části města — především obvody s intenzivní sídlištní výstavbou — jsou demograficky mladší. V obvodech Praha 1, 2 a 3 je výrazněji zastoupena nejstarší věková skupina, zatímco dětská populace a mládež je zastoupena podprůměrně. Rozdíly mezi jednotlivými obvody však nejsou takového rázu, abychom mohli hovořit o obvodech s typicky přestárým nebo naopak velmi mladým, perspektivním obyvatelstvem. Objektívni tendence k sociální stejnorodosti území, charakterizující vývoj Prahy v poválečném období, se projevuje i ve věkové struktuře. Tato skutečnost svědčí na jedné straně o tom, že proces rychlého stárnutí obyvatelstva centrálních částí města byl v podstatě zastaven, na druhé straně však ukazuje, že některé problematické rysy vývoje demografické situace v Praze jsou v podstatě univerzální a nejsou výrazněji lokálně modifikovány (s výjimkou nových sídlišť, jejichž váha však dosud není taková, aby zcela určila profil některého z pražských obvodů). (Viz tabulku 3.)

V této souvislosti je však třeba upozornit na skutečnost, že v rámci jednotlivých obvodů existují značné rozdíly mezi katastry i specifickými lokalitami. Lze to dokumentovat například i na tak stejnorodém obvodu, jako je Praha 1, v němž existuje značný rozdíl mezi oblastmi s historickým bytovým fondem a novějšími částmi obvodu s vysokým podílem zástavby z třicátých let. V Praze 4, která má velmi dobrou demografickou strukturu, jsou

Tabulka 3: Věkové složení obyvatel podle obvodů v roce 1970 (v %)

Věková skupina	Praha celkem	Obvod									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
0—5 let	6,3	5,5	5,3	5,5	7,7	5,9	5,9	5,4	6,0	7,9	6,4
6—14 let	8,9	7,0	7,1	7,6	10,1	7,6	10,1	7,0	8,1	10,4	10,7
15—34 let	28,6	28,3	27,6	26,9	29,6	27,8	28,5	27,9	28,0	31,4	29,1
35—59 let	33,9	34,9	34,5	33,7	32,7	32,9	35,3	33,9	32,9	32,5	35,4
60 + let	21,9	24,0	25,2	26,0	19,6	25,3	20,1	25,6	24,7	17,6	18,4
Nezjištěno	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,5	0,1	0,2	0,3	0,2	0,0
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Věkový medián	38,5	47,5	43,0	43,0	36,5	42,0	38,5	40,5	41,0	34,5	37,0

oblasti poměrně staré zástavby se značně nepříznivou věkovou strukturou (staré Nusle, Michle a v podstatě celá zdejší asanační oblast), a na druhé straně nová sídliště (Krč, Novodvorská, Pankrác, Spořilov atd.) s věkovým mediánem pohybujícím se hluboko pod průměrem obvodu. Podobná situace je i v obvodech Praha 6, 8, 9 a 10.

Demografická struktura obyvatelstva se projevuje i ve složení censových domácností. V centrálních částech města — zejména v obvodech Praha 1, 2 a 3 — jsou mírně nadprůměrně zastoupeny jak domácnosti neúplné či nerodinné, tak domácnosti důchodců. Jestliže v Praze 2 průměrný počet členů hospodářské domácnosti činí 2,23 (což je minimum ze všech pražských obvodů), potom v Praze 4 a 9 má hospodářská domácnost průměrně 2,54 členů. Tento ukazatel přímo souvisí se zastoupením postproduktivní části populace v obvodu a je závislý i na charakteru bytového fondu v obvodu. Ekologická zónace demografické struktury domácností sleduje v podstatě tytéž územní linie diferenciace mezi částmi obvodů jako zónace demografické struktury.

Demografickou strukturou je ovlivněna i struktura ekonomicky aktivního obyvatelstva. V roce 1970 žilo v Praze 581 306 ekono-

micky aktivních obyvatel, kteří tvořili 53,8 % obyvatel hlavního města. Z hlediska počtu ekonomicky aktivního obyvatelstva se městské obvody příliš neodlišují. Procento ekonomicky aktivních osob se pohybuje od 55,7 % v Praze 1 (maximum) do 52,7 % (minimum) — této hodnoty dosahují hned tři obvody současně: Praha 3, 5 a 8. Stejně tak poměrně málo diferencuje ukazatel podílu ekonomicky aktivních žen v celku ekonomicky aktivního obyvatelstva obvodu, který se pohybuje v rozpětí 2,8 % (od 46,6 % v Praze 9 do 49,4 % v Praze 2). Jak již naznačují difference ve věkové struktuře obyvatel, projevují se určité rozdíly mezi jednotlivými obvody i ve věkové struktuře ekonomicky aktivního obyvatelstva. Dokladem je například podíl pracujících důchodců v ekonomicky aktivní populaci daného obvodu. Největší podíl je v Praze 1, kde důchodci představují 9,5 % všech ekonomicky aktivních obyvatel. Nejmenší podíl v ekonomicky aktivním obyvatelstvu potom tvoří důchodci v obvodech s relativně nejvýhodnější demografickou strukturou, zejména v Praze 4, 9, a 10. Přitom v zaměstnanosti důchodců není zásadní rozdíl mezi jednotlivými obvody.

Sociální struktura pražských obvodů je

Tabulka 4: Sociální složení ekonomicky aktivních obyvatel podle obvodů v roce 1970 (v %)

Ukazatel	Praha celkem	Obvod									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Dělníci	42,7	40,7	40,0	44,5	41,8	44,6	36,2	42,5	49,0	51,5	42,7
Zaměstnanci	51,9	52,6	53,7	49,8	53,0	49,8	59,0	51,8	45,6	44,7	52,1
Družstevní rolníci	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,1	0,2	0,1	0,1
Členové LVD	3,9	4,4	4,7	4,3	3,9	3,9	3,1	4,1	4,0	2,8	4,0
Ostatní a nezjištěno	1,3	2,2	1,5	1,3	1,1	1,5	1,4	1,5	1,2	0,9	1,1
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabulka 5: Vzdělání obyvatel podle obvodů (v %)

Vzdělání	Praha celkem	Obvod									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Základní	38,2	36,3	36,1	39,8	36,6	39,0	35,2	37,6	43,6	42,7	37,9
Níže odborné	30,2	29,4	30,0	31,4	30,5	30,8	26,6	30,8	31,3	32,8	30,8
Úplné střední všeobecné	7,0	8,3	8,3	6,9	6,6	7,1	8,2	7,5	5,6	4,9	6,8
Úplné střední odborné	14,0	13,9	14,4	12,8	15,1	13,3	15,5	14,2	12,2	12,7	14,0
Vysokoškolské	9,4	10,6	10,0	7,6	9,8	8,3	13,1	8,7	5,9	5,7	9,0
Ostatní	1,2	1,5	1,2	1,5	1,4	1,5	1,4	1,2	1,4	1,2	1,5
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

značně různorodá. Při analýze sociální struktury Prahy je třeba brát v úvahu především vzájemný poměr dělníků a zaměstnanců v dané oblasti — ostatní sociální skupiny jsou v hlavním městě zastoupeny spíše okrajově a mezi jednotlivými obvody není z tohoto hlediska žádný podstatný rozdíl.

Jak ukazuje tabulka 4, stojí na jedné straně dva typicky dělnické obvody — Praha 8 a 9, charakteristické vysokou koncentrací průmyslové výroby i tradicí bydlení dělnické třídy. Na opačném pólu škály potom vystupuje Praha 6 s minimálním procentem dělníků. Praha 6 je zajímavá i tím, že uvnitř obvodu jsou jen velmi malé rozdíly mezi jednotlivými částmi a lokalitami obvodu.

Překvapivý vývoj nastal v prvním pražském obvodu. Centrální část města byla před druhou světovou válkou silně diferencována na území typicky maloburžoazní a zaměstnanecká a na území s heterogennější sociální strukturou. Některé části obvodu — zejména Nové Město, Staré Město a Josefov — si po relativně dlouhou dobu uchovaly většinu rysů měšťanské čtvrti a dělnická třída zde byla zastoupena vesměs podprůměrně, zatímco některé části území (Nový Svět, Rásoňka apod.) byly výrazně pauperizovány. V současné době se sociální charakteristiky obvodu Praha 1 i jeho jednotlivých částí ustálily na celopražském průměru a jsou srovnatelné například s obvody Praha 2, 4 a 7.

Obvod Praha 4 je z hlediska sociální struktury nejsložitější. Prochází v něm totiž dosud poměrně striktně vymezené hranice mezi typickými dělníckými čtvrtěmi (Nusle, Michle) a vilovými čtvrtěmi, kde je zastoupení dělnické třídy dosud poměrně malé; jsou zde i nová sídliště, vyznačující se zcela odlišnou demografickou i sociální strukturou obyvatel. Připojení nových obcí v roce 1974 tuto heterogenitu obvodu ještě dále prohlubuje.

V odvětvové struktuře je specifické postavení obvodu Praha 9, kde pracuje 40,9 % všech ekonomicky aktivních obyvatel v průmyslu. Vysoké zastoupení osob zaměstnaných v průmyslu a ve stavebnictví je i v obvodech

Praha 5, 8 a 10. Kolem celopražského průměru (tj. 25,6 % pracujících v průmyslu) se pohybují obvody 3, 4 a 7, kdežto v Praze 1, 2 a 6 vzrůstá podíl osob zaměstnaných ve službách, obchodu, správě, vědě, výzkumu a školství.

S profesionální strukturou obyvatel obvodu těsně souvisí i jejich vzdělanostní úroveň. Nejpriznivější situace v tomto ohledu je v obvodu Praha 6, charakteristická vyšším procentem vysokoškoláků a podprůměrným zastoupením obyvatel se základním vzděláním. Vyšší podíly osob se základním vzděláním a méně vysokoškoláků mají dosud typicky dělnické obvody Praha 8 a 9. V souvislosti s intenzivní sídlištní výstavbou v těchto obvodech i růstem kvalifikační úrovně pražské dělnické třídy se však situace rychle mění. (Viz tabulka 5.)

Základní charakteristiky bydlení v pražských obvodech

Bytový fond hlavního města je velmi heterogenní z hlediska většiny fyzických charakteristik; diferencujícím prvkem je především stáří, velikost a vybavenost bytů. Výrazné rozdíly se přitom projevují jak ve srovnání jednotlivých obvodů mezi sebou, tak i v jejich rámci.

Typickým ukazatelem odlišujícího centrum Prahy od ostatních čtvrtí je stáří bytového fondu. Přibližně 40 % bytů postavených do roku 1900 je soustředěno ve dvou obvodech — v Praze 1 a 2. Přitom v Praze 1 tvoří byty v domech postavených v minulém století plných 57 % všech trvale obydlených bytů. To je obecně známý fakt — poněkud překvapující je však skutečnost, že více než polovina všech bytů postavených po roce 1946 je rovněž soustředěna do dvou pražských obvodů. Z bytů postavených po druhé světové válce připadá 30 % na Prahu 4 a 26 % na Prahu 10. Tyto údaje ovšem vycházejí ze sčítání v roce 1970. V posledním období byla však nová výstavba soustředěna především do osmého a devátého pražského obvodu, čímž je zřejmé již dnes tento poměr do značné míry změněn.

Tabulka 6: Vybavenost trvale ooydlených bytů podle obvodů (v %)

Ukazatel	Praha celkem	Obvod									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ústřední topení	32,4	21,4	11,5	19,2	41,1	9,2	38,8	24,1	18,9	46,3	47,6
WC	80,7	71,4	79,4	76,7	87,2	70,7	86,4	80,4	69,6	76,8	89,2
Koupelna	72,5	63,5	64,2	65,2	81,4	58,9	81,2	71,7	64,3	71,7	82,4
Teplá voda celkem	55,1	57,3	51,0	45,9	61,7	42,5	63,1	52,0	39,3	55,3	63,6
Teplá voda z mimobytového zdroje	26,4	15,7	11,6	18,9	38,3	7,6	28,5	22,1	12,5	40,4	41,8

Z hlediska stáří je bytový fond nerovnoměrně rozložen i uvnitř jednotlivých obvodů. Výjimkou je pouze Praha 1, která má relativně homogenní zástavbu a jejíž všechny oblasti jsou charakterizovány, jak již bylo řečeno, podílem starého bytového fondu, který vysoko překračuje celopražský průměr.

Kvalita bydlení je dána především vybavením bytů. Jde jednak o vybavení vázané v podstatě na dům — tzn. elektřina, vodovod, kanalizace —, jednak o vybavenost bytů teplou vodou, koupelnami, ústředním topením, popřípadě plynem. Vybavení vodovodem, napojení na kanalizaci a do určité míry i na plynovodní síť představuje běžný standard v centru města. (V tomto ohledu je ovšem třeba chápat centrum širěji — jako území přesahující obvody Praha 1 a 2). Nedostatečně vybavené jsou pouze některé poměrně malé lokality v centru. Vybavení infrastrukturou klesá výrazně především v obcích připojených k Praze později (především v obcích připojených v roce 1968 a 1974), které jsou charakterizovány převládajícím vesnickým typem zástavby se všemi aspekty, které s sebou přináší i v oblasti vybavení domů. Jak ukazuje tabulka 6, je poměrně složitější situace ve vybavenosti bytů ústředním topením, WC, koupelnou a teplou vodou.

Ukazuje se, že nejnižší vybavenost je v ob-

vodech Praha 5 a 8, tedy v obvodech, v nichž byla až do roku 1970 nová výstavba poměrně malá a nebyla s to vyrovnat nedostatky vybavení starého bytového fondu. V současné době bude ovšem — především díky intenzivní sídlištní výstavbě — situace zvláště v Praze 8 podstatně lepší, a výstavba v 6. pětiletce značně ovlivní i situaci v Praze 5. Krokem k zlepšení kvality bytového fondu zmíněných dvou obvodů není jen výstavba nových bytů, ale i modernizace a rekonstrukce starších bytových jednotek, jejichž těžiště bude v této pětiletce zejména v Praze 3 (asanace starého Žižkova).

Integrovaným výrazem kvality bytového fondu v obvodech je struktura bytů z hlediska bytových kategorií. Největší podíl bytů IV. kategorie (27,2 % bytového fondu) byl v roce 1970 v Praze 8. Velmi špatná je situace i v Praze 5, kde tvoří byty IV. kategorie také více než čtvrtinu bytového fondu. Naproti tomu méně než 10 % bytů nejnižší kategorie má pouze Praha 10 (konkrétně 9,5 %). Nejmeně bytů I. kategorie má Praha 5 (13,5 %) a Praha 2 (14,0 %). Obvody s poměrně velkým podílem sídlištní zástavby (Praha 4, 9 a 10) jsou potom charakterizovány více než 40 % bytů I. kategorie.

Stejně jako vybavenost a stáří bytů, i velikostní struktura bytového fondu hlavního

Tabulka 7: Zaldlněnost bytů podle obvodů

Ukazatel	Praha celkem	Obvod									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Průměrná obytná plocha bytu	33,9	42,3	38,7	29,6	32,4	33,8	36,4	34,1	31,5	31,5	32,5
Průměrná obytná plocha na osobu	12,1	14,7	13,6	11,5	11,6	12,3	12,3	12,4	11,5	11,2	11,3
Průměrný počet obytných místností na 1 byt	1,75	1,89	1,77	1,44	1,87	1,64	1,89	1,58	1,61	1,86	1,77
Počet osob na 1 obytnou místnost	1,61	1,53	1,61	1,79	1,50	1,67	1,58	1,74	1,70	1,51	1,62
% bytů, v nichž připadá na 1 osobu méně než 8 m ²	15,4	9,2	10,2	17,5	16,2	17,4	14,3	14,6	18,9	16,7	16,7

Tabulka 8: Vybavenost a rekreační možnosti domácností podle obvodů (v %)

Ukazatel	Obvod									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Televizor	69,1	68,8	68,4	75,0	69,2	75,7	70,7	72,1	75,9	77,4
Pračka	55,3	58,7	55,5	62,9	59,5	61,9	56,9	59,0	58,0	59,1
Chladnička	61,6	59,6	57,6	69,1	59,2	69,1	62,7	60,1	63,9	69,4
Vysavač	70,1	69,7	65,5	71,6	65,2	75,5	68,9	62,9	65,7	74,3
Chata nebo rekreační domek	21,8	21,4	19,3	15,4	16,8	15,3	20,6	15,3	12,8	18,7
Auto	23,3	22,3	19,8	26,3	21,3	30,1	22,2	21,6	24,9	27,3

města je velmi různorodá. Jak je patrné z tabulky 7, nejnepríznivější situace co do velikosti bytů je v Praze 3, kde je pouhých 9 % třípokojových a větších bytů. V polovině z deseti pražských obvodů je méně než 20 % třípokojových a větších bytů, zatímco jejich počet přesahuje 25 % pouze v Praze 4 (26,9 %) a v Praze 9 (25,9 %). Ukazuje se, že kvalitu bytů popisuje lépe ukazatel počtu třípokojových a větších bytů než ukazatel počtu bytů čtyřpokojových a větších. Čtyřpokojové (resp. ještě větší) byty jsou spíše průvodním jevem starší zástavby (viz jejich extrémně vysoký výskyt v Praze 1) a lze říci, že nahrazují velkými rozměry určité nedostatky ve vybavenosti. Naproti tomu třípokojové byty jsou charakteristické pro novější zástavbu, doprovázenou samozřejmě odpovídající strukturou vybavenosti. Proces modernizace a rekonstrukce starých bytových jednotek se přitom u velkých bytů projevuje jednak vylepšováním vybavenosti, jednak rozdělováním na jednotlivé menší byty, čímž se především v historickém centru města — postupně zmenšuje podíl extrémně velkých bytů.

Průměrné ukazatele zalidněnosti bytů se v jednotlivých obvodech pohybují převážně ve velice úzkém rozpětí; specifiku bytové situace více vystihují údaje o počtu bytových domácností žijících v předlidených bytech (méně než 8 m² na osobu). Data ze sčítání lidu naznačují paradoxní situaci. Nejvíce předlidených bytů je v obvodech s intenzivní sídlištní výstavbou (Praha 10, 9, 4) a v obvodech s vysokými podíly asanační zástavby (Praha 3, 8). Střed města — zejména obvod Praha 1 — má z tohoto hlediska poměrně nejvýhodnější situaci, ovšem, jak již bylo řečeno, příznivější velikostní skladba bytů zde kompenzuje jiné nedostatky bytového fondu, zejména jeho stáří, implikující nižší úroveň vybavení bytů, obtížnost jejich přizpůsobení novým standardům bydlení, a v neposlední řadě problémy s devastací životního prostředí v centru města.

V souvislosti s charakteristikami bydlení a bytového fondu v Praze je třeba se ještě zmínit o vybavení domácností předměty dlouhodobé spotřeby, resp. o rekreačních možnostech domácností. Struktura vybavenosti domácností je totiž silně závislá jak na demografické a

sociální struktuře obyvatel a domácností, tak na fyzických charakteristikách bytu i na jeho lokalizaci na území města (viz tabulku 8).

Je třeba říci, že i z hlediska vybavenosti domácností je větší heterogenita uvnitř jednotlivých obvodů než mezi nimi navzájem. Přesto lze vysledovat v rozdílech vybavenosti domácností jednotlivých obvodů výše zmíněné závislosti. Typické je rozložení vybavenosti chatami a rekreačními domky, které od maximálních hodnot dosahovaných v centru města — kde jsou malé možnosti rekreace — klesá směrem k okrajovým čtvrtím, kde dosahuje minima (konkrétně 12,8 % v Praze 9). Poněkud jiná je situace pokud jde o vybavenost domácností osobním automobilem. Tato vybavenost je nejvyšší v obvodech Praha 6 a 10, a dále je vysoká ve čtvrtém a devátém obvodu. V obvodech Praha 4, 6 a 10, kde je vysoký podíl novější výstavby s nejkvalitnějšími byty, příznivá věková struktura a struktura velikosti domácností, je celkově nejvyšší vybavenost předměty dlouhodobé spotřeby, a to ve všech sledovaných ukazatelích (vlastnictví pračky, chladničky, vysavače a televize). Nadprůměrné hodnoty v dalších obvodech jsou již diferencovány podle jednotlivých předmětů. Nejnížší hodnoty ve všech sledovaných parametrech vybavenosti domácností jsou v obvodech Praha 3 a 7.

Jednotlivé pražské obvody často představují městská území o velké rozloze a s počtem obyvatel dosahujícím úrovně velkoměsta. Kromě specifických problémů se v nich vyskytují problémy obecné, společné ve všech obvodech bez výjimky, konceptní problémy spojené s řízením rozsáhlého společenského organismu. Vyznačují se poměrně vysokou mírou vnitřní diferenciaci, která poněkud stírá diferenciaci mezi obvody navzájem. Máme zde na mysli především diferenciaci ekologickou, jež se dále prohlubuje připojováním dalších území, která Praha potřebuje pro svůj další rozvoj. Zatímco analýza nižších územních jednotek poměrně snadno odhaluje rozdíly mezi těmito jednotkami, rozdíly mezi obvody nejsou tak jasně patrné.

Domníváme se, že pro optimální řešení a plánování rozvoje Prahy jako celku bude nutné vzít v úvahu tuto skutečnost a na tuto situaci reagovat. Jiří Voženílek

Z obsahu č. 5/1977 časopisu

SOCIOLOGIA,

vydávaného SAV v Bratislavě

Jančovičová, J.—Karásek, J.: Za ďalšiu aktivizáciu Slovenskej sociologickej spoločnosti a rozvoj marxistickej sociológie pri plnení záverov XV. zjazdu KSČ; *Rychtařík, K.:* K metodologické jednostrannosti empirizmu a k hierarchii metodologickej obecnosti; *Straka, I.:* Vedomé zložky pracovných motívov; *Houška, J.:* Ke zrodu protirevoluční tradice buržoazní sociologie; IV. Svetový kongres rurálnej sociológie, Toruň 1976; *Foltín, B.—Sirotský, L.:* Sociálne aspekty integračného procesu v poľnohospodárstve ČSSR; *Bakša, J.:* O sociálno-ekonomických aspektoch premien

socialistického poľnohospodárstva; *Antošová, M.:* K problematike pracovného prostredia v poľnohospodárstve a podiel pracovníkov na jeho zlepšovaní; *Sobotka, L. M.:* K některým buržoazním sociálně medicínským teoriím; *Vítek, K.—Vitková, V.:* Jak ovlivňuje vzdělání manželů jejich pohledy na rodinnou a partnerskou problematiku; *Košta, J.—Bunčák, J.:* Valné zhromaždenie Slovenskej sociologickej spoločnosti; *Svihran, L.:* Poľskí autori o integrácii vied; *Ošmerová, J.:* Výskum voľného času v Poľsku; *Gajdoš, P.:* Seminár o sociologickom výskume mestského sektora Petržalka; *Malá, E.:* Metódy a techniky sociologického výskumu; *Tomášek, P.:* Práca a voľný čas v súčasnej západnej sociológii; *Mošner, O.:* Nad 12. ročníkom Sociologického časopisu.

Z obsahu č. 4/1977 časopisu

SOCIOLOGIČESKI PROBLEMI,

vydávaného Sociologickým ústavem Bulharské akademie věd v Sofii

Afanasjev, V. G. (SSSR): Člověk jako systém a systém lidské činnosti; *Simeonov, P.:* Cyklus činnosti (Existuje problém „volného času“?); *Chodža, U.:* Význam empirického sociologického poznání pro rozhodování v řídicí činnosti; *Rajčev, V.:* Sociálně psychologické

klima jako systém (I); *Kapitanski, J.:* Vztah zemědělských odborníků k jejich práci; *Bojadzievová, M. — Popov, Ch.:* Problémy socializace; *Panev, B.:* Aktuální kriminologické problémy „deviantního chování“; *Slavov, I.:* Sociologický snímek práce v „melouchu“; *Ošavkov, Ž.:* Vědecké řízení socialistické společnosti a vytvoření nového systému sociálních informací; *Berov, T.:* Umění jako systém; *de Laner Sanchez, V. H.:* (Dominikánská republika): Problémy sociologie vzdělání; *Christov, D.:* Dr. Krystev jako veřejný činitel a občan.

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS. Vydává Ústav pro filozofii a sociologii, ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1, telefon 249—391, v ACADEMII, nakladatelství Československé akademie věd, Vodičkova 40, 112 29 Praha 1. — Objednávky a předplatné přijímá PNS, administrace odborného tisku, Jindřišská 14, 125 05 Praha 1. Lze také objednat u každého poštovního úřadu nebo doručovatele. — Vychází šestkrát ročně. Cena jednotlivého sešitu Kčs 10.—, roční předplatné Kčs 60.—. — Objednávky ze socialistických zemí vyřizuje ARTIA, Ve Smečkách 30, 111 27, Praha 1. — Tiskne Státní tiskárna, n. p., závod 4, Sámova 12, 101 46 Praha 10. Rukopis tohoto čísla odevzdán do tiskárny v červnu 1977. Číslo vyšlo v říjnu 1977.

Sole agents for all western countries with the exception of the German Federal Republic and West Berlin JOHN BENJAMINS, B. V., Amsteldijk 44, Amsterdam (Z.), Holland, Orders from the G. F. R. and West Berlin should be sent to Kubon & Sagner, P. O. Box 68, 8000 München 34 or to any other subscription agency in the G. F. R. Annual subscription: Vol. 13, 1977 (6 issues) Dutch Glds. 62,— (DM 60,—).

© ACADEMIA, Praha 1977.